

ISSN: 2149-5866

Çeşm-i Cihan

Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi

The E-Journal of History-Culture and Art Researches

Cilt/Volume:5 Sayı/Issue:2 Yıl/Year: Kış-Winter 2018

Bartın ve Yöresi Tarih-Kültür Araştırmaları
Uygulama ve Araştırma Merkezi (BAYTAM)

2018-5

2

Bartın Üniversitesi
Bartın ve Yöresi Tarih-Kültür Araştırmaları
Uygulama ve Araştırma Merkezi

Çeşm-i Cihan

Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi

ISSN: 2149-5866

Cilt: 5 Sayı: 2
Kış 2018

BARTIN

Bartın Üniversitesi
Çeşm-i Cihan:
Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları
E-Dergisi, ISSN: 2149-5866
Cilt: 5, Sayı:2, Kış 2018
BARTIN – TÜRKİYE

Bartın ve Yöresi
Tarih – Kültür
Araştırmaları Uygulama ve
Araştırma Merkezi
(BAYTAM)

Sahibi / Owner

Doç. Dr. Mustafa HİZMETLİ
Bartın ve Yöresi Tarih – Kültür Araştırmaları Uyg. ve Araş. Merkezi (BAYTAM) Müdürü

Editör / Editor

Doç. Dr. Mustafa HİZMETLİ

Editör Yardımcısı / Assistant of Editor

Dr. Öğr. Üyesi Mine DEMİR

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Murat AĞRI	(Karabük Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa HİZMETLİ	(Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Süleyman ÖZBEK	(Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatma BAĞDATLI ÇAM	(Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Emrah ÇETİN	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gülcan AVŞİN GÜNEŞ	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hasan Hüseyin GÜNEŞ	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Zahide PARLAR	(İnönü Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mine DEMİR	(Bartın Üniversitesi)

Bilim Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Murat AĞARI	(Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr. Arif BİLGİN	(Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. İlhan ERDEM	(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Zeki İBRAHİMGİL	(Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Osman GÜMÜŞCÜ	(Karatekin Üniversitesi)
Prof. Dr. Seyfullah KARA	(Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet VURAL	(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU	(Kastamonu Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet EFİLOĞLU	(Bülent Ecevit Üniversitesi)
Doç. Dr. Alsu KAMALİEVA	(Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Barış SARIKÖSE	(Karabük Üniversitesi)
Doç. Dr. Mutlu TÜRKMEN	(Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali ÖZTÜRK	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Murat KELİKLİ	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Melek SARI GÜVEN	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Murat KUL	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Abdülkadir OĞRAK	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Naz PENAH	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özgür TOKAN	(Bartın Üniversitesi)

Dizgi / Typographic

Arş. Gör. Arif DEMİRER

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

Doç. Dr. Fatma BAĞDATLI ÇAM	(Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Atalay GÜNDÜZ	(Dokuz Eylül Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gizem AKCAN	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ali BORA	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nesrin DUMAN	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fethi NAS	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Suhal SAĞLAN	(Selçuk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Kürşat Şamil ŞAHİN	(Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz TOP	(Bartın Üniversitesi)

İletişim Adresi / Correspondence Address

Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
74100 Merkez - BARTIN

Telefon / Phone

0378 501 12 03/12 39

Faks / Fax

0378 501 10 15

e-mail

mhizmetli@bartin.edu.tr cesmicihandergi@bartin.edu.tr

Internet

<http://baytam.bartın.edu.tr/> <http://dergipark.gov.tr/cesmicihan>

© **Copyright:** BÜ Bartın ve Yöresi Tarih – Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (BAYTAM). **Çeşm-i Cihan yılda iki sayı olarak yayınlanan ulusal hakemli bir dergidir.** Dergide yer alan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir. Dergi yayın kurallarına <http://dergipark.gov.tr/cesmicihan> adresinden ulaşılabilir.

Dergimizin Tarandığı İndeksler

ÇEŞM-İ CİHAN

Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi

Cilt: 5 Sayı: 2

ISSN: 2149-5866

Kış 2018

İÇİNDEKİLER

Doç. Dr. Mustafa HİZMETLİ Editörden	1
---	---

MAKALELER

Dr. Öğr. Üyesi Handan BİLİCİ ALTUNKAYALIER Ulus-Devlet Kavramının Ortaya Çıkış Sürecinde Arkeoloji	2
--	---

Dr. Öğr. Üyesi Ali BORA Mithridates Eupator ve Nikomedes Euergetes'in Paphlagonia ve Kappadokia Politikaları: İlişkiler, Evlilikler ve Etkileşim.....	12
---	----

Dr. Öğr. Üyesi Murat GÖÇ The King Is Pregnant: The Left Hand Of Darkness And Gender As A Power Issue.....	48
---	----

Dr. Öğr. Üyesi Temel Alper KARSLI Vygotsky ve Piaget'nin Kuramsal Yaklaşımları Bağlamında İnsan Bilişsel Gelişimi Üzerinde Toplumsallaşma Etkisi ve Bilişsel Gelişim Sürecinde Aktif Bir Eğitici Yapı Olarak Toplumsallaşma: Eğitim ve Bilişsel Gelişim Psikolojisindeki Kuramsal Tartışmaların Tarihsel-Toplumsal Perspektifi.....	61
---	----

İlyas KAYAOKAY Ahmed Râşid'in Pend-Nâme-İ Lokman Hekim Terceme-İ Manzumesi Adlı Mesnevisi.....	71
--	----

KİTAP TANITIMI

Dr. Öğr. Üyesi Gülcan AVŞİN GÜNEŞ <i>Oded PERI, Christianity Under Islam in Jerusalem: The Question of the Holy Sites in Early Ottoman Times, Brill, Leiden-Boston-Köln, 2001. (i-xi+219 sayfa).....</i>	104
--	-----

EDİTÖRDEN

Değerli araştırmacılar ve kıymetli okuyucular,

T.C. Bartın Üniversitesi Bartın ve Yöresi Tarih - Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezinin süreli yayını olan ÇEŞM-İ CİHAN Tarih - Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi 2014 yılında yayın hayatına başladı. İlk günden itibaren ulusal hakemli dergiler arasında önemli bir konuma sahip olmayı amaçlayan dergimiz akademik yayın titizliğini devam ettirerek 10. sayısına ulaşmış ve beşinci yılına girmiştir. 2016 yılı itibariyle Dergipark'a taşınmış olan dergimiz TR Dizin'de taranmak için de gerekli girişimlerde bulunmuştur. Çok değerli yazarlara ait çalışmaların yer aldığı bu sayıyı da sizlerle paylaşmaktan mutluluk duymaktayız.

Dergimizin 5. cildinin ikinci sayısı farklı alanlara ait bilimsel makaleler ve değerlendirme yazılarıyla yine zengin bir içeriğe sahip bulunmaktadır. Bu sayımızda tarih, arkeoloji, psikoloji ve edebiyat alanlarına ait 5 makale ve 1 kitap tanıtımı yazısı bulunmaktadır. Bu sayımızda Dr. Öğr. Üyesi Ali Bora, Dr. Öğr. Üyesi Handan Bilici Altunkayalier, Dr. Öğr. Üyesi Temel Alper Karşlı, Dr. Öğr. Üyesi Murat Göç ve doktora öğrencisi İlyas Kayaokay'a ait makaleler siz değerli okuyucu ve araştırmacılarla buluşmuştur. Ayrıca Dr. Öğr. Üyesi Gülcan Aşşin Güneş kitap tanıtımı yazısı ile bu sayımıza katkıda bulunmuştur. Çalışmaları ile dergimize katkıda bulunan değerli araştırmacılarımıza ve dergi hakemliğini kabul ederek dergimize yaptıkları katkı için tüm hakemlerimize teşekkürü bir borç biliyoruz.

Bu sayının teknik hazırlığını üstlenen Editör Yardımcısı Dr. Öğr. Üyesi Mine Demir ve Arş. Gör Arif Demirer başta olmak üzere emeği geçen herkese katkı ve desteklerinden ötürü teşekkür ederiz. Bu vesileyle bir sonraki sayımızın 2019 Haziran ayında çıkacağını hatırlatmak isteriz.

Yeni sayımızda buluşmak üzere,

Doç. Dr. Mustafa HİZMETLİ
Aralık 2018

ULUS-DEVLET KAVRAMININ ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİNDE ARKEOLOJİ*

Dr. Öğr. Üyesi Handan BİLİCİ ALTUNKAYALIER**

Öz: Sanayi Devrimi sonrasında özellikle Avrupa’da hammadde bulmak, yeni yerleşim alanları oluşturmak ve fabrikalar kurmak gibi amaçlarla yoğun kazı faaliyetleri başlamıştır. Bunun yanı sıra kutsal kitaplarda adı geçen mekânları görmek, antik yazarların işaret ettiği kentleri keşfetmek amacıyla yapılan araştırmalar da yoğunlaşmıştır. Her iki durum Arkeoloji biliminin doğmasında etkili olmuştur. Toprak altından çıkan ve ne oldukları tam bilinmeyen maddi kültür kalıntılarının tanımlanması, tasnif edilmesi ve bilimsel olarak açıklanmaları gerekmiştir. Diğer tüm modern bilimlerin ortaya çıkış sürecinde olduğu gibi, ulus devletlerin doğuşu arasında paralellikler olduğu görülmüştür. Pozitif bilimler ile sanayi toplumunun gelişmesi arasındaki yakın ilişki türündeki başka bir bağlantı da sosyal bilimler ile ortaya çıkan yeni devletlerin ideolojik düşünceleri arasında kurulmuştur. Ulus-devletlerin yurttaş yaratma sürecinde, ortak kültürel bir kimlik oluşturma çabasıyla, tarihle ilişkili bilimler özellikle teşvik edilmiştir. Buna bağlı olarak tarih ve antropoloji gibi arkeoloji biliminin de kültürel kimlik oluşturmadaki katkısının yoğun olduğu bilinmektedir. Bu nedenle arkeolojinin bir disiplin olarak doğuşunu milliyetçilik ile ilişkilendirmek yanlış olmayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ulus-Devlet, Arkeoloji, Milliyetçilik

ARCHAEOLOGY IN THE EMERGENCE OF NATION STATE CONCEPT

Abstract: After the Industrial Revolution, excavations started especially in Europe in order to find raw materials, to create residential areas and to establish factories. Besides, new researches began in order to see the places, that took place in Holy books and to discover the cities that Ancient writers pointed out. The science of Archeology emerged out of these situations. Material culture remains which were under soil had to be defined, classified and explained scientifically. There was another parallelism between social sciences and new emerging communities’ ideologies. In the process of creating citizen of nation-states, people were specifically encouraged to make sciences related with history in order to create a common cultural identity. It is well-known that the science of Archeology plays an important role in creating cultural personalities just like History and Anthropology do. Thus, it wouldn’t be wrong to relate the rise of Archeology as a discipline with Nationalism.

Keywords: Nation-State, Archeology, Nationalism.

1878 Berlin Konferansı sırasında alınan kararlar, Osmanlı İmparatorluğu’nu paylaşma düşüncesinin birer ürünü olarak karşımıza çıkar. (Yetim, 2011, 285-296; Kröger, 2010a, 31). Bu fikri hayata geçirmek isteyen büyük güçler, ulus-devlet kavramını dile getirerek, imparatorluk içindeki azınlıkları kışkırtma yoluna gittiler. Zaten 18. yüzyıl ve 19 yüzyılın geneline bakıldığında

* Söz konusu makale, 12-14 Ekim 2011 tarihinde Dokuz Eylül Üniversitesi tarafından düzenlenen, I. Uluslararası Tarih Konferansı: Berlin Konferansı’ndan Günümüze Büyük Güçler ve Türkiye isimli sempozyumunda sunulmuş olan, “Ulus-Devlet Kavramının Ortaya Çıkış Sürecinde Arkeoloji’nin Katkıları” isimli sözlü sunumun genişletilmiş halinin ilk bölümünü oluşturmaktadır.

** Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü.

“Ulus olma” fikrinin yükselişe geçtiği görülür ve Arkeoloji bu noktada devreye girmektedir. Makalenin konusunu oluşturan bu durum göre, her iki kavramın hangi noktalarda birbirleri ile ilişki içinde olduğu açıklanmaya çalışılacaktır. Ancak ulus-devlet ve arkeoloji ilişkisini açıklamadan önce her iki olgunun gelişimine bakmakta fayda vardır.

16. yüzyılda Coğrafi Keşiflerin katkısıyla, uzak bölgelerle olan ticaret ilişkisi, Müslümanların ve Osmanlıların tekelinden çıkarıldı ve Avrupa ülkeleri hızlı bir zenginleşme sürecine girdi. Söz konusu zenginliği yitirmemek adına geliştirilen politikalar uzun vadede ulus devletlerin doğmasına da vesile oldu. (Tanilli, 2006, 95- 96)ç Bu düşünceye bağlı olarak 16. yüzyılda ortaya çıkan “Merkantilizm” akımı ticaret ilişkili ekonomik bir kavramdır ve Latince tüccar kelimesinin kökeninden türetilmiştir: (Tanilli, 2006, 96). *“Merkantilizm “bir ülkenin zenginlik kaynağı nedir?”sorusuna Batıda verilmiş ilk tutarlı cevaptır.”* Yani bir ülkenin zenginliği sahip olduğu para ya da değerli madenle ölçülmektedir. Bunun sağlanabilmesi için de, yoğun bir ticari faaliyete ihtiyaç vardır. Ülkeye hammadde sokmanın yanı sıra, ihracat yapmak özellikle de işlenmiş ürün satmak çok gelir getirir.

Tüm gelişmeler ticaret burjuvazisinin büyümesini sağladı. Bununla birlikte, daha da gelişebilmek ve güçlenmek adına yeni ihtiyaçlar ortaya çıktı. Şöyle ki; öncelikle bu işi yapanların mal ve can güvenliğinin sağlanması gerekiyordu. Belli bir organizasyon yapılmalıydı. Ayrıca tüm bu gereksinimler belli bir ulusal sınır içinde, ortak kanunlar çerçevesinde gerçekleşmeliydi. Kısaca tüm bunları oluşturacak bir üst kuruluşa ihtiyaç vardı. Böylelikle söz konusu üst kuruluş, her ne kadar üç yüzyıl kadar bir döneme yayılsa da, ulus-devlet olarak şekillendi. Ancak söz konusu bağlantının gerçekleşmesinin, az önce de değinildiği üzere, uzun bir zaman dilimine yayıldığını ve ulus-devletlerin ortaya çıkışının sadece ekonomik nedenlere bağlanmaması gerektiğini de belirtmek gerekir. Buna göre temelleri bu dönemde oluşan ulus-devlet düşüncesi 19. yüzyılda daha da önem kazandı. Özellikle batıda sanayileşmenin etkisiyle toplumsal bir gerginlik oluşması, sınıf farklılıkları, alt tabakanın politik talepleri, ekonomik zorluklar, sendikal hareketler beraberinde birçok sorunu getirdi. Tüm bu olayların sorumlusu diğer uluslar olarak gösterilmekte ve ulusal birlik ve bütünlüğe daha fazla vurgu yapılmaktaydı. Böylelikle milliyetçi söylemlerin arttığı, etnik köken tartışmalarının başladığı bir döneme girildi. (Tanilli, 2006, 96-97).

Ulus-devlet olabilmek için öncelikle “ulus” olmak gerekir. Siyasal bir topluluk olan ulusa atfedilen özellikler, tarihsel anlatılar, gelenek-görenek, dil, edebiyat aracılığı ile oluşturulmaya çalışıldı ve bunun devamında milliyetçi tarih yazımı ortaya çıktı. (Özdemir, 2003, 7-9). Geçmiş ile yapılan kurgulamalarda milliyetçilik, özgüllük ve devamlılık üzerine vurgu yapar. Mümkün olan en uzak geçmişe atıfta bulunarak söz konusu ulusun otantikliğini sürekliliğini ve benzersizliğini ortaya çıkarmayı hedefleyen ulusal tarih anlatısı, tarihin bu erken dönemlerine ait bilginin

belgelenebilmesi açısından arkeoloji, filoloji, folklor ve antropoloji gibi disiplinlerin tarihsel koşullarını hazırlamıştır. (Özdemir, 2003, 8; Özdoğan, 2014, 54-55). Kısaca ortak kültür yaratma sürecinde arkeolojik kanıtlara sıkça başvurulmuştur. Böylelikle Arkeolojinin kurumsallaşmasında milliyetçi ideolojiler ana faktör olur.

Söz konusu bilgiler ışığında görüldüğü üzere milliyetçilik kavramı arkeoloji ile sıkı ilişki içinde olmuştur. Her iki kavram arasındaki bağlantıya işaret eden gelişmelerden önce, kısaca da olsa, arkeoloji bilimini tanıtmakta ve gelişim sürecine bakmakta fayda vardır. En temel anlamı ile arkeoloji “Eskinin Bilimi”dir. Türkçeye “Kazı Bilimi” olarak çevrilmiş olsa da bu terimin arkeolojinin kapsamını tam olarak karşılamadığı bilinmektedir. Daha geniş bir biçimde arkeoloji “*İnsanlığın en eski dönemlerinden günümüze kadarki süreci maddi kalıntılara dayanarak araştıran ve inceleyen bilim dalıdır*”(Özdoğan, 2014, 19-24). Arkeolojinin bir bilim dalı olarak 19. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenir. Ancak arkeolojik verilerle bilgiye ulaşma düşüncesi yeni bir durum değildir. Antik dönemde de geçmiş yaşamların maddi kültür kalıntılarında bulunan anlatımların varlığı bilinir. Bu duruma yönelik örnekler ise şu şekilde verilmektedir: (Özdoğan, 2014, 54; Tekin, 2017, 18-23; Trigger, 2014, 39-47).

M.Ö. 6. yüzyıla tarihlenen bir Babil çivi yazısında, Babil Kralı Nabunidus’un (M.Ö. 556-539), kendi uygarlığının çok eski dönemlerine ait bir tapınağın kalıntılarını ortaya çıkarmaya çalıştığı anlatılır. Bu durumda Nabunidus, kazılar yapmış, bir anlamda günümüz arkeoloji çalışmalarına benzer araştırmalar yapmıştır. M.Ö. 3. yüzyılın 2. yarısında Birleşik Çin’in ilk İmparatoru olan QinShiHuang’ın ölümünden yaklaşık bir yüzyıl sonra, M.Ö. 2. yüzyılın sonuna ait bir metinde ise, imparatorun mezarı hakkında detaylı bilgi verilmiştir. Antik Yunan tarihine ilişkin önemli bilgiler veren tarihsel monografyanın başlatıcısı olan Thukydides (I, 8) korsanlığın Karyanda ve Fenike halklarının bir işi olduğunu ve buna kanıt olarak, Delos adasındaki gömütler Atinalılar tarafından yok edilirken yapılan karşılaştırmalarda bu gömütlerin ve ele geçen silahların “Karyandalılar”ınkine çok benzediğini anlatır. (Landmann, 1973, 27; Özdoğan, 2014, 54; Tekin, 2017, 18-23). Tüm bu anlatımlar ile daha antik dönemin kendisinde geçmişini açıklamak için, maddi kültür kalıntılarının araştırılıp anlatıldığı görülmektedir.

Antikçağ’ın devamında, Ortaçağ’ın ardından gelen Aydınlanma Dönemi’nde, temelleri 14. yüzyılda atılan Hümanizma hareketlerinin etkisiyle, antikçağ eserleri yeniden önem kazanır. (Özdoğan, 2002, 24-25; Tekin, 2017, 239-256). Dönemin birçok aydını Latince ve daha sonra da antik yunanca metinleri okuyup yorumlar ve geniş kitlelere ulaşmasını sağlar. Aynı zamanda yine bu dönemlerde yazıtlar ve maddi kültür kalıntıları da toplanmaya başlanır. 16. yüzyıldaki zenginleşme süreci ve Rönesans düşüncesi eski eser koleksiyonerliğinin artmasına neden olur. En gösterişli eseri bulma, sergileme tutkusu ile başlatılan çalışmalar sanat tarihinin gelişimine vesile olur ki arkeolojik çalışmalar da sanat tarihi kapsamında sürdürülür. Bu gelişmeler Batı

uygarlığının temeli sayılan Yunan ve Roma dönemlerinin önemini ortaya çıkarır ve 1798'deki Mısır Seferi sonrasında doğuya olan ilginin artmasının yanı sıra, sözü edilen klasik dönemlerin kazıları önemini yitirmeden hızla devam eder. Bu durumu anlatan örneklerden bir kaç şü şekilde sıralanmaktadır: İlk klasik devir kazısı 1612 yılında gerçekleşir ve Roma heykelleri ortaya çıkarılır. 1690 yılında ilk Paleolitik Çağ bulgusu Londra'da bulunmuş olan bir el baltası olarak kayda geçer. 1738'de Pompei ve Herculaneum'da kazılar başlar ancak ilk kazıların hafriyat çalışması niteliğinde olduğu belirtilir. Sistemli kazılar daha sonra başlar. 1759'da British Museum kurulur. 1764'de J.J. Winckelmann, Antikçağ sanatına ilişkin üslup ve kavramları ve dönemlerini ortaya koyan *Geschichte der Kunst des Altertums (Antikçağ Sanatı Tarihi)* adlı eserini yazar ki bu eser ile o döneme dek ortaya çıkan, toplanan, depolanan ve sergilenen eserlerin geneline yönelik bir çalışma olarak karşımıza çıkar. (Özdoğan, 2002, 28; Özdoğan, 2014, 69-73; Tekin, 2017, 26-27).

Elbette sözüne edilen zaman diliminde sömürgecilik hareketleri de gerçekleşmekteydi. İlginç bir biçimde başka ülkeleri sömürgeleştirme amacıyla düzenlenen seferler, aynı zamanda "arkeolojik seferler" (Aydın, 2010, 128-141). niteliği de taşımaktaydı. Bunun en bilinen örneği Napolyon'un 1798'de gerçekleştirdiği Mısır Seferi'ne eşlik eden bilim heyetidir. Bu sefer sırasında 1799'da Rosetta taşının bulunması Doğu dilleri üzerindeki gizemi kaldırmış, böylelikle doğunun geçmişine olan merakın artmasına neden olmuştu. Antik Yunanca, Hiyeroglif ve Mısırlıların kullandığı Demotik yazı ile üç dilde yazılmış olan yazıtın, Yunanca kısmının okunabilmesi diğer bölümlerin de okunmasının sağladı. (Letrome, 1846). 1822 yılında Jean-François Champollion, Mısır Hiyerogliflerini çözen kişi olarak tarihe geçti. M.Ö. 196 yılına tarihlenen bu taş, adını bulunduğu Reşit (Rosetta) kasabasından almaktadır. Ağırlığı 760 kg dan daha fazla ve 114 cm uzunluğunda, 72 cm genişliğinde, 28 cm kalınlığındaki bu taş granit ya da siyah bazalttan yapılmıştır. Büyük İskender'in Mısır'ı fethinden sonra hüküm sürmeye başlayan Ptolemaios Hanedanı'nın hükümdarlarından biri tarafından yazdırılmıştır. Rosetta taşının bulunması ve okunması doğudaki uygarlıklara olan ilginin artmasına ve uzun zaman bölgede devam edecek olan çalışmaların başlamasına neden olur. Bu durum ileriki süreçte, milliyetçilik söylemlerine de katkıda bulunacaktır.

Aynı dönemlerde batı dünyasında toplumsal olaylarının hızla geliştiği görülür. Sanayi ve Fransız devrimleri, bilinen dünyanın çehresini değiştirir. Buna bağlı olarak arkeolojik çalışmaların niteliğinde de değişiklik başlar. Sanayi devrimi döneminde hammadde bulmak, yeni kentler inşa etmek, tarım yapmak, Tevrat'ta geçen kutsal mekânların ve antik kaynaklarda geçen kentlerin yerlerini tespit etmek, en iyi eski eser koleksiyonuna sahip olup en güzel müzeleri kurmak amacıyla yoğun bir kazı faaliyeti başlamıştır. (Özdoğan, 2002, 25-29; Trümpler, 2010, 15-19). Söz konusu kazıların gerçekleşmesini sağlayan itici güçlerin askeri faaliyetler, din,

rekabet, milliyetçilik, koleksiyonerlik, turizm, ekonomi, hâkimiyet kurma, ajanlık, savaş, yönetim ve işgal olduğu belirtilir. (Trümpfer, 2010, 16; Pulhan, 2001, 140). Bu kazılar, imparatorlar ve krallar tarafından da desteklenir ki Fransız İmparatoru III. Napolyon ve Alman İmparatoru II. Wilhem en önemli örnekler olarak belirir. (Aymerich, 2010, 382-389; Löhlein, 2010, 390-397; Aydın, 2010, 132-133). Durum böyle olunca, bu dönemde sadece arkeologlar değil, farklı meslek gruplarından kişiler de kazı faaliyetlerine katılır; İş adamları, mühendisler ya da maceraperest-entelektüel karşımı meslek adamları, din adamları batının keşif duygusunu ve ihtirasını yansıtmaktaydılar:

19. yüzyıldaki söz konusu keşif ruhunu yansıtan entelektüel maceraperest karşımı, farklı mesleklerden kimi araştırmacılar ve kazılarına ilişkin en bilinen örnekler bir tüccar olan Heinrich Schliemann (Troia kazısı) ve bir yol mühendisi olan Karl Humann (Pergamon kazısı) olarak karşımıza çıkar. (Aslan, 2015, 46-55; Aydın, 2010, 133-134; Yılmaz, 2015, 18-37; Kästner, 2010, 324-335; Maier, 1990/1991, 31-37). Anadolu'da başlatılan bu kazılar, arkeoloji biliminin tanınmasında oldukça önemli bir rol oynamıştır. Askeri nitelikteki seferler sırasında gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalara ilişkin önemli örnekler arasında Kuzey Afrika ve Yakındoğu'da gerçekleştirilen araştırmalar yer alır. Özellikle Cezayir, Libya, Lübnan ve Suriye'deki çalışmalar önemlidir. Örneğin birinci dünya savaşının hemen öncesinde, 1911/12 yıllarında Libya'da gerçekleştirilen askeri amaçlı hava fotoğrafçılığı aracılığıyla bölgeyi belgeleme çalışmaları sırasında, arkeolojik açıdan önemli olan Leptis Magna gibi antik yerleşimler de kayıt altına alınmıştır. (Trümpfer, 2010, 16, 18-19; Payre, 2010, 58-67; Stucky, 2010, 68-75; Altekamp, 2010, 76-83; Nordiguian, 2010, 84-93). Dinsel amaçlı çalışmalara ilişkin örneklere bakıldığında kendisi bir Rahip olan Alois Musil'in 1870'lerde Filistin'de gerçekleştirdiği yüzey araştırmaları dikkati çeker. (Trümpfer, 2010, 16; Bauer, 2010, 124-135; Aydın, 2010, 133). İncil'de adı geçen yerleri bulma amacı taşıyan bu çalışmalarda antik çağlara ilişkin verilere de ulaşılır.

Öte yandan Fransız devriminin etkisiyle ortaya çıkan milliyetçi söylemlere paralel olarak arkeolojik seferlerin yanı sıra daha tanımlı ulusal nitelikteki kazılar da başlar ve bu durum aynı zamanda bilimsel arkeolojinin temellerini oluşturur. Milliyetçilik akımının etkisiyle, en başta belirtilmiş olan Osmanlı İmparatorluğunu paylaşma düşüncesi büyük güçleri harekete geçirir (Kröger, 2010a, 28-33). Din adamı, araştırmacı-gazeteci ve arkeolog olan çoğu kişi aynı zamanda kendi ülkelerinin istihbarat görevlileri olarak da çalışır. Dönemin düşünce yapısına göre araziye çıkıp köy köy dolaşabilmenin en geçerli yolu sanat tarihi ve arkeoloji araştırmaları yapmaktır. Böylelikle bilgi toplanır ve Osmanlı İmparatorluğuna karşı provokasyon amaçlı çalışmalar gerçekleştirilir. Bu bağlamda 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında arkeolojik kazı yapan, dönemin yapısına uygun olarak casusluk yaptıkları da bilinen örnekler içinde, Arap

milliyetçiliğinin açığa çıkmasında önemli rol oynamış, her ikisi de İngiliz olan Thomas Edward Lawrence ve Gertrude Bell öne çıkmaktadır. (Kröger, 2010b, 448-461; Tubb, 2010, 250-261; Winstone, 2010, 512-527; Pulhan, 2001, 138-139). İstihbarat çalışmalarını devam ettirirken, hem Lawrence hem de Bell'in, Gaziantep'deki Karkamış kazılarına katıldıkları bilinmektedir.

Arap Milliyetçiliği'nin diğer bir önemli ismi Rifat Tahtavi (1801-1873), özellikle Antik Mısır eserlerinin korunması ve iadesi konularında çalışmalar yapar. (Aydın, 2010, 131). Fransız devriminin etkisi ile ortaya çıkan düşüncelerin izinde kendi vatan düşüncesini geliştiren Tahtavi, kendilerini, Antik Mısır'ın torunları olarak gösterir ve bu düşünceye göre, Eski Mısır'ın zenginlikleri de onlara aittir. Bu nedenle Mısır'dan götürülen eserler geri iade edilmelidir. Özellikle kendi döneminde Mehmet Ali Paşa'nın bir dikilitaşı Fransa'ya hediye etmesi onu çok kızdırır ve bu olay 1836 yılında eski eserlerin Mısır'dan çıkmasını engelleyen yasanın çıkarılmasına vesile olur.

Ulus-devlet, Milliyetçilik ve arkeoloji arasındaki ilişkiye ait en bilenen örnek Alman Milliyetçiliği ve Gustav Kossina'nın kuramı olarak gösterilir. (Anthony, 2001, 162-166; Arnold, 1990, 464-478; Aydın, 2010, 136-137; Özdemir, 2010, 10-11; Tekin, 2017, 58-61). Kossina, Prehistorik Arkeolojiji (Tarih Öncesi) "en ulusal bilim" ilan etmiş ve 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında geliştirilen kuramlar Nazi Almanyası'nı temellendiren düşüncelerin doğmasını sağlamıştır. Kossina'nın teorisine göre, Germenler, Hint-Avrupa dili konuşan ilk topluluktur; Kuzey Avrupalı, Sarışın, Aryan ırk grubuna dâhildiler. Germen olmayan aşağı ırklara kendi üstün ırklarını tanıtmak durumundaydılar. Yine teoriye göre arkeolojik buluntu ile temellendirilen kültür bölgesi, belli bir etnik grubun kültürüdür ve buluntuların ele geçtiği yerler ise etnik grubun yaşam alanıdır. Bu durumda Germen kabilelerine ait ve Neolitik döneme tarihlenen buluntular, bronz çağının öncüleridir ve bunların ele geçtiği yerler, yani dağılım alanı Germen ırkının yaşam alanıdır. Söz konusu dağılımı gösteren, Germen halkının yaşam alanına işaret eden ve Kossina ile Arkadaşları tarafından hazırlanan haritalar, Nazi Dönemi Almanyası'nın elinde tehlikeli bir araca dönüşmüştür. (Anthony, 2001, 162-166; Arnold, 1990, 464-478; Aydın, 2010, 136-137; Özdemir, 2010, 10-11; Tekin, 2017, 58-61). O dönemde izlenen saldırgan politikanın sözde bilimsel dayanak noktası olarak gösterilen bu haritalara göre, Germen buluntularını ortaya çıktığı her yer, yeni Almanya'nın toprağı olmalıdır. Elbette bu tanımlamalar ve çalışmalar, Nazi partisi tarafından sahiplenilerek, arkeoloji bilimi Nazi rejiminin bir parçası haline dönüştürülmüştür. Alman Prehistoryası Dersi, tüm okullarda bir propaganda sistemi dahilinde okutulmuştur. Arkeologlar, işgal edilen topraklarda arkeolojik çalışmalar yürütüyor ve aynı zamanda SS üniforması altında, gestapo görevlisi olarak çalışıyordu. Bu düşünce dışında arkeolojik çalışmalar yapmak vatan hainliği sayıldığı belirtilmektedir. Gerçekte

dönemin zihniyetine uyan bir durum söz konusudur. Polonyalılar, Slav tarihinin prehistorik döneme dek izlenebileceğini vurgulamışlardı. Fransızlar benzer söylemelere sahipti ancak Almanlar en ırkçı ve en saldırgan söylemler nedeniyle ön plana çıkıyorlardı.

Alman Milliyetçiliği'nin yanı sıra özellikle Osmanlı İmparatorluğunu etkileyen diğer bir milliyetçilik anlayışı Yunanlılara aittir. (Yetim, 2011, 289-290; Dikkaya, 2009, 117-125) Ulus düzeyinde arkeolojik çalışmaların nasıl yürütüldüğüne ilişkin bilinen en iyi örneklerden biri olarak görülür. Batılı güçlerin Yunan ve Roma hayranlığı, deyim yerindeyse Yunanlıların gözünün açılmasına neden olmuştur. Antik kaynakları okuyup Yunanistan'daki izlerini takip eden aydınlar, oraya ulaştıklarında kendi halinde yaşayan halkın, "muhteşem" olarak nitelendirilen eserler karşısındaki kayıtsızlığına şaşırır ve Osmanlı'nın, söz konusu eserler hakkında, bilinçli olarak halkı bilgilendirmediği söylemlerini ortaya atarak Osmanlı aleyhinde çalışmalara başlar. Öte yandan Yunanlıların daha çok aydın kesimi, konudan tamamen habersiz değildir. Dönemin milliyetçilik akımlarına vakıf olan Yunanlılar, arkeolojik buluntulara da vurgu yaparak milliyetçilik söylemlerini şekillendirmiş ve Büyük Yunanistan'ı oluşturma fikrini ortaya koymuştur. (Yetim, 2011, 293). Birinci Dünya Savaşı sırasında Batı Anadolu'yu ele geçirme düşüncesinin ardında yatan zihniyette bu görüşünde payı vardır. Buna göre Antik Yunan kültürünün şekillenmesinde oldukça önemli olan ve Anadolu'nun batı kıyılarında bulunan, İzmir ve Aydın gibi illeri içine alan İonia bölgesi, Osmanlı'dan kurtarılmalı ve Yunanistan'a katılmalıdır.

Birinci Dünya Savaşı sırasındaki söz konusu gelişmelere karşın, Cumhuriyet dönemi öncesinde, Osmanlı döneminde, batıdaki Milliyetçi söylemler üzerine yürütülen arkeolojik çalışmaların bir benzerini görmek mümkün değildir. Milliyetçilik ve Ulus-Devlet söylemleri elbette vardır. Ancak bu fikirleri, arkeolojik kalıntılar üzerinden şekillendirme durumu söz konusu değildir. Osmanlı döneminde Osmanlılar, dönemin güzel sanat eserlerini toplama heyecanına kapılmış, arkeolojik çalışmalar, görsellikle boyutunda kalmıştır. Osmanlı dönemindeki Arkeoloji çalışmaları daha çok, aynı zamanda önemli bir ressam olan Arkeolog Osman Hamdi Bey ile anılır. (Özdoğan, 2002, 33; Hitzel, 2015, 36-45; Tekin, 2017, 56-57; Aydın, 2010, 134). Osman Hamdi Bey bugünkü Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nin (Sanay-i Nefise) ve İstanbul Arkeoloji Müzelerinin kurucusu olarak bilinir. Dönemin Hümanist akımlarının etkisinde hareket eden Osman Hamdi Bey, insancılığı benimseyen bu akıma göre Carl Humman ya da Heinrich Schliemann'a benzetilebilir. Suriye Kenti Sayda (Sidon) ve Muğla Yatağan'da bulunan Lagina Antik kentinde kazılar yapan, Osman Hamdi Bey, ayrıca Nemrut dağı buluntuları ile ilgili de çalışmalar yapmıştır.

Türklerde Arkeoloji ve Milliyetçilik ilişkisi, Cumhuriyet dönemi ile başlar. Buna göre geliştirilen Türk Tarih Tezi ile amaç Türlerin Anadolu üzerindeki varlığını meşrulaştırmak ve

Batı Uygarlığı'nın bir parçası olduğunu kanıtlamak olarak belirlemektedir. (İnan, 1939, 243-246; Aydın, 2010, 138-139; Özdemir, 2003, 12-15; Tekin, 2017, 66-71). Türk Tarih Tezine göre Anavatanı Orta Asya olan Türkler, Ari ırkındandır ve ileri bir uygarlık kurmuşlardır. Ancak yaşadıkları olumsuz iklim koşulları nedeniyle göç etmek durumunda kalmış ve dünyanın çeşitli bölgelerine yayılmışlardır. Bu yayılma sonucu birçok medeniyetin kurulmasında da etkili olmuşlardır. Bu bağlamda Anadolu'ya gelen Türkler buradaki uygarlıkların kurucuları olarak görülmüştür. Cumhuriyet'in ilk yıllarında geliştirilen söz konusu tezin en temel destekçileri arkeolojik kazılar olarak belirir. Orta Anadolu'da Hitit Kültür bölgesine ait yerleşim yerlerinin kazıları, Trakya ve Hatay bölgesindeki çalışmaların sonuçları genel itibarıyla bu tezi destekler nitelikte bilgiler ortaya koymaktadır. Hatta Ankara'nın başkent olarak seçilmesinin ve devletin tüm kurumlarının burada bulunması istediğinin Hititler ile kurulan tarihsel/sembolik bağ olduğu da belirtilmektedir. (Özdemir, 2003, 17).

Arkeolojik kanıtların, milliyetçilik ve Ulus kavramları ile kurulan bağı ağırlıklı olarak 20. yüzyılın başına tarihlenir gibi görünmektedir. Arkeolojinin tüm ideolojilerden arınarak, objektif bir bilim dalı haline gelmesi yüzyılın ortalarını bulmuştur. O tarihten itibaren daha küresel bir dil yakalamış olan Arkeoloji bilimi, milletlerarası ve multi disiplinler çalışmaları ile çeşitlilik kazanmıştır. Ancak her ne kadar durum bu yönde ilerlese de yüzyılın başında ortaya çıkan durum, kendisini zaman zaman tekrar hissettirmektedir. Kimi olayların açıklamasının maddi kültür kalıntılarına ve tarihi geçmişe göre yapıyor olması dikkat çekicidir. Günümüzde Ortadoğu'da yaşanan olaylar, en belirgin örnekler olarak karşımıza çıkar.

Ulus-devlet kavramının anlamı ve arkeoloji ile olan ilişkisinin genel bir tanıtımının yapıldığı bu çalışma, konuya giriş niteliğinde taşımaktadır. Verilen örneklerin geniş bir çerçevede ele alınması ve dünya genelindeki arkeoloji ve ulus-devlet ilişkisine dair gelişmelerin değerlendirilmesine yeni bir çalışma ile devam edilmesi planlanmaktadır.

KAYNAKÇA

Altekamp, Stefan. "Luftbildarchäologie in Libyen 1911/1912". *Das Gross Spiel: Archäologie und Politik*. Ed. Charlotte Trümpler. 76-83. Köln: DuMont Buchverlag, 2010.

Anthony, David. W. "Nazi ve Eko-Feminist Prehistoryalar: Hint/Avrupa Arkeolojisinde İdeoloji ve Ampirizm". *Cogito Sayı 28* (2001): 152-169.

Arnold, Betina. "The past as propaganda: totalitarian archaeology in Nazi Germany". *Antiquity Volume 64 Number 244* (1990): 464-478.

Aslan, Rüstem. "Schliemann: Priamos Hazinesi'nin Bulunması ve Türkiye'den Kaçırılması". *Aktüel Arkeoloji Sayı 47* (2015): 46-55.

Aydın, Suavi. “Arkeoloji ve Milliyetçilik: Toprak Altından Kimlik Devşirmek”. *ArkeoAtlas Sayı 7* (2010): 126-141.

Aymerich Gran, Eve. “Napoleon III und die Archäologie”. *Das Gross Spiel: Archäologie und Politik*. Ed. Charlotte Trümpler. 382-389. Köln: DuMont Buchverlag, 2010.

Bauer, Johannes. “Alois Musil-Nomade zwischen Nationen, Religionen, Kulturen und Wissenschaften”. *Das Gross Spiel: Archäologie und Politik*. Ed. Charlotte Trümpler. 124-135. Köln: DuMont Buchverlag, 2010.

Dikkaya, Fahri. “National Archaeologies and Conflicting Identities: Examples from Greece, Cyprus and Turkey”. *Ancient Near Eastern Studies: Volume XLVI* (2009): 117-137.

Hitzel, Frédéric. “Osmanlı Arkeolojisi’nin Başlangıcı: Osman Hamdi Bey”. *Aktüel Arkeoloji sayı 47* (2015): 36-45.

İnan, Afet. “Atatürk ve Türk Tarih Tezi”. *Belleten III (10)* (1939): 243-246.

Kästner, Ursula. “Carl Humman und die Entdeckung des Pergamonaltars. Vom Privatunternehmen zum Staatsauftrag”. *Das Gross Spiel: Archäologie und Politik*. Ed. Charlotte Trümpler. 324-335. Köln: DuMont Buchverlag, 2010.

Kröger, Martin. “Spielfeld der Mächtigeren. Das Osmanische Reich und der europäische Kolonialismus”. *Das Gross Spiel: Archäologie und Politik*. Ed. Charlotte Trümpler. 28-33. Köln: DuMont Buchverlag, 2010a.

Kröger, Martin. “Archäologen im Krieg: Bell, Lawrence, Musil, Oppenheim, Frobenius”. *Das Gross Spiel: Archäologie und Politik*. Ed. Charlotte Trümpler. 448-461. Köln: DuMont Buchverlag, 2010b.

Landmann, G. Peter (ed.). *Thukydides: Geschichte des Peloponnesische Kriegs Band 1*, çev. Peter G. Landmann. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1973.

Letrome, M. Par. *Inscription Grecque De Rosette*. Paris, 1946.

Löhlein, Wolfgang. “Mit Zephter und Spaten. Kaiser Wilhelm II. und die Archäologie”, *Das Gross Spiel: Archäologie und Politik*. Ed. Charlotte Trümpler. 390-397. Köln: DuMont Buchverlag, 2010.

Maier, Franz Georg. “Heinrich Schliemann Nach 100 Jahren Nachdenken über einen Pionier der Archäologie”. *Nürnberger Blätter zur Archäologie Heft 7* (1990-91): 31-37.

Nordiguan, Levon. “Antoine Poidbard- Ein Pionier der Luftbildarchäologie”, *Das Gross Spiel: Archäologie und Politik*. Ed. Charlotte Trümpler. 84-93. Köln: DuMont Buchverlag, 2010.

Özdemir, Ayşe. “‘Hayali Geçmiş’: Arkeoloji ve Milliyetçilik 1923-1945 Türkiye Deneyimi”. *Arkeoloji: Niye? Nasıl? Niçin?*. Derleyenler: Oğuz Erdur-Güneş Erdur. 7-23. İstanbul: Ege Yayınları, 2003.

Özdoğan, Mehmet. “Toprağın Dili: Yazısız Zamanlar, Tarih Öncesi ”, *ArkeoAtlas Dergisi Sayı 1* (2002) 22-33.

Özdoğan Mehmet, *50 soruda Arkeoloji*. 4. Baskı. İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı-21, 50 soruda Kitap Dizisi-8, 2014.

Payre Dondin, Monique. “Akteuere und Modalitäten der französischen Archäologie in Nordafrika”. *Das Gross Spiel: Archäologie und Politik*. Ed. Charlotte Trümpler. 58-67. Köln: DuMont Buchverlag, 2010.

Pulhan, Gül. “Mehmet Özdoğan ile Arkeoloji-İdeoloji-Devlet İlişkileri Üzerine”, *Cogito Sayı 28* (2001): 138- 151.

Stucky, Rolf. “Ernest Renan und die Anfänge der Phönizischen Archäologie”. *Das Gross Spiel: Archäologie und Politik*. Ed. Charlotte Trümpler. 68-75. Köln: DuMont Buchverlag, 2010.

Tanilli, Server. *Uygurluk Tarihi*. 23. Basım. İstanbul: Alkım Kitabevi, 2006.

Tekin, Halil. *Tarihöncesinde Mezopotamya*. Ankara: Bilgin Kültür ve Sanat Yayınları, 2017

Trümpler, Charlotte. “Das Große Spiel. Archäologie und Politik zur Zeit des Kolonialismus”. *Das Gross Spiel: Archäologie und Politik*. Ed. Charlotte Trümpler. 15-19. Köln: DuMont Buchverlag, 2010.

Tubb, Jonathan N. “Leonard Woolley und Thomas E. Lawrence im Karkemisch”. *Das Gross Spiel: Archäologie und Politik*. Ed. Charlotte Trümpler. 250-261. Köln: DuMont Buchverlag, 2010.

Winstone, Victor. “Getrude Bell und Irak”. *Das Gross Spiel: Archäologie und Politik*. Ed. Charlotte Trümpler. 512-527. Köln: DuMont Buchverlag, 2010.

Yetim, Fahri. “Osmanlı İmparatorluğu’nun Dağılma Döneminde Balkan Milliyetçiliği ve Büyük Güçler”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 25* (2011): 285-296.

Yılmaz, Yaşar. “Mösyö Humann: Humann’ın Bergama Raporları ve Osman Hamdi Bey”. *Aktüel Arkeoloji sayı 47* (2015): 18-37.

MİTHRİDATES EUPATOR VE NİKOMEDES EUERGETES'İN PAPHLAGONİA VE KAPPADOKİA POLİTİKALARI: İLİŞKİLER, EVLİLİKLER VE ETKİLEŞİM

Dr. Öğr. Üyesi Ali BORA *

Öz: Çalışmanın konusunu MÖ. 2. yüzyıl sonları ile MÖ. 1. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar olan dönemde Pontos ile Bithynia Krallıkları arasındaki ilişkiler oluşturmaktadır. Mithridates VI Eupator'un batıya, Nikomedes III Euergetes'in doğuya doğru genişleme stratejilerinin uygulamaya konduğu bir süreçte gelişmeye başlayan etkileşim, her iki Hellenistik Krallığın Paphlagonia ve Kappadokia Bölgeleri üzerinde yoğunlaştıkları ve Roma'nın Provincia Asia tasarruflarının ardından Anadolu yerel krallıklarının iç işlerine fiili müdahalesine işaret etmektedir. Mithridates Eupator, Nikomedes Euergetes ve Nikomedes Philopator arasında kökenleri Pontos'a dayanan Kappadokia saray mensupları, Prenses Nysa ve Kraliçe Laodike aracılığıyla kurulan bağların ardında yatan ekonomik, siyasal ve kişisel eğilimlerden kaynaklanan nedenler, kraliyet mensupları arasındaki evlilik bağları, antik diplomasi ve bölge arkeolojisi desteğinde irdelenmeye çalışılmaktadır. MÖ. 2. yüzyılın sonlarında Paphlagonia ve Kappadokia'nın gerek siyasi ve gerekse bölgesel anlamda edilgen durumunun Pontos ve Bithynia açısından önemli bir avantaj oluşturduğu ortama Senatus'un müdahil oluşu ve Anadolu'da birbirleriyle mücadele içerisindeki bu güçlerin beklentileri, başta yöneticilerin ve ardından krallıkların kariyerlerini ve kaderlerini belirlemiş gibi görünmektedir. Hanedanlar arasında gönüllü ya da gönülsüz olarak gerçekleştirilen evlilikler kimi zaman ittifaklara kimi zaman ise ciddi çatışmalara yol açmış, her iki durumda da Paphlagonia ve Kappadokia, Mithridates Eupator ve Nikomedes Euergetes arasında önemli roller üstlenmiştir. Pontos ve Bithynia Krallıkları bakımından çekiciliğini hiç bir zaman kaybetmeyen bu bölgeler, ortama Roma'nın dahil oluşuyla birlikte sonlarının da en önemli sebebini meydana getirecek ve iki krallık MÖ. 1. yüzyılın ikinci çeyreğinde yok olurlarken aralarındaki bağların en son temsilcileri olan Orsabarıs, Lykomedes ve Orodaltıs isimleri, yakında birleştirilerek yeniden düzenlenecek olan Bithynia et Pontus Eyaleti'nde yankılanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bithynia, Pontos, Paphlagonia, Kappadokia, Bithynia Arkeolojisi, Evlilik İttifakları.

THE PAPHLAGONIAN AND CAPPADOCIAN POLICIES OF MITHRIDATES EUPATOR AND NİCOMEDES EUERGETES: RELATIONSHIPS, MARRIAGES AND INTERACTIONS

Abstract: The subject of the this study constitutes the relationships between the kingdoms of Pontos and Bithynia in the period from the end of the second century BC, until the second quarter of the first century BC. The interaction that has begun to develop in a process where Mithridates's westward and Nicomedes's eastward expansion strategies are implemented, points to the progress while the both Hellenistic Kingdoms started to focus on the regions of Paphlagonia and Cappadocia and, the Rome's actual intervention to the internal affairs of the Anatolian kingdoms which began following her savings in Provincia Asia. The reasons behind the economic, political and personal tendencies and the ties established between Mithridates Eupator, Nicomedes Euergetes and Nicomedes Philopator via the Cappadocian court members, the Princess Nysa and the Queen Laodice whose origins are based on Pontos, are tried to be examined by the marriage connections, ancient diplomacy and the support of the regional archeology. In the second century BC the inclusion of Senatus to an environment in which the political and regional passive situation of Paphlagonia and Cappadocia was a significant advantage for Pontos and Bithynia, and the expectations of these forces in the struggle against each other in Anatolia, seems to have determined the careers and fates of the rulers and the kingdoms. The eager or reluctant marriages

* Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü.

between dynasties sometimes caused alliances and sometimes serious conflicts, and in both cases Paphlagonia and Kappadokia seem undertook important roles between Mithridates Eupator and Nikomedes Euergetes. These regions which have never lost their charm in terms of the Kingdoms of Pontos and Bithynia, with the inclusion of Rome, will be the most important cause of their decadences, and the two kingdoms while being destroyed in the second quarter of the 1st century BC, the most recent representations of the ties between them, Orsabarıs, Lykomedes and Orodaltis, will have been echoing in the name of the province of Bithynia et Pontus, which will be reunited soon.

Keywords: Bithynia, Pontus, Paphlagonia, Cappadocia, Bithynian Archaeology, Marriage Alliances.

Giriş:

Bilindiği gibi Bithynia Krallığı'nın son resmi hanedanı Nikomedes IV Philopator (Babasever), yaklaşık olarak yirmi yıl süren kariyerine MÖ. 94 yılı itibariyle başlamıştır (Errington 2017: 315, 280-282; Schottky 2006: 736; Robert-Broughton 1976^b: 734; Sevin 2001: 31; App., Mithr., 7). Hakkında çok fazla bilginiz olmayan bu son Bithynia Kralı'nın iktidarı, öncülleri olan Nikomedes III Euergetes-Hayırisever (MÖ. 127-94) ve Nikomedes II Epiphanes-Ünlü Dönemine (MÖ. 149-127) yansıyan olaylara göz atıldığında daha iyi anlaşılabilir. Zira kaderi babasının gerçekleştirdiği evlilikler ve dedesi döneminde Provincia Asia'nın (Asia Eyaleti) resmen kuruluşuyla (MÖ 133-129) ilgili ayrıntılarda yazılmış, dolayısıyla Philopator'un geleceğinde etkisi en çok hissedilen gelişmeler olarak yer ettiği söylenebilir (Magie 1950: 319; Harris 1985: 862-869).

Aslında Aristonikos Ayaklanması'nda Roma'nın yanında bulunan güçlerden olan Bithynia ve Paphlagonia Krallıkları'nın Phrygia Epiktetos Bölgesi; Kappadokia Krallığı'nın Lykaonia Bölgesi; Pontos Krallığı'nın ise Phrygia ve Galatia topraklarıyla ödüllendirilmeleri, onun kariyerini etkileyecek ve elinde olmayan nedenlerle şekillenmiş gelişmelere işaret ediyor olmalıdır (Arslan 2007: 68-69; Schottky 2006: 736). Senatus'un MÖ. 129 yılı sonrasında Manius Aquilius aracılığıyla sunduğu bu hediyeleri gerek beğenmeyen ve gerekse vaat edilenden farklı gerçekleşen paylarından memnun olmayan bu Anadolu Krallıkları'nın onun iktidarına kadar geçen otuz beş yıl içerisinde biriktirdikleri, Nikomedes IV Philopator açısından belirleyici olacaktır (McGing 1986^a: 66-80; Mayor 2010: 127-128).

Diğer taraftan Nikomedes Philopator'un tahtına geçtiği Bithynia Krallığı'nın, kendisinden birkaç kuşak öncesinde Pontos hanedanlığı ile kurduğu ilişkiler kariyerinde en önemli etkilere sahip olan diğer argümanları oluşturur. Bu etkileşim Kral Mithridates V Euergetes'in (MÖ. 152-120) en büyük kızı Laodike'yi, Kappadokia Krallığı üzerindeki emellerine ulaşabilmek amacıyla MÖ. 126/125'lerde Ariarathes VI ile evlendirmesinin ardından daha da yoğunlaşmış gibidir (Mayor 2010: 43-45; McGing 1986^a: 37, 74; Magie 1950: 194). Çünkü babası Nikomedes Euergetes'in bu olayın ardından gerçekleştirdiği Paphlagonia Seferi (MÖ. 108/107) ve özellikle Kappadokia Seferi'nde (MÖ. 104/103) Laodike'nin ikinci kocası olarak ortaya çıkması, bir

yandan iktidardaki Pontos hanedanı ile pek de onaylanmayan bir akrabalık bağı oluştururken, diğer taraftan oğlu Philopator'un yakın bir gelecekte Roma ile Mithridates VI Eupator arasında kalmak gibi önceden tahmini zor ve istenmeyen bir sürecin yaşanmasına neden olacaktır (McGing 1986^a: 74; Ballesteros-Pastor 2014, 226; Magie 1950: 319; Harris 1980: 865; Iust. XXXVIII. 1; App., Mithr.10).

Bilindiği gibi Ariarathes VI ile Laodike evliliği, Mithridates V Euergetes için yeni bir fırsat oluşturmuş; Phrygia, Paphlagonia ve Galatia topraklarından elde ettiği bölümlerden sonra sıradaki Kappadokia bu evlilik sayesinde Pontos Krallığı'nın egemenliğine ya da en azından dolaylı etkisine girmiştir (Hind 1992: 132; Simonetta 1961: 16-17; Karttunen et al. 2005: 232; Von Geisau-Volkman 1969: 482; Çalık Ross 2007: 65; Bora 2015: 66-68). Kappadokia tahtında gerçekleştirilen bu hamlenin, diplomatik içeriği bulunan bir evlilik antlaşmasının sağlayabileceği olanaklardan faydalanma amacı taşıdığı açıktır (Lintott 1992: 34-36; Arslan 2007: 70; Ballesteros-Pastor 2008: 56).

Pontos Krallığı'nda bu sürecin ardından yaşananlar aynı zamanda Bithynia ile yeni ve daha sıkı diplomatik ilişkilerin kurulabilmesinde bir zemin niteliği oluşturacaktır. Başlangıç için Mithridates VI Eupator'un, babasının Sinope'de (Sinop) öldürülmesinden sonra (MÖ. 120), krallığın yönetimini Seleukos kökenli dul bir Pontos Kraliçesi olan annesi Laodike ve erkek kardeşi Mithridates Khrestos ile paylaşmaya başlaması, ardından bu birlikteliğin bizzat kendi eliyle sonlandırılması gerekecektir (Hind 1992: 132-133; Arslan 2007: 73-78 dnp. 342).

Bilindiği gibi MÖ. 133'te doğan Eupator, babasının ölümünün ardından taht için en güçlü aday olarak belirlediğinde yaklaşık onüç yaşlarındadır (Erciyas 2006: 17; Mayor 2010: 29; Volkman 1969^b: 1355-1358). Hanedanlıkta yaşadığı ve oldukça iyi bilinen mücadeleleri atlatmasından sonra, özellikle Anadolu'nun ele geçirilmesiyle ilgili faaliyetlerine başlamadan önce, kuzeyde Krimeia (Kırım) ve ardından doğudaki hâkimiyetini Armenia (Ermenistan), Kolkhis (Gürcistan) ve Pontos sahilleri gibi bölgelerde kurarak sağlamlaştırmıştır (Mayor 2010: 104-110; McGing 1986^a: 47; Mitchell 2010: 138; Arslan 2007: 80-88; Iust. XXXVII. 1-2).

Bu noktada Pontos kraliyet ailesinin mensuplarına göz atmak faydalıdır. Zira, Mithridates V Euergetes ve Seleukos Kralı Antiokhos IV Epiphanes'in kızı olan Kraliçe Laodike'den doğan yedi çocuğun en az ikisi; Laodike ve Mithridates Eupator, konumuz bakımından en önemli isimlerden bazılarını oluşturmaktadır. Çünkü hayatları, icraatları ya da onlardan doğan çocuklar gerek Bithynia kraliyet sarayı ve gerekse komşu devletlerarası diplomaside belirleyici rol oynamıştır (Karttunen et al. 2005: 228-232; Von Geisau-Volkman 1969: 479-482; Volkman 1969^b: 1355-1359; Bunbury 1867^c: 718-719).

Aktarılan bilgilere göre Pontos sarayındaki ilk iki çocuk birer prenses olarak Laodike adına sahiptir (Karttunen et al. 2005: 232; Mayor 2010: 45). İki erkek çocuk Mithridates

Dionysios, Mithridates Khrestos ve en küçük kız mensuplar Nysa, Roxsana ve Statira isimlerini taşımaktadırlar (Mayor 2010: 45; Von Geisau-Volkman 1969: 482; Karttunen et al. 2005: 232; Ballesteros-Pastor 2013: 61-65; Iust. XXXVIII.1-2).

Bilindiği gibi Mithridates VI Eupator'un, annesi ve kardeşinin hayatlarına son vererek Pontos tahtına tek başına tamamen hâkim olduğu süreç ile eş zamanlı bir başka gelişme, Roma'nın, Büyük Phrygia Bölgesiyle ilgili olan tasarrufudur (Hind 1992: 133; Erciyas 2006: 18-19; McGing 1986^a: 74). Çünkü Senatus tarafından kendilerine verilen bir hediye ya da antik diplomasiye Manius Aquillius'un memnuniyetle kabul ettiği bir rüşvetin kazanımları olarak yansıyan bu topraklar, en azından MÖ. 129'daki Aristonikos ayaklanmasından bu yana Pontos egemenliğinde bulunmaktadır (Magie 1950: 154, 1043; Ballesteros-Pastor 2008: 49). Çok önceden önemli bağlantıları olmakla birlikte bu dönemde Roma'ya verdikleri destek nedeniyle sahip oldukları Büyük Phrygia Bölgesi'nin yine Roma tarafından ellerinden alınarak Asia Eyaletine dahil edilmesi ile, Eupator'un Pontos tahtına tek başına bizzat hakim oluş sürecinin yaklaşık olarak aynı döneme denk gelmesi bu açıdan anlamlıdır (MÖ. 116/115) (Memnon XXX.2-3; Hind 1992: 133; Mayor 2010: 75; Ballesteros-Pastor 2008: 52; Sherwin-White 1977: 70). Büyük Phrygia'nın kaybedilmesi dolayısıyla yaşanan bu gelişmelerin ihtimalle Eupator'un gözlerini Anadolu'ya çevirmesine sebep olduğu düşünülmekte, zira kronolojik olarak desteklenen bu durum aynı zamanda Bithynia ile Pontos Krallıkları'nın daha yoğun etkileşim içerisine girdikleri bir sürece işaret etmektedir (Ruge et al. 1897: 520-526; McGing 1986^a: 66-69; Michels 2014: 137-140; Michels 2009: 176-183; Arslan 2007: 77-80; Olbrycht 2011: 275).

Eupator'un Anadolu'yu işgal amacıyla ne zaman harekete geçtiği hususunda fikir birliği bulunmamakla birlikte, bunun MÖ. 111/110 ya da 109/108 yıllarına verilen büyük ve gizli bir gezi faaliyetiyle başladığı kabul görmektedir (Iust. XXXVII.3-5.; Hind 1992: 140; Magie 1950: 196). Asia Minor ve Bithynia'nın yollarını, halklarını, topografya, lojistik kaynaklarını irdelediği ve özellikle MÖ. 133-129 sürecinin ardından Anadolu'ya neredeyse hücum eden Roma aristokrasisinin bu toprakları ticari ve siyasi çıkarları için sömürmesine tanıklık ettiği söz konusu seyahatin, bir sonra atacağı adımlar için başlangıç niteliği taşıdığı açıktır (McGing 1986^a: 66; Errington 2017: 278; Mayor 2010: 120). Aynı zamanda Pontos Krallığı için son derece önemli olan Büyük Phrygia gibi toprakların ellerinden alınmasıyla başlayan sürecin ve yabancı bir gücün Anadolu'yu adım adım ele geçirmesiyle devam ederken gittikçe körüklenen Roma karşıtlığının, Mithridates VI Eupator'un kendisini bu güce karşı meydana gelecek bir ayaklanmanın lideri olarak görmeye ve/veya göstermeye başlamasına neden olduğu belirtilmektedir (Magie 1950: 196; McGing 1986^a: 64-66).

Diğer taraftan Mithridates VI Eupator'un Anadolu'da yaptığı bu gezinin hemen ardından, Bithynia ile Pontos Krallıkları'nın önemli bir ittifak içerisine girdikleri gözlemlenmekte ve

hedeflerini Paphlagonia Bölgesi'nin oluşturduğu bilinmektedir (Sullivan 1990: 31-34; Hind 1992: 140-141; Sherwin-White 1977: 79-71; Schottky 2006: 736; Volkmann 1969^b: 1355-1356).

Bu bakımdan batıda Billaios (Filyos) ve Parthenios (Bartın) Nehirleriyle Bithynia sınırlarından, doğuda Halys'in (Kızılırmak) Pontos Euksinos (Karadeniz) ile bulunduğu Pontos sınırlarına ve güneyde Gangra (Çankırı) kentinin bulunduğu alana kadar yayılan Paphlagonia Bölgesi'nin her iki krallığın arasında bulunan stratejik konumu dikkat çekicidir (Marek 2007: 477-478; Jones 1998: 148-170; Cramer 1971: 216-241; Foss 1991: 1579; Sevin 2001: 31-32; Robert-Broughton 1976^a: 777; Schmitz 1870: 546-547; Barat 2014: 149-151; Summerer-Von Kienlin 2010: 1-2). Zira bu dönemde Papahlagonia Bölgesi, gerek Bithynia Krallığı'nın doğu ve gerekse Pontos Krallığı'nın batı ile ilgili yayılımcı politikalarının ilk hedefini oluşturmuş ve bu doğrultuda iki gücün bir üçüncü üzerindeki işgal planlarının ilk uygulama sahasını meydana getirmiştir (Marek 2007: 477; Robert-Broughton 1976^a: 777; Strab., XII.3.9). Zira yöre, ileride değinileceği üzere Roma'yı karşılarına alan birer güç olarak söz konusu iki krallığın aynı zamanda çöküşlerinin de en önemli nedenlerinden birisini oluşturacaktır (Magie 1950: 188, 1083-1086; Cohen 1995: 59-60, 382-388; Hind 1992: 130-137, 140-143; McGing 1985: 84-88; McGing 1986^a: 66-72; Sherwin-White 1977: 70-71; Barat 2014: 155-158).

Bu arada Pontos Krallığı'nın Paphlagonia'ya olan ilgisinin MÖ. 4. yüzyılın sonlarına kadar gerilere giden bir geçmişi olduğu belirtilmelidir. Mithridates I Ktistes (MÖ. yak. 302-266) ile başlayan bu ilginin krallık açısından artan bir ivme gösterdiği ve özellikle Pharnakes I (MÖ. 197-160) döneminde daha da baskın bir nitelik kazandığı bilinmektedir (Mcging 1986^b: 255; Cohen 1995: 59-60; Kınacı 2014: 206-210; Arslan 2007: 49-58, 62-72). Ancak Pharnakes I dönemine gelmeden önce Pontos ile Bithynia hanedanlarının en azından artık resmen taşımakta oldukları *Basileus*-Kral unvanlarıyla birlikte ilk temaslarına şahit olmakta ve MÖ. 270 civarında Nikomedes I ve Mithridates I Ktistes'in, Seleukoslar karşısında Galatlar gibi önemli bir gücü yanlarına aldıklarını gözlemlemekteyiz (Errington 2017: 277; Schottky 2006: 734). MÖ. 278 yılında Galatların Anadolu'yu tanımlarıyla başlayan ve MÖ. 264 yılında Nikomedes I'in kardeşi Genç Zipoites'i bertaraf ederek Bithynia tahtındaki hakimiyetini kendi adına kurduğu kentle taçlandırdığı süreç arasına tarihlenebilecek bu yakınlaşmanın, iki güç açısından olumlu başlaması önemlidir. Zira gerek Bithynia ve gerekse Pontos Krallıkları'nın özellikle Galatlar ortak noktasında birleşerek, MÖ. 275'ten sonra onları Halys ile Sangarios (Sakarya) Nehri'nin, yani kendileri ile Seleukoslar arasına yerleştirerek oluşturdukları tampon bölgenin coğrafi anlamda Paphlagonia Bölgesi ile yakın alakası dikkat çekicidir (Tarn-Griffith 1964: 14; Marek 2009: 36; Sevin 2001: 214-220; Arslan Mitchell 2001: 23; 2007: 57-58).

Paphlagonia Bölgesi, Bithynia ya da Pontos Krallıkları'nın gelişim süreci içerisinde Pharnakes I döneminde yeniden gündeme gelir. MÖ. 189/188 yılında Manlius Vulso'nun Galat

Seferi'nde, komşu bölgede önemli bir güç olarak Roma aleyhine onları destekleyen Kappadokia Kralı Ariarathes IV'ün yanı sıra, bir Paphlagonia prensi olan Morzios'un (MÖ. yak. 189-179) adı üzerinde durulmaktadır (Strab., XII.3.41; Liv. XXXVIII.26.4-5; Polyb., XXV.2.8-10; Robert-Broughton 1976^a: 777; Volkmann 1969^a: 1432). Roma karşısında alınan yenilginin etkileri savaşta Galatları desteklemiş olan Paphlagonlar üzerinde hissedilmemiş olsa da, çok geçmeden bu defa Pontos saldırısıyla başlayacak yeni bir tehlikeyle karşı karşıya kalacaklardır (Polyb., XXV.2.9-10; Jones 1998: 162; Magie 1950: 191).

Kronolojik gelişmeleri takip edersek I. Pharnakes'in; Prusias I ile Eumenes II arasında MÖ. 188/186-184 yılları arasında temelde Phrygia Epiktetos Bölgesi için meydana gelen ve ikincisinin kârlı çıktığı mücadeleye Bithynia saflarında katılmış olmasının, iki krallığın Mithridates VI Eupator ve Nikomedes III Euergetes öncesindeki olumlu ilişkilerine dair iyi bir ipucu meydana getirdiği düşünülebilir (Mcging 1986^b: 255, 258; Kınacı 2016: 36). Roma, Eumenes II, Kyzikhos (Erdek-Belkıs/Balkız), Herakleia Pontika (Karadeniz Ereğlisi) gibi güçlerden oluşan ittifakın karşısında; Prusias I, Philip V, Pharnakes I, Ortiagon, Hannibal gibi unsurlar yer almış olsa da, mücadelenin sonunda Pergamon lehine bir karar verileceği ve "Soter-Kurtarıcı" unvanını bu mücadeleye borçlu olan Eumenes II'nin başarılarını Pergamon Athena Nikephorion'daki tasarrufları ve festivalleriyle anlamlandıracağı bilinir (Thonemann 2013: 36; Habicht 1989: 328; Habicht 2006: 8-9).

Ardından, Pharnakes I'in MÖ. 183 yılında Sinope ile başlayan ve daha sonra Kappadokia ve Paphlagonia Bölgesine doğru genişleyen ilerleyişi, bu defa Bithynia ile karşı cephelerde yer almalarına neden olmuştur. Zira yukarıda da belirtildiği gibi bölge her iki otorite için en azından o dönemde paylaşılamayacak kadar önem arz ediyor olmalıdır (Habicht 1989: 325-330; Mitchell 2001: 24-26; Magie 1950: 188, 1083-1086). Galatlar ve Armenia Kralı Mithridates ile birleşen Pharnakes I, MÖ. 179'da sonuçlanan ve her zamanki gibi Senatus'un işe karıştırığı bu savaşta; Eumenes II, Kappadokia Kralı Ariarathes IV, Paphlagonia Kralı Morzios, Rhodos ve MÖ. 182 yılında Bithynia'daki taht değişimi dolayısıyla yeni Kral Prusias II ile muhatap olmuş ve fakat başarılı olamamıştır (Volkmann 1969^a: s. 1432; Arslan 2007: 63-64). Bu arada Pontos, Pergamon ve onların müttefikleri arasında yapılan bu savaş sonundaki anlaşmada Kyzikos'un Attalidler ve Herakleia Pontika'nın ise Pontos tarafında yer almalarının, savaşa ihtimalle katılmamış bu iki kentin tercihlerini göstermesi bakımından ilginç olduğu belirtilmelidir (Habicht 1989: 329-330; Kınacı 2014: 214-216).

MÖ. 156-154 süreci Kappadokia Kralı Ariarathes V, Rhodos, Kyzikos, Pontos Kralı Mithridates IV ile Prusias II'nin karşı karşıya geldiği bir başka süreci meydana getirir (Schottky 2008: 93; Ma 2013: 54-56; Psoma 2013: 281-282). Bithynia Krallığı'nın Attalos II'ye karşı harekete geçtiği bu savaşta Pontos güçlerinin onun karşısında yer almalarının nedenininin

Paphlagonia ile bağlantısını kesin olarak saptayamıyoruz ancak; Prusias II'nin daha da güçlenerek Pontos için bir tehdit oluşturmasının en açık ihtimallerden biri olarak karşımıza çıktığı düşünülmektedir (Arslan 2007: 67; Habicht 2006: 18-19; Diod., XXXI.15, 35; Polyb., XXXII.15-16; XXXIII.1-13; App., Mithr.5-7).

MÖ. 154 yılında Prusias II'ye Roma, Attalos II ve müttefikleri tarafından diretilen ağır barış antlaşmasının ardından geçen yaklaşık kırk altı yıl boyunca (MÖ. 154-108) Bithynia ve Pontos arasındaki ilişkilerin nasıl devam ettiği konusunda yeterince detay yoktur. Yine de Aristonikos Ayaklanmasında (MÖ. 133-129) Roma'nın yardımcıları arasında Kappadokia Kralı Ariarathes V, Paphlagonia Kralı Pylaimenes, Mithridates Euergetes ve Nikomedes Epiphanes'in bulunması, kısa süreliğine de olsa iki gücün müttefik olduğuna işaret etmektedir (Perl 1968: 330). Ancak bu arada iki krallık arasında ayaklanmanın hediyesi olan Phrygia Bölgesi için söz konusu bir anlaşmazlığa Senatus'un tanık olduğu yolunda bazı düşüncelerin var olduğu belirtilmelidir (McGing 1986^a: 67-68; Schottky 2006: 736; Magie 1950: 150-154, 1043-1044; Mayor 2010: 127; Rostovtzeff-Ormerod 1932: 222). Nihayetinde, Mithridates Eupator'un babasının ölümünün ardından Pontos tahtına geçmesiyle yeni bir süreç başlamış ve Paphlagonia Bölgesi, MÖ. 108 yılında iki krallığın genişleme politikalarına dair en belirgin ortak noktayı ve dolayısıyla hedefi meydana getirmiştir (Errington 2017: 278, 282; Olbrycht 2009; 164; Sherwin-White 1977: 71).

Bu noktada dikkatlerimizi Kuzeybatı Anadolu'ya çevirirsek Mithridates Eupator'un (MÖ. 120-63) resmen tanıştığı ilk Bithynia Kralı'nın Nikomedes Euergetes (MÖ. 127-94) olduğu söylenebilir (Volkman 1972: 120-121; Schottky 2006: 736; Robert-Broughton 1976^b: 734; Geyer 1936; 496-499). Hangi tarihte doğduğu kesin olmamakla birlikte, idari anlamda Eupator'dan en az yedi yıl daha fazla tecrübeye sahip olan Euergetes hakkında bildiklerimiz ne yazık ki onun kadar detaylı değildir (Robert-Broughton 1976^c: 696; Volkman 1969^b: 1355-1358). Anlaşılan, antik literatürün ilgisini Mithridates VI kadar çekmemiş olan Bithynia Kralı, Pontos ile Roma arasındaki mücadeleleri konu alan literatüre nispeten daha dolaylı ve küçük detaylar dahilinde yansımıştır (Gabelko 2017: 319-320). Bununla birlikte, Pontos Krallığı'nın gelişimini konu alan antik yazında neredeyse onun tamamlayıcı bir unsuru olmaktan öteye gidemeyen son dönem Bithynia hanedanları hakkında bazı önemli ayrıntılar edinmek mümkün görünmektedir.

Süreçle ilgili Bithynia kraliyet ailesi hakkında bilinenlere göre Nikomedes III Euergetes'in birden fazla kraliçesi ya da ilişki anlamında eşi söz konusu olmuştur. Bunlara ait kimlikler, birbirlerinden oldukça farklı, ayrıntıdan uzak ve çelişkili antik kaynaklara göre Aristonika, Laodike, Nysa, Kyzikoslu Hagne ve ismi bilinmeyen bir dansçı olan kadınla ilişkilidir (Licin. XXXV. 85; Memnon XXX. 3; Sall., Hist. IV. 69.9; Iust. XXXVIII. 1). Özellikle Kappadokia ve Pontos

sarayı ile ilginç bağlantılar yakalayabildiğimiz bu feminen unsurların iki hanedanlık arasında oynadıkları kilit rol önemlidir.

Tartışmalı olmakla birlikte Nikomedes III Euergetes'in eğer Aristonika değilse¹, belki de ilk karısı Nysa dolayısıyla öncelikle Kappadokia Krallığı ile doğrudan ve Pontos Krallığı ile dolaylı bir bağlantıya sahip olduğu belirtilmelidir (Memnon XXX. 3; Arslan 2007: 106; Magie 1950: 1200 dpn. 47; Reinach 1895: 106; Gabelko 2009: 49). Kraliçe Nysa'nın, Kappadokia Kralı Ariarathes VI ile, bir Pontos Prensesi ve Mithridates VI Eupator'un ablası olan Laodike'nin kızı olması bunun en güzel kanıtını oluşturmaktadır (Karttunen et al. 2005: 232; Gabelko 2009: 55 dpn. 26; Simonetta 1961: 16). Bu noktada üzerinde çok fazla durulmayan ve Pontos ile oluşturulan bu nispeten dolaylı evlilik bağının, Nikomedes Euergetes ile Mithridates Eupator'un ortak Paphlagonia planlarıyla potansiyel ilişkisi akla gelmektedir. Çünkü bilindiği üzere her iki kral MÖ. 108 yılında birbirleriyle anlaşarak Paphlagonia'yı işgal etmiş ve aralarında paylaşmışlardır (Glew 1987: 23-25; Arslan 2007: 71, 92-93; Højte 2005: 20; Iust. XXXVII.4; Strab., XII.3.1).

Diğer taraftan Kappadokia Krallığı'nın MÖ. 2. ve MÖ. 1 yüzyıllar arasında özellikle Roma ve Pontos güçleri karşısındaki edilgen durumu göz önüne alınırsa, Bithynia ile Pontos arasında oluşturulan bu bağlantının oldukça önemli ve etkili olduğu vurgulanmalıdır (Ballesteros-Pastor 2008: 46, 56-57; Dmitriev 2006: 295-297). Çünkü özellikle Kappadokia Kralı Ariarathes VI'nın MÖ. 116 yılında Mithridates VI Eupator tarafından öldürtülmesinden sonra ülkenin Pontos etkisi altına girdiği bilinmektedir (Mørkholm 1978: 156-160; Sullivan 1990: 31-33; Glew 1987: 24-29, 36-44). Ayrıca krallığın geriye kalan meşru varisleri Ariarathes VII ve Ariarathes VIII kardeşler de aynı etmen tarafından yok edilmiş ve Kappadokia kısa süreliğine de olsa Mithridates VI Eupator'un kız kardeşi ve karısı, Kraliçe Laodike'den doğma oğlu Ariarathes IX aracılığıyla yönetilmiştir (Arslan 2007: 97-100). Dolayısıyla Pontos Kralı'nın, ablası Laodike ve komutanı Gordios aracılığıyla rahat bir şekilde kontrol ettiği ülke ve Kappadokia saray mensuplarıyla Bithynia Krallığı arasında kurulan evlilik bağlarında, Ariaratheslerden ziyade bizzat Mithridates Eupator'un iradesinin bulunduğu düşünülebilir (Marek 2010: 341-350; Hind 1992: 131-132).

Pontus et Bithynia: Paphlagonia Seferi ve İttifak

Pontos ile Bithynia Krallıklarının Paphlagonia için bir araya gelmesine etkiyen gelişmelere dair elimizde tatmin edici literatürel bilgi ne yazık ki bulunmamaktadır. Ancak duruma bu dönemde genişleme eğilimindeki Bithynia Krallığı açısından bakacak olursak; bölgenin kuzeydoğusunda yer alan Herakleia Pontika (Karadeniz Ereğlisi), Bithynion/Claudiopolis (Bolu) ve özellikle daha sonra Prusias ad Hypios (Konuralp) adını alacak olan Kieros'a olan ilginin

¹ Zira bazı kaynaklar Nikomedes Euergetes'in ilk karısını Aristonika olarak gösterir. Bkz. Licin. XXXV. 85.

öncesi olmakla birlikte Prusias I Döneminde (MÖ. 230-182) oldukça arttığı (Schottky 2010^a: 935-936; Schottky 2010^b: 931; Strobel 2008: 93-94; Harris 1980: 861; Gabelko 2009: 128-129) ve dolayısıyla bu doğrultuda ulaşılan en son sınır Tios/Tieion (Filyos) kenti ve Billaios (Filyos) Nehri'nin bir sonraki adımı oluşturacak Paphlagonia Bölgesi için sadece bir eşik niteliğinde bulunduğu söylenebilir (Cohen 1995: 395-396, 406, 408; Magie 1950: 197; Jones 1998: 152-154; Kınacı 2014: 206; Plin., Nat. VI.4-6; Memnon XXVI, XXVII.1, XXX. 1-3). Üstelik her iki krallığın Paphlagonia Bölgesi konusunda; Anadolu'da MÖ. 2. yüzyılın ilk çeyreğinde Magnesia Savaşı ile başlayan ve üçüncü çeyreğinde Provincia Asia (Asia Eyaleti) dolayısıyla yoğunlaşan Roma faktörünü karşılıklarına alacak kadar cesaretli olmaları, bölgenin onlar için vazgeçilmezliğini vurgulayan bir başka argümanı oluşturduğu ve bu ittifakı cesaretlendiren unsurlardan bir diğerinin Paphlagonia hanedan otoritesinin zayıf karakterli yapısı olduğu eklenmelidir (Madsen 2009: 194; Magie 1950: 187, 196-197; Sullivan 1990: 34-35; Strab., XII.3.41).

Paphlagonia Bölgesi'nin iki krallık için sahip olduğu öneme ayrıca dikkat etmek gereklidir. Zira burada gerçekleştirilen fetihlerin Nikomedes ve Mithridates bakımından azımsanamayacak getirileri olduğu ya da bu süreçten sonra kraliyet politikalarında dikkat çekici gelişmelere olanak sağladığına dair bazı arkeolojik verilerden haberdar bulunmakta, hatta özellikle Bithynia Krallığı ve yakın bir gelecekte tahtın sahibi olacak Nikomedes IV Philopator bakımından sonun başlangıcına işaret ettiği bilinmektedir (Marek 2007: 477-479; Sullivan 1990: 329-330; McGing 1986^a: 67-68; Robert-Broughton 1976^a: 777; Schottky 2006: 734-737; Volkmann 1972: 118-121).

Bir başka deyişle Paphlagonia Bölgesi, Pontos ile Bithynia arasındaki konumu itibariyle yalnızca Euxenios'un dalgalı ve fırtınalı yollarına alternatif oluşturan kara ulaşım ve iletişim ağının ana arterlerini barındırması bakımından değil, aynı zamanda artık iki gücün karşı karşıya geleceği bir mücadele sahasını meydana getirmesi bakımından da son derece önemlidir (Magie 1950: 188; Cohen 1995: 59-60; Jones 1998: 148-168; Cramer 1971: 216-241). Nitekim, iki kral arasında yapılan anlaşmaya göre Nikomedes III Euergetes'in Timonitis yöresi de dahil olmak üzere bölgenin daha ziyade batı kısmıyla ilgilendiğini; buna karşın Mithridates VI Eupator'un Amnias Vadisi ile birlikte Amastris'e (Amasra) kadar olan alanı hakimiyetine aldığı bilinmektedir (Magie 1950: 197; Strab., XII.3.1, XII.3.9).

Söz konusu seferin her iki kral için son derece ehemmiyet taşıdığına dair diğer argümanları, sonucunda edinilen zaferin siyasi süreçte birer propaganda aracı olarak kullanılması oluşturmaktadır. Bu durum çeşitli tasarruflarda gözlenebilmekte ve Paphlagonia seferi, öncelikle dış ilişkilerde Roma'dan bağımsız hareket edilebildiğini göstermektedir (Glew 1987: 23; Sherwin-White 1977: 70-71). Öyle ki Paphlagonia Seferi, hem Nikomedes III Euergetes'in genişleme faaliyetlerinin ve hem de Mithridates VI Eupator'un Roma karşısında,

Küçük Asia'daki ilk büyük hareketini oluşturmaktadır (McGing 1986^a: 66; Magie 1950: 196-197, 203, 318; Madsen 2009: 193-194; Olbrycht 2009: 164; Iust. XXXVII. 4). Nitekim Nikomedes III Euergetes'in elde ettiği bu büyük zafer, kendisi tarafından Bithynia Erası'nın 190. yılına denk gelen (MÖ. 108/107) tarihte bastırıldığı ve üzerinde sıra dışı özellikler barındıran tetradrahmisinde sembolize edilmiştir (Glew 1987: 24; Hind 1992: 141; Arslan 2007: 92-93). Bithynia Krallığı'na ait tedavüller içerisinde oldukça nadir ve ünik olan sikkenin (Glew 1987: 24) ön yüzünde kralın sağa dönük portresi, inci ya da zeytin şeritlerinden oluşturulan bir astragal motifine dönük şekilde betimlenirken, arka yüzde; ayakta duran Zeus'un taçlandığı kral isminin hemen solunda betimlenmiş ve ihtimalle bir defne ya da palmiye ağacını gösteren olağandışı motifin, Nikomedes III'ün bahsedilen Paphlagonia Zaferi'ne işaret ettiği düşünülmektedir (Glew 1987: 24-25; Waddington et al. 1925: 231; Reinach 1897: 255-260). Bilindiği gibi MÖ. Ekim 297 yılı olarak Makedonia takvimine göre oluşturulan Bithynia Era'sı, Zipoites'in, Lysimakhos'un ihtimalle iki generali ve daha sonra bizzat kendisine karşı kazandığı zaferden sonra resmen aldığı *Basileos-Basileus*-Kral unvanıyla başlatılmıştır (Bennett 1961: 469; Heinen 1984: 425; Højte 2005: 20; Marek 1993: 21-23; Marek 2003: 35; Jones 1998: 152). Sürece ait nadir Bithynia tedavülü üzerinde canlandırılacak kadar kıymetli olan bu büyük zafer, aynı zamanda Pontos ile Bithynia veya Mithridates Eupator ile Nikomedes Euergetes arasında Paphlagonia için kurulan ittifakın ve olasılıkla bir evlilik bağının sembolizasyonu olarak anlam kazanmış olabilir (Mayor 2010: 127-131; Arslan 2007: 70, 106; Simonetta 1961: 16-18; McGing 1986^a: 68-72; Schottky 2006: 736; Volkmann 1972: 120-121; Magie 1950: 194-204).

Paphlagonia harekâtının Pontos Krallığı'nda da farklı güçlü etkiler bıraktığı dile getirilmekte ve bunlardan birinin o zamana kadar Seleukos Era'ı kullanan krallığın, MÖ. 108/107 yılına tarihlenen Paphlagonia ittifakı ve seferinden sonra Bithynia Era'sının adaptasyonuna ilgi duymaya başlamasının oluşturduğu tahmin edilmektedir (McGing 1986^b: 257-259; Bennett 1961: 460-462; Arslan 2007: 66, 92). Mithridates VI Eupator'un era sistemini değiştirme kararına dair olan yorumlardan birine göre kral, ekonomik ve siyasi olarak güçlü ve etkin gördüğü Bithynia Krallığı'na bağımlı ve/veya tabi bir güç olarak tanımlanmasına neden olabilecek bu tasarrufunda herhangi sakınca görmemiştir (McGing 1986^a: 67; McGing 1986^b: 257). Diğer yorumlara göre bu adaptasyon aslında gerçekten karşılıklı iyi ve dostane ilişkilerin göstergesi olarak tercih edilmiş ve belirli işbirliğine yönelik bir hamledir. Ayrıca bu değişikliğin Mithridates VI Eupator'un Pontos Krallığı ile ilgili tutkularının gerçekleşmesi yönünde Karadeniz kentlerinin ekonomik ve politik anlamda birleştirilmesi amacına hizmet ettiği ya da Mithridates'in Bithynia'yı işgal etme planlarının ekonomik bir parçasını oluşturduğu düşünülmektedir (McGing 1986^b: 258-259; Bennett 1961: 460-461).

Bu süreçte Paphlagonia'nın paylaşımına dair gelişmelerin Senatus tarafından takip edilmekle beraber etkin bir yaptırımın gerçekleşmemesi, Roma'nın MÖ. 107'lerde Afrika Numidia Krallığı ve MÖ. 104'lerde Avrupa'da Kimbrilerle olan meşguliyetlerine bağlanır (Madsen 2009: 194-195; Arslan 2007: 93; Glew 1987: 29, 38; Martínez-Lacy 2007: 37; Lintott 1992: 25, 35; Hind 1992: 141; Diod., XXXVI.3.1-2). Pontos ve Bithynia Krallıklarının en iyi şekilde faydalandıkları bu durum, aynı zamanda her iki yöneticinin antik diplomasiye oldukça zeki ve başarılı hamleleriyle yansımıştır. Mithridates VI Eupator'un kendisine atalarından miras kalan Paphlagonia'daki haklı tasarruflarına karşı, Roma'nın söz konusu ani ilgisini garip bulan tavrı, yapılan görülmelerde Senatus elçilerini karşılık veremedikleri bir duruma sokmuştur (Marek 2007: 477-479; McGing 2005: 84; Bekker-Nielsen 2008: 27, 64; Foss 1991: 1579; Schmitz 1870: 546-547). Zira Paphlagonia, Demetrios Poliorketes'in dolaylı katkılarıyla Pontos Krallığı'nın oluşumuna yadsınamayacak fırsatlar sunmuştur². Bu bakımdan Mithridates VI Eupator, krallığının ve hanedanlığının meydana getirilmesinde atası Mithridates I Ktistes'e bir nüve teşkil eden bölgenin öneminin ve vazgeçilmezliğinin farkında olmalıdır (McGing 1986^b: 249-253; Marek 2007: 478; App., Mithr. 112; Diod., XX.111-4; Plut., Dem. IV.1-4; Strab., XII.3.41).

Nikomedes III Euergetes'in hamlesi ise, ülkeyi elinden aldıkları meşru varisine geri vererek bölgeden çekilmek yerine, Paphlagon hanedanlarının geleneksel kraliyet unvanını kullanarak adını gizlice Pylaimenes olarak değiştirdiği ve ihtimalle Kyzikoslu Hagne'den doğma Sokrates Khrestos isimli oğlunu Paphlagonia tahtına çıkararak Roma'nın istediklerini yerine getirmiş gibi görünmek şeklinde gerçekleşmiştir (Licin. XXXV.85; Iust. XXXVII.4, XXXVIII.5-8; Magie 1950: 197, 1099; Reinach 1895: 106-107). Böylece, Roma'nın müttefikleri Pylaimeneslere ait hanedanlığı ve topraklarını eski statüsüne kavuşturma çabalarının yukarıda bahsedilen meşguliyetlerinden dolayı uygulamaya geçmemesi, Nikomedes ve Mithridates bakımından Paphlagonia kazanımlarını ellerinde tutabilmelerine ve hatta Pontos Kralı'nın Galatia'ya kadar genişlemesine olanak sağlamıştır (McGing 2009: 208). Nikomedes III Euergetes'in, Mithridates VI Eupator'a söz konusu Galatia genişlemesinde yardım etmesinde, bölgeyle sınır komşusu olan bu Kelt topraklarının yakın gelecekte işgal etmeyi planladığı Kappadokia Bölgesi için bir kapı niteliği taşımasının yattığı vurgulanmalıdır (Erciyas 2006: 20; McGing 1986^a: 71).

Bu noktada iki krallık için böylesine önemli bir hedef teşkil eden Paphlagonia Bölgesi'nin paylaşımı üzerine yapılan anlaşmanın, Hellenistik Dönemde alışık olduğumuz üzere devletler

² Bilindiği gibi, Antigonos Monophthalmos'un oğlu olan Demetrios Poliorketes, babasının Kios'ta (Gemlik) sergilediği düşmanca tutumlarına rağmen, özellikle Mithridates I Ktistes ile dostça ilişkiler içerisindedir. Demetrios, MÖ. 302 yılında Kios'ta bulunan Mithridates I Ktistes'i uyararak, babası Antigonos'un Mithridates II'yi olduğu gibi kendisini de öldürteceği haberini vermesi üzerine Paphlagonia'ya kaçmış ve burada Pontos Krallığı'nın temellerini atmıştır. Konu hakkında bkz., Billows 1995: 105-107; Burstein 1974: 84; Arslan 2007: 49-50.

arasında meydana getirilen ittifakların evlilik bağıyla pekiştirilmesine dair bir fırsat oluşturabileceği potansiyeli akla gelmektedir ki, Bithynia ile Pontos Krallıkları arasında bu dönemde vuku bulan ilk ve tek olumlu yakınlaşmanın bu sefer ile aynı sürece denk gelmesi söz konusu ihtimali güçlendirmektedir (Mcging 1986^b: 258; Gabelko 2017: 322-323). Ayrıca durum, şimdiye kadar üzerine çok fazla dikkat çekilmeyen ve çalışma konumuzun bir unsurunu oluşturan Bithynia hanedanlığının son iki ismine ait resmi evlilikler, bunların kronolojileri ve nedenleri bakımından da anlamlı argümanlar sağlamaktadır. Çünkü yukarıda bahsedildiği üzere Bithynia kraliçelerinden en az ikisi; Laodike ve Nysa, Kappadokia ve özellikle Pontos hanedanlarıyla yakından ilişkilidir (Memnon XXX.3; Sall., Hist. IV.69.9).

Bu noktada Bithynia ve Pontos Krallıkları arasında evlilik ittifakı aracılığıyla ihtimalle Paphlagonia Seferi sürecinde kurulan bağın, her iki güç için çok önemli ve bir o kadar da edilgen yapıda olan Kappadokia Krallığı üzerinden gerçekleştirildiği ortaya çıkmaktadır (Magie 1950: 194-197, 200-207, 318-320). Ayrıca, Nikomedes Euergetes ile Mithridates Eupator arasındaki organik ilişkilerde başrolü özellikle Kappadokia saray mensupları olan kraliçe ve prenseslerin oynaması, ihtimalle birbirleriyle direkt olarak bu türden herhangi bağlantıdan kaçındıkları izlenimini uyandırmaktadır (Gabelko 2009: 55-56 dnp. 26; Sullivan 1990: 14-17; Bunbury 1867^b: 1218; Bunbury 1867^c: 718-719; Karttunen et al. 2005: 228-232; Von Geisau-Volkman 1969: 482; Arslan 2007: 106, 305; Simonetta 1961: 16). Ayrıca Nikomedes Euergetes'in bu amaç doğrultusunda kullanabileceği herhangi kız çocuğunun olmaması durumu Bithynia açısından olanaksız kılmakta; Mithridates Eupator'un, Kleopatra, Adobogina, Nysa (Nyssa), Eupatra, Athenais, Drypetina, Mithradatis ve Orsabaris isimleriyle tanıdığımız kızlarının ve Nysa, Roksana, Statira ve Laodike³ isimli kız kardeşlerinin en azından bu süreçte Nikomedes Euergetes ve/veya Philopator ile herhangi ilişkilerinin bulunmayışı söz konusu kanıtı güçlendirmektedir (Sullivan 1990: 161, 171, 179, 344; Mayor 2010: 113-114, 130; Gabelko 2009: 49-50, 55-56; Arslan 2007: 103, 283, 309, 462; Ballesteros-Pastor 2013: 61-70; Perl 1968: 316-318). Ancak daha önce de belirtildiği gibi Bithynia'nın son iki kralının ilişki kurdukları kadınlar bakımından durumun oldukça karmaşık olduğu ortadadır⁴.

Antik kaynaklar kökeni Pontos Krallığı'na dayanan bir Kappadokia Prensesi olarak Nysa'nın, hem baba Nikomedes III Euergetes ve hem de oğlu Nikomedes IV Philopator ile bu

³ Bilindiği gibi Mithridates Eupator'un iki büyük kız kardeşi, Laodike olarak aynı ismi taşımaktadır. Ablası olan büyük Laodike Bithynia Kralı ile Kappadokia seferinden sonra ilişki kuracaktır. Onun kızı olan Nysa ise, Ariarathes VI'nın kanını taşıması dolayısıyla bir Kappadokia prensesidir. Küçük Laodike ise Eupator'un eşi olmuştur. Bkz., Mayor 2010: 113-114, 44-45; Von Geisau-Volkman 1969: 482; Karttunen et al. 2005: 232.

⁴ Bithynia Krallığı'nda Nikomedes IV olarak bir hanedanın bilinmediği ya da bu hanedanın varlığı genel olarak kabul görmediği dönemlere özgü kaynaklar duruma farklı yaklaşır. Bkz., Bunbury 1867^a: 1197-1198; Bunbury 1867^b: 1218; Karş., Schottky 2006: 734-737; Robert 1976^b: 734.; Geyer 1936: 493-499; Ruge et al. 1897: 514-522; Jones 1998: 156, 162.

açından bağlantısına işaret etmektedirler. Herakleia Pontikalı Memnon, Nysa'yı Nikomedes III Euergetes'in karısı ve Nikomedes IV Philopator'un annesi olarak anarken (Memnon XXX.3), Justin, Euergetes'in karısını bir dansçı olarak belirtmekte ve dolayısıyla Philopator, ismi bilinmeyen bu anneye bağlanmaktadır (Iust. XXXVIII.5). Diğer taraftan Licinianus ise, son Bithynia Kralı Nikomedes IV Philopator'un annesinin Aristonika isimli bir kadın olduğunu söylemektedir (Licin. XXXV.85). Burada Nysa figürüne odaklanırsak Nikomedes III Euergetes'in karısı olarak geçtiği Memnon'un metni ve aynı ismi Nikomedes IV Philopator'un eşi olarak anan Sallust'un satırları arasında kalırız (Memnon XXX.3; Sall., Hist. IV.69.9). Konu çeşitli araştırmacılar tarafından ele alınmakla birlikte, 1. Mithridates-Roma Savaşı'nın (MÖ. 89-85) başlangıcına ya da nedenlerine odaklanan çalışmalarda genellikle kısa değinilen birkaç detaydan öteye geçememiş gibi görünmektedir. Zira durum, Nysa'nın annesi olan dul Kappadokia Kraliçesi Laodike'nin, MÖ. 104/103 yılında ülkesine yaptığı seferi sırasında Nikomedes III Euergetes ile evlenmesiyle daha da karmaşıklaşır (Karttunen et al. 2005: 232; Von Geisau-Volkman 1969: s. 482; Bunbury 1867^c: 719).

Konuya dair yapılan yorumlara göre Bithynia hanedanlığı içerisinde Nysa'ya, Nikomedes IV Philopator annesi rolünden daha ziyade genellikle eşi rolünün önerildiği görülmektedir. Çünkü Nysa, aslında Nikomedes IV Philopator'un ikinci karısı ve aynı zamanda üvey annesi Laodike'nin kızı olmasına rağmen, Memnon, prensesi yanlışlıkla onun annesi olarak anarak durumu karıştırmıştır (Magie 1950: 320, 1200 dpn. 47-48; Schottky 2006: 736; Simonetta 1961: 16; Sherk 1993: 67; Licin. XXXV.85; Suet. Iul. XLIX.3; Karş., Memnon XXX.3; Sall., Hist. IV.69.9). Diğer kurguya göre Mithridates VI Eupator'un yeğeni olan Kappadokia Prensesi Nysa, ardışık olarak hem Nikomedes Euergetes ve hem de onun oğlu Nikomedes Philopator ile evlenmiş olabilir (Arslan 2007: 70 dpn. 322, 97 dpn. 432, 106, 305 dpn. 1386; Magie 1950: 318-320; Gabelko 2009: 55 dpn. 26; 56 dpn. 28; Memnon XXX.3; Sall., Hist. IV.69.9). Aslında bu türden iç-evlilik bağları, Hellenistik Dönem hanedanlarında yönetici sınıfın kendi hegemonyalarını korumak ve istikrarını sağlamak amacıyla özellikle Büyük İskender'in ölümünden sonra Diadokhlar arasında Makedon geleneği olarak başlayarak ardından Anadolu'nun yerel krallıkları tarafından da başvurulan bir strateji bağlamında alışılmadık değildir (Sullivan 1990: 14-17; Carney 2012: 313-314; Ogden 2011: 101-102; Errington 2017: 79-82). Özellikle hanedanlık bireyleri arasında kurulan benzeri evlilik bağları, otoritenin farklı unsurlar arasında dağılarak çeşitlenmesini önlemekte ve dolayısıyla yönetici kesimin toplum içerisindeki pozisyon ve statülerini koruyabilmelerinde neredeyse bir gereklilik haline gelmekte ve özellikle Hellenistik Dönemde Makedonlar kadar Küçük Asia Krallıkları'nın da ihtiyaç hissedildiğinde bu türden yöntemleri kullandıkları bilinmektedir (Mayor 2010: 100-101; Ogden 1999: 202-206, 179-182, 259-269; Errington 2017: 24).

Bu noktada Nysa'nın, Nikomedes Euergetes ve oğlu Philopator arasında oynadığı rolün aydınlatılmasında onun Kappadokia Kralı Ariarathes VI ile Pontos Prensesi Laodike'nin kızları olarak ne zaman dünyaya gelmiş olabileceği sorusu anahtar konulardan biri olarak karşımıza çıkar. Zira Nysa ile Nikomedes III Euergetes ve/veya Nikomedes IV Philopator evliliğinin, Bithynia ile Pontus Krallıklarının özellikle Paphlagonia Bölgesini aralarında paylaşarak istila etme planlarını faaliyete geçirdikleri bir sürece işaret ediyor olabilmesi, potansiyel bakımından dikkat çekicidir (Gabelko 2009: 55-56 dpn. 26). Bu sürecin, bahsedilen paylaşım için oluşturulan ve MÖ. 108/107 civarındaki yakınlaşmanın hemen öncesinde ya da sonrasında ve MÖ. 104/103 yılındaki Kappadokia Seferi dolayısıyla ilişkilerin yakın gelecekte bir daha düzelemeyecek biçimde bozulacağı süreçten önce meydana gelmiş olması olasıdır. (Arslan 2007: 97; Glew 1987: 24-29; Sherwin-White 1977: 70-72; Harris 1980: 864-865; Madsen 2009: 194-196; Soslu 2017: 18-22).

Kappadokia Kralı Ariarathes VI'nın Laodike ile MÖ. 126/125'lerde evlendikleri ve ailenin en büyük çocuğunun Nysa olduğu göz önünde bulundurulursa, hangi tarihte doğduğunu kesin olarak bilemediğimiz prensesin MÖ. 108 yılı civarındaki Paphlagonia Seferi sürecinde Bithynia hanedanlarının herhangi biriyle evlenebilmesi için uygun yaşta olduğu söylenebilir (McGing 1986^a: 73-74; Ballesteros-Pastor 2014, 226 dpn. 5). Nitekim kocası Ariarathes VI'nın, Mithridates VI Eupator tarafından MÖ. 116 yılında öldürülmesinden sonra annesi Kappadokia Kraliçesi Laodike dul kalacak ve MÖ. 104/103 yılında ikinci eş olarak Bithynia Kralı Nikomedes Euergetes'i tercih edecektir (Olbrycht 2009: 164; Madsen 2009: 194-195). Rasyonel görünen bir ihtimal olarak Paphlagonia Seferi'nde Eupator ile Euergetes, yani Pontos-Bithynia arasında kurulan ittifakın Nysa ve Nikomedes IV Philopator evliliğiyle güçlendirildiği; ardından Kappadokia Seferi ile bozulan ilişkilerinin, Pontos faktörüne rağmen Euergetes ve Laodike birlikteliğiyle bu defa Kappadokia-Bithynia şeklinde biçimlendirildiği akla gelmektedir. Aksi durumda Nikomedes III Euergetes'in MÖ. 104/103 yılındaki Kappadokia Seferi sırasında belki de eskiden kayınvalidesi olan Laodike evlenmiş olduğu ortaya çıkmaktadır ki yaşananlar; Mithridates IV Philopator Philodelphos ve Mithridates VI Eupator'un kendi kız kardeşleriyle; Seleukos I Nikator ve oğlu Antiokhos I Soter'in birbirlerinin ardı sıra Kraliçe Stratonike ile; Nikomedes IV Philopator'un ise ilk eşi olarak halası ile olan evliliklerinde olduğu gibi Hellenistik Dönem kraliyet hanedanlarının eş seçimlerine ait bazı tercihler bakımından yadsınacak bir ilişkiye işaret etmemektedir (Engels-Erickson 2016: 45-50; Errington 2017: 75, 256; Ogden 1999: 119-120; Ogden 2011: 95; Wittke 2010: 451-469; Van Oppen de Ruyter 2013: 80-107; Arslan 2007: 68; Gabelko 2009: 52; Magie 1950: 319; Plut., Dem. IV 1-4; App., Syr. 59).

Her ne şekilde olursa olsun, eğer gerçekleşti ise, Nysa'nın Bithynia tahtının sahiplerinden Euergetes ve/veya Philopator ile evliliğinin, MÖ. 108 yılındaki Paphlagonia Seferi ile meydana

getirilen ittifak ile bağlantılı bir gelişme olabileceği ya da söz konusu birliktelik için en uygun zamanın bu olduğu söylenebilir (Memnon XXX.1-3; Iust. XXXVIII. 1; McGing 1986^a: 74; Ballesteros-Pastor 2014, 226; (Olbrycht 2009: 164; Madsen 2009: 194-195; Arslan 2007: 70, 97, 106, 305). Ayrıca Nysa'nın sadece Nikomedes IV Philopator ile evlenmiş olabileceği ve bu birliktelik için Paphlagonia Seferi'nin sunduğu fırsatın değerlendirilmediği ihtimali göz önünde bulundurulursa, bu defa Kraliçe Laodike ve Prenses Nysa'nın hayatlarını borçlu oldukları baba-oğul Nikomedesler ile tanışmalarına olanak sağlayan gelişmenin Kappadokia Seferi olabileceği akla gelmektedir. Nitekim bu birlikteliğin ne zaman gerçekleştiğini doğrulayacak kesin bilgiden yoksun olmakla birlikte, Nysa'nın Nikomedes IV Philopator'un ikinci eşi olduğunu ve bu evlilikten aynı isimli bir kız çocuklarının dünyaya geldiğini söyleyen literatürü göz önünde bulundurmak gerekmektedir (Schottky 2006: 736; Magie 1950: 1200 dpn. 47-48; Geyer 1936: 497-498; Suet. Iul. XLIX.3; Licin. XXXV.85).

Pontus et Bithynia: Kappadokia Seferi ve Çatışma

Dikkatlerimizi Nikomedes III Euergetes'in MÖ. 104/103 yılına tarihlenen Kappadokia Seferine çevirdiğimizde, Pontos ile Bithynia arasındaki diplomatik ilişkilere Senatus'un bizzat dahil olduğu ve Bithynia Krallığı'nın Roma ve Pontos arasında kalarak edilgen bir sürece girdiğini görürüz. Çünkü bilindiği gibi Mithridates VI Eupator, babalarının ardından Kappadokia tahtının meşru varisleri ve yeğenleri olan Ariarathes kardeşler ile ablasını ortadan kaldırmayı planladığı sırada, Nikomedes III Euergetes, ihtimalle Kraliçe Laodike'nin davetiyle Kappadokia'yı beklenmedik bir şekilde işgal etmiştir (Iust. XXXVIII.1; Arslan 2007: 97; Karttunen 2005: 232). Buna karşılık Pontos Kralı'nın saldırıyı püskürtmesiyle ülkesine geri dönen Bithynia Kralı'nın yanında yeni evlendiği eşi, eski Kappadokia Kraliçesi Laodike de bulunacak ve gelişmeler Pontos ile Bithynia güçlerinin bundan sonra daima düşman kalacakları bir sürece yol açacaktır (Magie 1950: 203; Harris 1980: 864-865). Nitekim Bithynia'nın yakın gelecekte, Roma'nın desteklediği Nikomedes IV Philopator ve Pontos'un karşı adayı Sokrates Khrestos arasındaki taht mücadelelerine ve 1. Mithridates Savaşı'na (MÖ. 89-85) sahne olacağı bilinmektedir (Ballesteros-Pastor 2008: 57-58).

Belki de Roma, Nikomedes IV Philopator'u, yerine geçecek meşru bir varisi olmaması ve dolayısıyla bu durumun Bithynia Bölgesini ele geçirme planları için oldukça uygun bir fırsat sunması nedeniyle desteklemiştir (Brennan 2000: 559-562; Magie 1950: 318-320; Sullivan 1990: 30-35). Zira Attalos III dolayısıyla kısa süre önce Pergamon Krallığı'nda benzer uygulamaları söz konusudur. Diğer taraftan Mithridates VI Eupator ise, özellikle Kappadokia seferinin ardından Bithynia hanedanlarına karşı edindiği güvenilmez izlenimler ve en önemlisi de batıya doğru genişleme politikalarının bir aşaması olarak Sokrates Khrestos'u kullanmak

istemmiş olmalıdır (Mayor 2010: 139; McGing 1986^a: 67-80; Sherwin-White 1977: 72; Sherk 1993: 67-68).

Nikomedes III Euergetes açısından Kappadokia Seferi'nin, Roma karşısında bağımsız Bithynia politikalarının en önemli ikinci örneğini oluşturması bakımından dikkat çekici olduğu vurgulanmalıdır (Glew 1987: 23-24). Antik literatüre daha ziyade Nikomedes III Euergetes'in bir saldırısı ya da işgali şeklinde yansıyan bu gelişme, Mithridates VI Eupator açısından ise, verdiği tepki dolayısıyla Roma'nın dikkatlerinin üzerine daha da çekilmesine sebep olan ve Senatus'a gelecekteki Pontos hamleleri için yeni nedenler veren bir gelişme teşkil etmiş gibidir (Arslan 2007: 97-101; Harris 1985: 99-105; Hind 1992: 143-149; Rostovtzeff 1918: 4-7; Rostovtzeff-Ormerod 1932: 236-240). Diğer taraftan bu sefer, Kappadokia Krallığı'nın tamamen Pontos hakimiyetine girdiği ve Bithynia hanedanlığının Roma Senatosu'na Mithridates VI Eupator aleyhinde ilk kez başvurduğu bir sürece işaret eder (Sherwin-White 1977: 71; Erciyas 2006: 20-23; Iust. XXXVIII.2). Glew, Nikomedes III Euergetes'in Kappadokia Seferi'nin aslında sanıldığı gibi düşmanca olmadığı ve daha önce Attalos II ve Mithridates V'in yaptıkları gibi, krallığın alışık olduğu problemlere karşı yardım amacını taşıyan ve her seferinde durumun bir evlilik bağıyla sağlaştırdığı örneklerden biri olabileceğine değinmektedir (Glew 1987: 27)⁵. Glew, 'en azından' son dönem Bithynia hanedanlarını Attalidlerin gerçek mirasçısı olarak gösteren Pseudo-Scymnus'dan hareketle, Nikomedes III Euergetes'in bu hamlesiyle kendisini, Pergamon ile halihazırda evlilik bağı bulunan Kappadokia tahtındaki problemlere çözüm olarak göstererek durumdan faydalanmak amacını taşımış olabileceğine değinmektedir (Glew 1987: 27-28; Rostovtzeff 1941: 1530 dpn. 107).

Ayrıca Mithridates'in karşı saldırısı ve Nikomedes III Euergetes ile Laodike'nin evlenerek Bithynia'ya kaçışlarıyla sonuçlanan Kappadokia Seferi (MÖ. 104/103) hakkında önemli arkeolojik kanıtlar söz konusudur. Bu tespitler aynı yıllara (Era 194/195) tarihlenen Nikomedes III Euergetes'in sikke tedavüllerindeki anomalilere dayanmakta ve söz konusu süreçte herhangi para basımından haberdar olunmaması Bithynia Krallığı'nda yaşanan deprem, sel, kuraklık gibi doğal afetler zinciri ya da nedeni çeşitli olaylara dayandırılan ekonomik sorunlara bağlanmaktadır (Glew 1987: 29-36, 40; Lorber et al. 2006: 54-55).

Aynı dönemde Avrupa'da Kimbrilere karşı mücadele etmekte olan Roma'nın, Marius aracılığıyla müttefiklerinden istediği yardım talebine Bithynia Kralı tarafından verilen ağır red cevabıyla ilişkilendirilen gelişmelere göre (Diod., XXXVI.3.1-2; McGing 1986^a: 74; Martínez-Lacy

⁵ Bilindiği gibi Attalos II MÖ. 157 yılında, kayınbiraderi Ariarathes V'i Kappadokia tahtına yeniden yerleştirmiştir. Ayrıca Attalos II'nin kardeşi Eumenes II, Ariarathes V'in kızı Stratonike ile evlidir. Mithridates V ise Kappadokia tahtını kontrol altına almak amacıyla kızı Laodike'yi Ariarathes VI ile evlendirmiştir. Dolayısıyla bu örnekler yabancı unsurların Kappadokia Krallığı'na yaptıkları müdahaleleri oluşturmaktadır. Bkz., McGing 1986^a: 73; McGing 2009: 206; karş., Kınacı 2014: 206, 217; Habicht 1989: 325, 359).

2007: 37; Lintott 1992: 25, 35:); Nikomedes III Euergetes Romalıların özellikle Bithynia gibi müttefik devletlerin iç işlerine sürekli müdahale eden yönetimlerine ve taleplerine açıkça karşı gelmekte, bu nedenle Marius'un talebini oldukça sert bir şekilde reddetmektedir. Zira ülkesi vergi toplayıcıları (publicani) ile iş birliği yapan Mysia, Phrygia, Galatia ve Pontos gibi savaşçı, düşman ve soyguncu komşuların saldırıları dolayısıyla zor durumlara düşürülmekte ve bu gelişmeler, olanlara ses çıkarmayan Asia Minor valisinin gözü önünde yaşanmaktadır (Rostovtzeff 1941: 782-783; Glew 1987: 37-38). Fakat Bithynia'da ekonomik boyutu temelde faiz artışının tetiklediği aşırı borçlanma şeklinde belirlenen ve kraliyet hazinesinde bahsedilen yıllardaki sikke tedavülüne engel olacak kadar zorlu olan bu kriz durumunun, MÖ. 103 yılındaki olaylarla çelişki oluşturduğu üzerinde yeteri kadar durulmamaktadır (Glew 1987: 29-36, 39-40; Diod., XXXVI.8.1). Zira Nikomedes III Euergetes bu krizden hemen bir yıl sonra Roma'nın benzer bir talebine cevap vermiş ve bu defa Sicilya mücadelelerinde Roma'ya 800 kişiden oluşan özel bir birlik göndermiştir (Diod., XXXVI.8.1).

MÖ. 104 ve MÖ. 103 yıllarındaki bu ani tutum değişikliğinin Bithynia-Roma ilişkilerinde dikkat çekici bir çelişki oluşturması, aslında krizin nedeninin Latinler ya da onunla birlikte hareket eden saldırgan komşulardan kaynaklanmadığı; söz konusu ani düşüşün Kappadokia Seferi dolayısıyla Mithridates VI Eupator'a borçlanılan savaş tazminatı olabileceğine bağlanmaktadır (Glew 1987: 29-36, 41-44). Glew'in bu düşüncesi dikkatlerimizin yeniden hanedanlık bağlarına yoğunlaşmasına neden olur.

Buna göre Nikomedes III Euergetes'in Kappadokia Seferi'nin, Mithridates VI Eupator'un Bithynia işgal planlarını uygulamaya koymasına için oldukça elverişli bir fırsat teşkil ettiği dile getirilir (Glew 1987: 29). Ancak Pontos Kralı'nın bunu değerlendirmemesi, bir başka deyişle MÖ. 104/103 yılındaki başarısız Kappadokia Seferi'nin hemen ardından Bithynia'ya kaçan ablası Laodike ve Nikomedes çiftini izleyerek başkent Nikomedia'yı işgal etmemesi, iki güç arasındaki gerginliğin yukarıda bahsedilen tazminat aracılığıyla çözüme kavuşturulmuş ve dolayısıyla aslında iki krallık arasında herhangi bir düşmanlığın kalmadığı bir sürece işaret edebileceği hakkında yeterince şüphe uyandırmaktadır (Glew 1987: 29; Sherwin-White 1977: 71).

Diğer taraftan Mithridatid prensesleri aracılığıyla komşu krallıklarla kurulan evlilik bağlarının, Odysseus'un Troia Atı hilesine benzer bir stratejiyle Kappadokia ve Bithynia Kaleleri'nin içten fethedilmesi amacını taşıyor olabilecekleri konusunun ihtimal dışı olarak değerlendirilemeyeceği dile getirilmelidir. Nitekim Mithridates V Euergetes'in kızı Laodike'yi Ariarathes VI ile evlendirmesiyle Kappadokia'nın kontrolünün sağlanmasını amaçladığı ve bu bakımdan kraliçenin misyonunu iyi bir şekilde yerine getirdiği bilinmektedir (Karttunen 2005: 232; Bunbury 1867c, 719; Von Geisau-Volkman 1969: 482). Ayrıca bu kanıyı güçlendiren argümanlardan bir diğerine göre Mithridates VI Eupator'un annesi Kraliçe Laodike de, Roma ile

anlaşarak kocasının MÖ. 120 yılında Sinope'deki ölümünden sorumlu tutulan isimlerden birini oluşturmakta, hatta Iustinus'a göre öz oğlunu bile öldürmek istediği söylenmektedir (Iust. XXXVII. 1-4, XXXVIII. 1-2; Rostovtzeff-Ormerod 1932: 225-226; Ballesteros-Pastor 2008: 51 dpn. 29; Ballesteros-Pastor 2014: 226 dpn. 8; Arslan 2007: 73 dpn. 327).

Öte yandan Mithridates'in Bithynia'yı işgal planlarını harekete geçirmek için MÖ. 94'te Nikomedes III Euergetes'in ölümüne kadar bekleyişinde, saldırıları için gereken hazırlıkları ihtimalle tamamlamamış olmasının ya da amacını savaştan önce zehir ve/veya suikastçı Aleksandros gibi daha zahmetsiz yöntemlerle gerçekleştirmek istemesinin etkisi mutlaka mevcuttur (Licin. XXXV. 85; Mayor 2010: 139; Ballesteros-Pastor 2014: 232; App., Mithr. 57). Ancak, eski kocası Ariarathes VI'nın bizzat Mithridates VI Eupator tarafından Gordios aracılığıyla öldürülüşüne şahit olan Laodike'nin, MÖ. 104/103 yılındaki Kappadokia Seferi sonrasında Bithynia Kralı ile birlikte ülkesini terk ederken, başlarına gelecekleri bile bile öz oğulları Ariarathes VII ve Arirathes VIII'i Kappadokia'da Pontos Kralı'nın insafına bırakabilmesi, onun aslında Odysseus'un bir kısrağı olarak Bithynia hanedanları arasına yerleştirmiş olabileceğini akıllara getirmekte ve Mithridates VI Eupator'un Nikomedia'ya kaçan Nikomedes-Laodike çiftini izleyerek Bithynia'ya girmemesini bu açıdan anlamlı kılmaktadır (Sherwin-White 1977: 71; Glew 1987: 28-20, Hind 1992: 141-140).

Konuya en güçlü bir başka argümanı ihtimalle Kappadokia Seferi'nden az önce Nikomedes IV Philopator ile evlenmiş olan Nysa'nın (Arslan 2007: 97 ve dpn. 432, 305 ve dpn. 1386); MÖ. 94 yılından sonra Bithynia'da çıkan taht mücadelesinde kocasının yerine onun üvey erkek kardeşi olan, Sokrates Khrestos'u desteklemesi meydana getirir. Böylece Nysa, Pontos Kralı'nın yeğeni ya da Kappadokia kraliçesinin kızı olarak, kocası Bithynia Kralı Nikomedes IV Philopator yerine Sokrates Khrestos ve onu destekleyen dayısı Mithridates Eupator tarafını tutmuş, Bithynia Krallığı'nın oldukça zor durumda kalmasına neden olmuştur (Magie 1950: 319-320, 1200 dpn 48; Licin. XXXV. 85; Ruge et al. 1897: 521-522; Mayor 2010: 139; Gabelko 2017: 322 dpn. 22).

Pontus et Bithynia: Sonun Başlangıcı

Bilindiği gibi Bithynia Krallığı'nda yaşanan ve oldukça alışıldık taht mücadelelerinden biri Nikomedes III Euergetes'in MÖ. 94 yılındaki ölümünden sonra başlamıştır. En güçlü aday ve eski kralın en büyük oğlu Nikomedes IV Philopator muhalif hanedan olarak karşısında Kyzikoslu Hagne'den doğma Sokrates Khrestos'u bulmuş, krallık, Pontos ile Senatus'un her biri farklı adayı desteklediği müdahalelerine maruz kalmıştır (Harris 1980: 865-866; Erciyas 2006: 22-23; McGing 1984: 12-13; Gabelko 2017: 326; Madsen 2009: 196). Babasının ölümünden sonra Bithynia tahtını Roma'nın onayıyla devralan son Bithyn kralı, Mithridates Eupator'un suikast

girişimi ya da girişimlerini atlatmasına rağmen üç yıl gibi kısa bir süre içerisinde tahtını üvey kardeşi Sokrates Khrestos'a kaptırmıştır (McGing 1986^a: 79; Schottky 2006: 736).

MÖ. 91 yılına kadar meydana gelen bu gelişmeler içerisinde Nikomedes Philopator'un, Mithridates'in yeğeni Nysa'yla olasılıkla hala evli olduğu ve kısa süre önce ikinci kocasını da kaybetmiş olan ablası Laodike'nin Nikomedia'daki tahtında potansiyel hakimiyeti dikkate alınmalıdır (Bunbury 1867^c, s. 719; Von Geisau-Volkman 1969: 482; Karttunen 2005: 232). Buna ek olarak Bithynia Krallığı için kardeşine başkaldırmakla birlikte Senatus'tan istediği desteği bulamayan Sokrates Khrestos'un, Pontos Kralı olan dayısına başvurması doğrultusunda Philopator'un karısı Nysa tarafından bizzat teşvik edildiği eklenmelidir (Arslan 2007: 106; Harris 1980: 866). Bu duruma Nysa'nın annesi Laodike'nin bir katkısının olup olmadığını sorgulayacak durumda değiliz ancak; Pontos Kralı'nın Sokrates Khrestos'u, kendi kızı Orsabarıs ile nişanlaması ya da evlendirmesi, onun Bithynia hakkında düşündüklerine dair ilginç ve bir o kadar dikkate alınması gereken ayrıntılar olarak hatırlanmalıdırlar (Mayor 2010; 157-158; Gabelko 20009: 56).

Böylece çok kısa ve fakat aynı zamanda son derece yoğun mücadelelere ve gelişmelere sahne olan Nikomedes IV Philopator'un kariyeri, aynı zamanda Bithynia Krallığı'nın doğu ve kuzeydoğuda Paphlagonia ve hatta Pontos Bölgelerine kadar genişlemeye çalıştığı bir döneme işaret etmektedir. Nikomedes Philopator, MÖ. 91 yılında tahtını kaptırdığı Mithridates Eupator-Sokrates Khrestos ittifakı karşısında iktidarına, Senatus ve Manius Aquillius'un desteğiyle MÖ. 90/89 yılında tekrar kavuşmuştur (Sherwin-White 1977: 72; Sullivan 1990: 34). Ağabeyi Bithynia kralına karşı Mithridates ile ittifak kurmasının karısı tarafından teşvik edildiğini üvey kardeşinden öğrenen Philopator'un, Nysa'yı; Mithridates'in ise Sokrates Khrestos'u ortadan kaldırması ya da onun Euboia (Eğriboz) Adası'na kaçışı bu gelişmeyle bağlantılı olmalıdır (Arslan 2007: 108; Magie 1950: 1200).

Bundan sonra tahtını borçlu olduğu Romalıların isteklerini reddedemeyecek hale gelen Philopator'un doğuda Paphlagonia ve Pontos üzerine gerçekleştirdiği saldırısı meydana gelmiştir (MÖ. 89) (Hind 1992; 143; Luce 1970: 186-187). Bir yönüyle Mithridates Eupator'u savaşa kıskırtma amacı taşıyan bu hamlenin diğer yönüyle, Bithynia Kralı'nın içerisinde bulunduğu ekonomik bunalımı, Senatus'tan cesaret alan Manius Aquilius aracılığıyla Amastris'i (Amasra) ve daha doğuda Amnias Vadisini yağma ve talan ederek atlatma girişimi olduğu iletilmektedir (Arslan 2007: 109-111; Madsen 2009: 197-199). Ancak hedefi Roma tarafından belirlenen Philopator için farklı bir seçeneğin ya da itiraz şansının olmadığı dile getirilmelidir. Ek olarak yaklaşık on sekiz yıl önce (MÖ. 108) babasıyla Mithridates Eupator'un Paphlagonia'dan elde ettikleri büyük zenginliğin ihtimalle bilincinde olan Bithynia Kralı'nın gözünde bölge toprakları, ekonomik anlamda buhranda olan ülkesi için tek çıkış yolu olarak değerlendirilmiş

olmalıdır (Hind 1992: 144; Sherwin-White 1977: 75; Olbrycht 2011: 278 Luce 1970: 186; McGing 2009: 203-204).

Böylece Philopator'un Bithynia'nın kuzeydoğusundaki en son kenti olarak karşımıza çıkan Tios/Tieion (Filyos-Hisaönü) ve dolayısıyla Billaios (Filyos) Çayı'nın ötesine (Sevin 2001, s. 31-32; Öztürk 2008: 67; Jones 1998: 152; Habicht 1989: Plin., Nat., VI.4-5; Marek 2009: 40), Amastris (Amasra) kenti ve Amnias (Gökırmak) Vadisine genişleme faaliyeti, Roma tarafından da desteklenmiş ve hatta bizzat onlar tarafından kışkırtılmıştır (Sherwin-White 1977: 72; Braund 1983: 29). O dönemde Roma'nın en büyük düşmanı olan Pontos Krallığı aleyhine geliştirilen bu stratejide, Mithridates VI Eupator'un topraklarının özellikle Bithynia Krallığı üzerinden aslında Roma lehine genişletilmeye çalışıldığı düşünülebilir (McGing 1984: 17-18; McGing 1986^a: 79-85). Zira bu süreçte Roma vasalı durumuna düşen Nikomedes Philopator'un doğuda Pontos, Paphlagonia ve hatta Kappadokia bölgelerinden kazandığı her toprak parçasının, yakın zamanda yeni bir eyalet olacak Bithynia'ya eklenmesinin (Provincia Bithynia) aslında Roma'nın menfaatlerine nitelikli bir hizmet olduğu söylenebilir. Zira bu durumun benzeri, Magnesi Savaşı ve Apameia Barışının (MÖ. 190 ve 188) hemen öncesi ve sonrasında, Roma'yı arkalarına alan Attalid coğrafyasındaki anormal farklılığı irdeleyen çalışmalarda dile getirilmektedir (Thonemann 2013: 1-5).

MÖ. 89 yılında, ilki başarısız olan ve Mithridates Eupator'u Roma ve süreçteki en önemli müttefiki Bithynia ile savaşa zorlama amacını taşıyan ikinci girişim başarıya ulaşmış ancak Nikomedes Philopator açısından tahminlerinden öte sonuçlar doğurmuştur. Bu defa doğuda daha derinlere Olgassys (İlgaz) Dağı'nın kuzey ve kuzeydoğusundaki Blaene ve Domanitis bölgelerine kadar ilerleyen Philopator, Pontos ordusu tarafından şiddetli bir dirençle karşılanmış ve kariyerinin bu son fetih girişimi büyük bir yenilgiyle sonuçlanmıştır (Arslan 2007: 130-136). Böylece tahtını başkent Nikomedia'ya yeniden giren Mithridates Eupator'a bir kez daha kaptırdıktan sonra her zamanki gibi Senatus'un kanatları altına sığınan Philopator, MÖ. 89 yılında başlayan ve MÖ. 85 yılı itibariyle Dardanos Antlaşması'yla biten 1. Mithridates Savaşı sonunda kral unvanına tekrar kavuşmuştur (Strobel 2003: 679; Arslan 2007: 245-248; Harris 1980: 865).

Takip eden süreçten yaklaşık on bir yıl sonra tamamlanan Pontos-Roma mücadeleleri içerisinde Eupator ile Philopator arasındaki ilişkiler bakımından sessiz kalan antik literatür, 3ncü Mithridates Savaşı (MÖ. 74-63) başlangıcında yeniden hareketlenmektedir. Buna göre Nikomedes IV Philopator, MÖ. 74'te hayatını kaybetmiş ve krallığını Attalos III'ün geleneğini izleyerek Roma'ya bırakmıştır. Ancak vasiyetin uygulanması, annesi ölen Bithynia Kralı'nın eşi Nysa olan ve bu nedenle ülkenin Senatus tarafından Provincia Bithynia olarak resmen

tanımlanmasını öteleyen bir aday tarafından kısa bir süreliğine ertelenmiştir (Ballesteros-Pastor 2014: 226; Arslan 2007: 26; Gabelko 2009: 56-57).

Krallık için hak iddia edebilecek herhangi meşru erkek çocuğu olmadığını bildiğimiz Nikomedes IV. Philopator'un vasiyetine itiraz ederek Senatus'a başvuran bu adayın, Nysa ve tahtın daha önceki talibi Sokrates Khrestos ya da sahibi Nikomedes Euergetes ile bir bağlantısı var mı bilemiyoruz ancak⁶; yapılan çalışmaların ortaya koyduğu sonuçlara göre söz konusu kişinin yaklaşık olarak MÖ. 97 yılında doğduğunu hesaplayabildiğimiz Lykomedes şeklinde tanımlandığını söyleyebilmekteyiz (Gabelko 2009: 49; Sherwin-White 1977: 67; Marek 1993: 49-60; Magie 1950: 411; Reinach 1895: 294-295; Elder 1867: 846).

Mithridates VI Eupator'un kızı Orsabarıs ile olasılıkla MÖ. 74'ten sonra evlenmiş ya da evlendirilmiş ve Orodaltis isminde kızları dünyaya gelmiş olan Lykomedes'in gerçekte Nikomedes Philopator'un oğlu olmadığı, kraliçe Nysa ile bilinmeyen bir babadan doğduğu düşünülmektedir (Gabelko 2009: 56 dñn. 28; Braund 1984: 135). Krallık başvurusu Senatus ve Bithynia vatandaşları tarafından reddedilen Lykomedes'in, MÖ. 47-30 yılları arasında Iulius Caesar tarafından Kommana Kappadokiası'ndaki Parlak Venüs tapınağında rahiplik görevine getirildiği bilinmektedir (Magie 1950: 435, 1264 dñn. 21; Rostovtzeff 1941: 1580 dñn. 21; Bunbury 1849: 62-63; Sall., Hist. IV.69.5).

Ayrıca Orsabarıs, Orodaltis ve Lykomedes olarak tanıdığımız bu isimler konumuzu oluşturan Bithynia-Pontos arasındaki ilişkiler açısından bir başka önemli bağlantıya işaret etmektedirler. Buna göre söz konusu hanedanlar *Basilisses Musa* Orsabarıs ve *Basileos* Lykomedes'in kızı Orodaltis olarak bölgede MÖ. 74 yılında başlayan Roma hakimiyeti ile MÖ. 31 yılındaki Actium Savaşı'ndan sonra Augustus'un Asia Minor ile ilgili yaptığı düzenlemeler arasına tarihlenen Kios-Prusias ad Mare (Gemlik) kent sikkelerinde tespit edilebilmekte ve yerleşimdeki mevcudiyetlerinin Roma tarafından onaylandığını görülmektedir (Head 1911: 513; Jones 1998: 163, 425; Mitchell 2001: 39). Bu noktada Kios'un, Gabelko'nun bahsettiği şekilde Pontos Krallığı'nın Paphlagonia'da kurulmasından önce Mithridates I Kitistes'in hakim olduğu bölge olarak hatırlaması anlamlı bir argüman oluşturmakta, en azından MÖ. 202 yılından beri önemli bir Bithynia kenti olan yerleşimin iki krallık arasında oynadığı rol tekrar belirginleşmektedir (Gabelko 2009: 49; Sullivan 1990: 161, 179; Marek 1993: 49; Arslan 2007:

⁶ Kraliçe Nysa'nın Nikomedes Philopator'un eşi olmasına rağmen, kralın üvey kardeşi Sokrates Khrestos'u destekleyerek Bithynia tahtı için dayısı Mithridates'ten yardım almaya yönlendirmesi, olası Nysa-Sokrates Khrestos yakınlaşması anlamında Lykomedes'in kökenine ışık tutabilir (Licin. XXXV. 85; Sall., Hist. IV. 69.9; Iust. XXXVIII. 1, 3-4; Magie 1950. 319-350). Ayrıca Memnon'a göre, Nysa ile Nikomedes Euergetes birlikteliğinin, Lykomedes'in kimliği konusunda anlam taşıyabileceği düşünülebilse de, herhangi argümandan uzak bulunduğumuz belirtilmelidir (Memnon XXX. 3; App., Mithr., 7, 10; Arslan 2007: 106-111).

26; Cass. Dio LI.2; Caes. Bell. Alex. 66; Strab., XII.3.34-35, 38; Cramer 1971: 174-176; Cohen 1995; 405-406).

Sonuç ve Değerlendirme:

MÖ. 2. yüzyıl sonları ile MÖ. 1. yüzyılın ilk çeyreğine kadar olan dönemde Bithynia ile Pontos Krallıkları arasındaki ilişkileri konu olan çalışmamızda etkileşimin sadece savaş gibi düşmanca koşullar doğrultusunda gelişmediği, aksine, Mithridates Eupator ve Nikomedes Euergetes döneminde evlilik ve akrabalık bağı anlamında dikkate değer bir sürecin yaşandığını görebilmekteyiz (Memnon XXX. 3; Licin. XXXV. 85; Sall., Hist. IV. 69.9; Iust. XXXVIII. 3-4; App., Mithr., 10). İki güç arasındaki temasta kilit isimleri Pontos Krallığı bakımından Mithridates VI Eupator, Bithynia Krallığı bakımından özellikle Nikomedes III Euergetes ve oğlu Nikomedes IV Philopator, Kappadokia Kraliçesi Laodike ve kızı Prenses Nysa, olasılıkla onun oğlu Lykomedes, Eupator'un kızı Kraliçe Orsabarıs ve torunu Prenses Orodaltis'in oluşturduğu söylenebilir. Süreçteki temel olumlu iletişim MÖ. 108 yılında kurulmuş ve iktidar yarışında ciddi çatışmaların yanı sıra, geliştirilen ortak stratejiler doğrultusunda işbirlikleri meydana getirilmiştir (Glew 1987: 23-24; Magie 1950: 197; Hind 1992: 141; Waddington et al. 1925: 231; Sullivan 1990: 31-34). İki gücün Roma veya Senatus faktörünü göze alan ortak hareketlerinin altında, sahip oldukları güçleri birleştirerek Anadolu'da ortaya çıkmaya başlayan İtalic yayılımına çözüm bulma arayışının yattığı düşünülebilir (Sullivan 1990: 31-34; Arslan 2007: 92-96).

Diğer taraftan Paphlagonia ve Kappadokia Bölgeleri'nin gerek idari ve gerekse coğrafi anlamda her iki krallığa sunduğu zengin olanaklar bu çözüm arayışı içerisinde zaman ve mekân bağlamında sürekli olarak değerlendirilmeye çalışılmış gibidir. Özellikle MÖ. 1. yüzyılın ilk yarısı içerisinde Mithridates Eupator, Nikomedes Euergetes ve oğlu Philopator tarafından uygulanan politikalar, varoluş mücadelesi içerisindeki söz konusu unsurlar için vaz geçilmez kaynaklar ve olanaklar sunan bu topraklarla yakından ilgili görünmektedir (Madsen 2009: 193-197; Sherwin-White 1977: 71; Marek 2007: 477-479; Sullivan 1990: 30-50).

Mekânsal anlamda Paphlagonia iki güç arasındaki konumu itibariyle MÖ. 108'deki seferde Pontos ve Bithynia'nın daha önce olmadığı kadar yakından tanıştığı, etkileşim ve işbirliğine girdiği bir alan olarak karşımıza çıkarken (Magie 1950: 188; Sullivan 1990: 31), Kappadokia, bu ilişkiler bütününde başlangıçta Senatus'un dikkate alınmadığı ve fakat sonucunda birbirlerini düşman taraflar olarak tanımlamalarına neden olacak bölge karakterinde karşımıza çıkmaktadır (Glew 1987: 23-29; Dmitriev 2006: 85-86).

Paphlagonia Seferi, Pontos'un Bithynia'yı ciddi anlamda tanıdığı ve hatta kısa süreliğine de olsa antik dünyada daha geçerli bir ekonomik sistem olan Bithynia Era'sını adapte ettiği bir yakınlaşmaya neden olmuştur (Mcging 1986^b: 257). Ayrıca Paphlagonia ittifakının Mithridates

Eupator'a, Anadolu'yu fethetme hazırladığı bu süreçte Roma'ya karşı yanında olacak en güçlü devletlerden birini kazandırdığı ileri sürülebilir (Magie 1950: 196-198). Bu yakınlaşmanın Bithynia Krallığına getirdikleri, Nikomedes Euergetes'in bastırdığı ve sembollerle anlam kazandırdığı tetradrahmisinin gösterdiği üzere, büyük zaferin sunduğu maddi olanakların yanı sıra sahte Pylaimenes ya da oğlu Sokrates Khrestos aracılığıyla Paphlagonia tahtının ele geçirilmesidir (Arslan 2007: 94; Schottky 2006: 736; McGing 2009: 208).

Nikomedes Euergetes'in sahip olduğu büyük ekonomik kaynaklar ve antik dünyada bir hayırsever olarak anılmasında ihtimalle Paphlagonia Seferi ve İttifakı'nın da büyük katkısı olduğunu düşünebileceğimiz bazı arkeolojik verilere dikkat çekilmesi yerinde görünmektedir. Özellikle MÖ. 103 yılında Sicilya'daki köle ayaklanmasında Roma'ya yardım amacıyla gönderilen 800 kişilik özel birlik; Delos, Argos, Epidauros, Delphi gibi merkezlere yaptığı ve yazıtlarla tespit edilen cömert yardımların yanı sıra (Boshnakov 2004: 73-75; Mattingly 1997: 140; Magie 1950: 318, 1199; Ruge et al. 1897: 521-522; Geyer 1936: 496 vdd.; Robert-Broughton 1976b: 734; Schottky 2006: 736; Volkmann 1972: 119-121), ihtimalle Euergetes ya da oğlunun, Knidos kentinin tüm borçlarını ödemeyi teklif ederek ünlü Aphrodite heykeline talip olabilmesi, zenginliğinin büyüklüğünü gözler önüne seren önemli detayları oluşturmaktadır (Magie 1950: 969; Havelock 2010, 63; Pollit 1990, s. 84-85, 111; Özgan 2016: 123-131; Çalık Ross 2007: 35; Bora 2015: 52-53; Plin., Nat., XXXIV-XXXVI).

Bu süreçte iki krallık arasındaki en önemli ve olumlu gelişmeyi yine Paphlagonia Seferi ve ittifakında yansıdığını düşünebileceğimiz bir evlilik bağı oluşturmuş olmalıdır (Memnon XXX.3; Licin. XXXV.85; Suet. Iul. XLIX.3; Sall., Hist. IV.69.9). Mithridates Eupator'un ablası Laodike'nin kızı ve dolayısıyla yeğeni olan Nysa'nın, Nikomedes Euergetes ve/veya Philopator ile evliliği ihtimalle bu yakınlaşmanın ürünü olarak ortaya çıkmıştır (Magie 1950: 319-320, 1200 dpn. 47-48; Simonetta 1961: 16; Sherk 1993: 67). Zira Pontos ve Bithynia Krallıkları arasında, Mithridates Eupator'un yeğeni olan bir Kappadokia prensesi üzerinden kurulan ilk ve son dostane evlilik bağının Paphlagonia Seferi'nin sunduğu yakınlaşma sırasında gerçekleşebileceği, dolayısıyla böylesine olumlu bir etkileşim için en uygun zamanın MÖ. 108 yılı ile MÖ. 104 seferleri arasındaki süreç olduğu belirginleşmektedir (Hind 1992: 141; Madsen 2009: 194; Sullivan 1990: 31-35).

Birbirlerinin dostu ve müttefiki olan Mithridates Eupator ile Nikomedes Euergetes'in taraf değiştirerek amasız rakipler ve düşmanlar haline gelmeleri ihtimalle, Paphlagonia Seferi'nden yaklaşık dört yıl sonra uygulanan Kappadokia politikaları (MÖ. 104/103-102) nedeniyle gerçekleşmiş olmalıdır (Marek 2010: 342; Schottky 2006: 736; Hind 1992: 141). Zira en az Pontos kadar Bithynia için de çekici olan Kappadokia'nın Nikomedes Euergetes'e yeni bir kraliçe ve önemli gelir kaynakları; Laodike'ye ise yeni bir eş ve tehlikeli kardeşi Mithridates

Eupator'dan kurtularak hayatta kalma şansı sunduğu düşünülebilir (Olbrycht 2009: 164; Arslan 2007: 102, 305; Karttunen et al. 2005: 232; Von Geisau-Volkman 1969: 482).

Nikomedes Euergetes'in Kappadokia'yı Pontos Kralı'ndan önce davranarak, kocasının öldürülmesinden sonra ihtimalle kendisi ve oğullarının hayatından endişe duyan Laodike'nin davetiyle işgal etmesi, konumuz bakımından bir başka dönüm noktasını teşkil etmektedir (Madsen 2009: 195; McGing 2009: 208-209). Kralın dul Kappadokia Kraliçesi Laodike ile evliliği, Bithynia'nın tercihini artık Roma yanında kullanarak bir bakıma Pontos'u yalnızlaştırma girişimini, başka deyişle yükselişte ve gittikçe tehlikeli olmaya başlayan Pontos Krallığı'na karşı Roma'ya yaklaşarak kendisini güvenceye almasını ifade ediyor olabilir (Arslan 2007: 97; Gabelko 2009: 49).

MÖ. 2. yüzyılın sonları ile MÖ. 1. yüzyılın ilk çeyreği içerisinde Pontos Kralı Mithridates Eupator'un Bithynia Krallığı üzerindeki emellerine yakın akrabaları olan Laodike ve Nysa gibi Kappadokia saray mensupları önemli fırsatlar sunmuş gibi görünmektedir (Mayor 2010: 44-45; Rostovtzeff-Ormerod 1932: 236; Dmitriev 2006: 288; Simonetta 1961: 16; Soslu 2017: 18-22). Bu durum daha önce babası Mithridates V Euergetes'in kızı Laodike aracılığıyla Kappadokia üzerinde sağladığı kontrolün yakın bir analogisini oluşturur (Hind 1992: 132; Magie 1950: 194). Nikomedes Euergetes'in oğlu Sokrates Khrestos'u sahte Pylaimenes olarak Paphlagonia tahtına; benzer şekilde Mithridates Eupator'un kız kardeşi ve karısı Laodike'den doğma oğlunu sahte Ariarathes (IX) olarak Kappadokia tahtına geçirmeleri; ayrıca Orsabarıs ile Sokrates Khrestos ve/veya Lykomedes arasında kurulan ilişkiler, her iki krallığın hanedanlar aracılığıyla yabancı ülkelerde uyguladıkları egemenlik politikaları olarak karşımıza çıkmaktadır (Reinach 1895: 106; McGing 2009: 208; Gabelko 2009: 49-58; Olbrycht 2009: 172).

Mithridates Eupator'un evlilik bağları aracılığıyla kurmaya çalışabileceği iletişimin Bithynia açısından Pontos hegemonyası anlamını taşıması dolayısıyla bundan olasılıkla çekinen Nikomedesler, kendileri için daha faydalı gördükleri Kappadokialı Prenses Nysa ve/veya Kraliçe Laodike'nin sunabileceği olanakları değerlendirmeye çalışmış olmalıdırlar (Harris 1980: 864-866; Glew 1987: 27-28). Diğer taraftan MÖ. 116 yılından itibaren ortaya çıkan büyük Pontos tehlikesine rağmen, olası bir Eupator-Euergetes evlilik bağı Bithynia açısından Roma'yı karşılarına almalarına neden olacaktır ki bu durum dönem itibarıyla baba-oğul Nikomedesler tarafından uygulanabilecek bir strateji meydana getirmemektedir (Bekker-Nielsen 2008: 27-28; Corsten: 2005: 88). Bu bakımdan Roma'nın amasız düşmanı olarak kurulacak bir evlilik bağının, Nikomedes Euergetes'in son dönemleri ya da Philopator'un tüm kariyeri boyunca göze alabileceği bir seçenek teşkil ettiği söylenemez (Sullivan 1990: 30-35; Hind 1992: Dmitriev 2006: 285-295; Lintott 1992: 35-36; Luce 1970: 186-193).

Evlilik ittifakı ya da bağları anlamında Pontos'tan Bithynia hanedanlığına yapılan tekliflerin Sokrates Khrestos ve Lykomedes gibi Nikomedesler'e muhalif olan muhataplara gelmiş olması bu durumu gözler önüne sermektedir (Mayor 2010: 139; Gabelko 2009: 49-50, 56-58; Arslan 2007: 26, 31). Bilindiği gibi Sokrates Khrestos, Nikomedes Euergetes'in Kyzikoslu Hagne'den doğan oğludur. Euergetes, kendisinden sonra herhangi taht mücadelesi yaşanmaması amacıyla yeni kral olarak oğullarından Philopator'u onaylamış ve küçük kardeş Khrestos'u beşyüz talent gibi yüklü bir ödenek ve annesiyle birlikte Kyzikos'a göndermiştir (Iust. XXXVIII.1; Memnon XXX.3; Sall., Hist. IV.69.9). Ancak bu önlem yeterli olamamış babalarının MÖ. 94 yılındaki ölümüyle birlikte üvey kardeş Khrestos ağabeyi Philopator'a karşı ayaklanarak Pontos Kralı'ndan yardım istemiştir (Madsen 2009: 196; Arslan 2007: 106-107; Schottky 2006: 736; App., Mithr., 10; Licin. XXXV.85). Son Bithynia Kralı Philopator'un MÖ. 74 yılındaki ölümünden sonra ortaya çıkmakla birlikte Lykomedes'in durumunun da iki bakımdan farklı olmadığını söyleyebiliriz. Birincisi antik literatüre göre Lykomedes'in, olasılıkla Mithridates Eupator'un yeğeni olan Nysa'dan doğması ve babasının Nikomedes Philopator olmaması dolayısıyla gayrimeşru bir Bithynia taht adayı şeklinde karşımıza çıkmasıdır (Sherwin-White 1992: 233-234; Gabelko 2009: 56; Sall., Hist. IV.69.9). İkincisi Nysa'nın, Khrestos ile Philopator arasındaki iktidar mücadelesinde, kocası yerine onun üvey kardeşini desteklemesi ve duruma dayısı Mithridates Eupator'un müdahil olmasına olanak sağlaması oluşturmaktadır (Magie 1950: 319; Arslan 2007: 305-306). İhtimalle hayatını bu yüzden kaybeden Nysa, aynı zamanda Nikomedes Philopator'un tahtını Pontos kökenli meşru olmayan bir aday yerine ünlü vasiyetiyle Roma'ya bırakmasına neden olmuştur (App., Mithr., 7, 71; Sullivan 1990: 33; Magie 1950: 319, 1200).

Diğer taraftan her iki kral için olumlu karşılanan tek evlilik bağının, Kappadokia prensesi ve Mithridates Eupator'un yeğeni Nysa üzerinden kurulmasında herhangi sakınca görülmediği ortaya çıkmaktadır (Memnon XXX. 1-3; Licin. XXXV. 85; Iust. XXXVII.4, XXXVIII.1-5). Pontos hanedanlığı ile direkt olarak bağlantıdan çekinen Bithynia'nın ilgisini bu bakımdan Kappadokia üzerine yoğunlaştırmış olduğu düşünülebilir. Tıpkı annesi Laodike'nin, Pontos'un Kappadokia Krallığı üzerindeki en önemli temsilcisi olması gibi, Nysa da, Mithridates Eupator'un Bithynia üzerindeki emellerinde kullanabileceği bir argüman teşkil ediyor olmalıydı. Bithynia açısından ise durum, yani Prenses Nysa ile yapılacak bir evlilik, Paphlagonia'dan sonra ele geçirmeyi planladıkları Kappadokia Bölgesi için zahmetsiz bir yolu ifade etmiş olabilir (Lorber et al. 2006: 53-55, 59; Simonetta 1961: 16-18; Arslan 2007: 70, 97, 106, 305; McGing 1986^a: 68-81, Cohen 1995: 57-63).

Konuya dair Kappadokia Krallığı'nın Pontos karşısında özellikle Ariarathes VI döneminde başlayan ve Ariobarzanes I döneminde devam eden edilgen yapısı göz önünde bulundurulmalıdır. Zira bir Kappadokia Prensesi olarak dünyaya gelen Nysa'nın, Nikomedes

Euergetes ve/veya Nikomedes Philopator ile olan evliliğinde bizzat Ariarathesler'in herhangi iradesinden ziyade, ablası Laodike aracılığıyla Mithridates VI Eupator'un daha etkin olduğu düşünülebilir. Ariaratheslerin MÖ. 116'dan itibaren Mithridates Eupator tarafından birer birer ortadan kaldırılmaları ve Ariobarzanes I'nin tahtından en az yedi defa uzaklaştırılması, ülkede şiddetle hissedilen Pontos hakimiyetini ve Kappadokia hanedanlarının durumunu gözler önüne sermektedir (Arslan 2007: 468; Ballesteros-Pastor 2014: 227). Bu nedenle Bithynia ile Pontos arasındaki ilişkiler, evlilik bağı anlamında en uygun görünen edilgen Kappadokia sarayındaki feminen unsurlar aracılığıyla pekiştirilmiş olmalıdır.

Nikomedes Euergetes ve Mithridates Eupator'un en azından MÖ. 94 yılına kadar olan kariyerleri boyunca birbirlerini hedef olarak göze alamamaları, onların, zayıf ve elde edilebilir nitelikteki Paphlagonia ve Kappadokia Krallıkları üzerinde yoğunlaşmalarına neden olmuş gibi görünmektedir (Glew 1987: 23-29, 34-44; Sherk 1993: 67, 71-72, Sherwin-White 1977: 67-75). Ancak süreç tahmin ettikleri gibi gelişmemiş, sonunda Roma'nın kazandığı ve her iki gücün MÖ. 1. yüzyılın ikinci çeyreği içerisinde yok olmaktan kurtulamadığı bir manzarayla tamamlanmıştır (Brennan 2000: 404-406; Sherwin-White 1977: 63-75; Mcging 1986^a: 68-72). MÖ. 2. yüzyılın sonlarında Mithridates Eupator ve Nikomedes Euergetes'in kendi krallıklarında iktidarı devralmalarıyla başlayan olumlu etkileşim çok geçmeden düşmanlığa dönüşmüş ve bu ilişkiler bütününde öne çıkan isimlerden diğerleri Nikomedes IV Philopator, Nysa, Laodike, Orsabarıs, Orodaltıs ve Lykomedes olmuştur (Gabelko 2017: 319-342; Gabelko 2009: 49-68).

İhtimalle Paphlagonia Seferi sırasında Kappadokia Prensesi Nysa aracılığıyla meydana getirilen evlilik bağının, Bithynia ve Pontos Krallıkları'nın diadokhlardan arta kalan Anadolu topraklarının paylaşımına yönelik stratejilerinin bir parçasını oluşturduğu düşünülebilir (Hind 1992: 141-144; Robert-Broughton 1976^b: 734). Ancak bu plan, belki de Mithridates VI Eupator'un aceleci, iyi planlanmamış ve en önemlisi de Senatus'un gücünü göz önünde bulundurmayan hareketleri nedeniyle uygulamada başarısız, hatta Bithynia ve Pontos açısından felaketlere neden olan girişimlerden öteye gidememiş gibi görünmektedir (App., Mithr., 112-113; Strab., XII.3.1, XII.3.28; Errington 2017: 277-285; Arslan 2007: 512-52). Bunda Pontos siyasetinin, Bithynia'ya nazaran en azından Roma'nın dostu ve müttefiki bağlamında daha az tecrübe ve tanınırlığa sahip olmasının yanı sıra (Gabelko 2017: 320, 330, 336), krallığın, legionların ayak seslerinin henüz duyulmadığı uzak bir coğrafyada bulunmasının verdiği güvenin yanıltıcı etkisi olmalıdır (Errington 2017: 278-280; Arslan 2007: 92 ve dpn 410). Dolayısıyla Mithridates Eupator'un, Bithynia ve Roma'nın aleyhinde olan istek ya da ihtiraslarının gölgesi (Memnon XXX. 1-3), bu güçlerin ileride kendisi için neler ifade edebileceğini fark edememesine yol açmış (McGing 2009: 210-213), aynı zamanda Nikomedes

Euergetes'in, Kappadokia Kraliçesi Laodike'yle birlikte tercihini Senatus lehinde kullanmasına neden olmuştur (Volkman 1972: 121; Magie 1950: 199-203).

Etkileşimin en ilginç sonuçlarından bir tanesini, Pontos ile Bithynia arasında Lykomedes ile Orsabis aracılığıyla kurulan son bağlantının, Pontos Krallığı için oldukça anlamlı bir Bithynia kenti olan Kios'a dair önemli referanslar içermesi meydana getirmektedir. Mithridates Eupator'un Bithynia üzerindeki emelleri doğrultusunda kullandığı tahmin edilen kızı Orsabis ve torunu Orodaltis'in artık bir Bithynia kenti olan Prusias ad Mare'de (Kios) MÖ. 1. yüzyılda saptanan varlıkları, Pontos Hanedanlığının bir bakıma başladığı noktaya tekrar geri dönüşlerine işaret etmektedir (Gabelko 2009: 49-58). Zira Mithridates Ktistes'in köklerinin, MÖ. 4. yüzyılın sonlarında krallığın temellerini attığı Paphlagonia'ya gelmeden önce Kios'a dayanması, her iki krallık için son derece önemli olan bu yerleşimi ayrıca dikkat çekici kılmaktadır. Bir başka deyişle Pontos Krallığı'nın Kios'ta başlayan macerası, hanedanlığın son temsilcilerinden bazıları olarak nitelenen Kraliçe Orsabis ve Prenses Orodaltis'in halkanın başlangıç noktası olan bu kente (Kios-Prusias ad Mare-Gemlik) ⁷ tekrar geri dönmeleriyle sonuçlanmakta ve iki krallık Roma tarafından yıkılarak tarih sahnesinden tamamen silindikten sonra bile Bithynia ve Pontos saray mensupları; Pompeius'un bir araya getirerek düzenleyeceği Bithynia et Pontos Eyaleti'ne bir alegori oluştururcasına birbirleriyle yeniden birleşmektedir (Marek 1993: 24-25, 49-50; Kalcyk-Dörner 2003: 370-371; Dörner 1969: 217; Volkman 1969^b: 1354; Reinach 1895: 5-6; Gabelko 2017: 319-342; Gabelko 2009: 49-68).

KAYNAKÇA

1- Antik Kaynaklar:

App., Mithr.: Appianus, *Appian's Roman History The Mithridatic Wars*, Trans.: Horace White, Ed.: T. E. Page, E. Capps, W. H. D. Rouse, L. A. Post, E.H. Warmington, The Loeb Classical Library, Macmillan Company, New York, 1962.

App., Syr.: Appianus, *Appian's Roman History The Syrian Wars*, Trans.: Horace White, Ed.: E. Capps, W. H. D. Rouse, L. A. Post, E.H. Warmington, The Loeb Classical Library, Macmillan Company, New York, 1962.

Caes. Bell. Alex.: Caesar, *De bello Alexandrino*, Trans: A. G. Way, The Loeb Classical Library, Cambridge University Press, London, 1955.

⁷ Bilindiği gibi Philip V, eski adıyla Kios olarak bilinen yerleşimi MÖ. 202 yılında yerle bir etmiş ve yöreyi kız kardeşinin kocası Prusias I'e vermiştir. Prusias I, kenti yeniden kurarak adını Prusias ad Mare olarak değiştirmiştir (Sevin 2001: 35; Head 1911: 513; Jones 1998: 163).

Cass. Dio: Cassius Dio, *Rhomaika/Dio's Roman History*, Trans.: Earnest Cary, Ed.: T. E. Page, E. Capps, W. H. D. Rouse, L. A. Post, E. H. Warmington, The Loeb Classical Library, William Heinemann, London, 1955.

Diod.: Diodorus Siculus, *The Library of History-Bibliothèque Historique*, Eng. Trans.: Russel M. Geer, Ed.: T. E. Page, E. Capps v.d., The LOEB Classical Library, Harvard University Press, New York, 1947.

Iust.: Marcus Iulianus Iustinus, *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*, Trans.: J. C. Yardley, R. Develin, Scholar Press, Atlanta, 1994.

Justin, Cornelius Nepos and Eutropius, Trans.: John Selby Watson, Henry G. Bohn, London, 1853.

Licin.: Granius Licinianus, *Grani Liciniani Reliquiae*, Ed.: N. Crinity, Leipzig, 1981.

Licin.: Granius Licinianus, *Gai Grani Liciniani Annalium*, Ed.: Karl A. F. Pertz, Berlin, 1857.

Liv.: Livius, *Ab Urbe Condita*, Tras.: B. O. Foster, Ed.: E. H. Warmington, The Loeb Classical Library, William Heinemann, London, 1967.

Memn.: Memnon, *Memnon Herakleia Pontike Tarihi Peri Herakleias – De Rebus Heracleae*, Çev.: Murat Arslan, Odin Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Polyb.: Polybios, *Historiai/The Histories*, Trans.: W. R. Paton, Ed.: E. H. Warmington, The Loeb Classical Library, William Heinemann, London, 1968.

Plin., Nat.: Plinius, *Natural History*, Trans.: H. Rackham, Ed.: E. Capps, W. H. D. Rouse, L. A. Post, E. H. Warmington, The Loeb Classical Library, William Heinemann, London, 1961.

Plut., Dem.: Plutarkhos, *Demetrios*, Trans.: Bernadotte Perrin, Ed.: E. Capps, T. E. Page, W. H. D. Rouse, The Loeb Classical Library, 9, William Heinemann, London, 1920.

Sall. Hist.: Sallust, Trans.: J. C. Rolfe. Ed.: E. Capps, T. E. Apge, W. H. D. Rouse, The Loeb Classical Library, William Heinemann, New York, 1921.

Sall. Hist.: Sallust, *Catiline's Conspiracy, The Jugurthine War, Histories*, Trans.: William W. Batstone, Oxford University Press, Oxford, 2010.

Strab.: Strabon, *The Geography of Strabo*, Eng. Trans.: H. L. Jones, Harvard University Press, Ed.: T. E. Page, E. Capps v.d., The Loeb Classical Library, Cambridge, 1961.

Strab.: Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası Geographika: XII-XIII-XIV*, Çev.: Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1993.

Suet. Iul.: Suetonius, *De Vitae Caesarum - Divius Iulius*, Trans.: J. C. Rolfe Ed.: J. C. Rolfe, The Loeb Classical Library, William Heinemann, New York, 1914.

2- Modern Kaynaklar:

Arslan, Murat. *Mithradates VI Eupator Roma'nın Büyük Düşmanı*. İstanbul: Odin Yayıncılık, 2007.

Ballesteros-Pastor, Luis. "Cappadocia and Pontus, Client Kingdoms of the Roman Republic from the Peace of Apamea to the Beginning of the Mithridatic Wars (188-89 B.C.)". *Altay Coşkun (Hrsg.), Freundschaft und Gefolgschaft in den Auswartigen Beziehungen der Römer (2. Jahrhundert v.Chr. - 1. Jahrhundert n.Chr.)*. Frankfurt am Main: Peter Lang Internationaler Verlag der Wissenschaften (2008): 45-63.

Ballesteros-Pastor, Luis. "Eupator's Unmarried Sisters: An Approach to the Dynastic Struggle in Pontus After the Death of Mithridates V Euergetes". *Anabasis 4* (2013): 61-72.

Ballesteros-Pastor, Luis. "The Meeting Between Marius and Mithridates and the Pontic Policy in Cappadocia-Marius ve Mithridates'in Buluşması ve Kappadokia'daki Pontos Politikası". *Cedrus II* (2014): 225-239.

Barat, Claire. "La Paphlagonie: histoire et peuplement". *L'Anatolie des peuples, des cités et des cultures (Ile millénaire av. J.-C.-Ve siècle ap. J.-C.) I*, H. Bru, G. Labarre (ed.), Presses Universitaires de Franche-Comté, Besançon. (2014): 149-164.

Bekker-Nielsen, Tønnes. *Urban Life and Local Politics in Roman Bithynia The Small World of Dion Chrysostomos. Black Sea Studies (BSS), 7*, Aarhus: Aarhus University Press, 2008.

Bennett, William H.. "The Death of Sertorius and the Coin". *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*.10/4 (1961): 459-472.

Billows, Richard A.. *Kings and Colonists: Aspects of Macedonian Imperialism*, New York: Brill, 1995.

Bora, Ali. *Bithynia Bölgesi Tümülüsleri*. Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2015.

Boshnakov, K. *Pseudo-Skymnos (Semos von Delos?): Zeugnisse Griechischer Schriftsteller über den Westlichen Pontosraum*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2004.

Braund, David. "Royal Wills and Rome". *Papers of the British School at Rome* 51 (1983): 16-57.

Braund, D. C. *Rome and the Friendly King. The Character of Client Kingship*, New York: St. Martin's Press, 1984.

Brennan, T. Corey. *The Praetorship in the Roman Republic I-II*. Oxford: Oxford University Press, 2000.

Bunbury, Edward Herbert. "Orsabaris". *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*. 3: 62-63. William Smith (ed.), Boston: Little Brown and Company, 1849.

Bunbury, Edward Herbert. "Nicomedes". *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*. 2: 1196-1198. William Smith (ed.), Boston: Little Brown and Company 1867^a.

Bunbury, Edward Herbert. "Nysa". *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*. 2: 1218. William Smith (ed.), Boston: Little Brown and Company, 1867^b.

Bunbury, Edward Herbert. "Laodice". *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*. 2: 718-719. William Smith (ed.), Boston: Little Brown and Company, 1867^c.

Burstein, Stanley Mayer. *Outpost of Hellenism: The Emergence of Heraclea on the Black Sea*. London: University of California Press, 1974.

Carney, Elizabeth D. "Oikos Keeping: Women and Monarchy in the Macedonian Tradition". *A Companion to Women in the Ancient World*. Sharon L. James, Sheila Dillon (ed.), West Sussex: Blackwell Publishing Ltd., (2012): 304-315.

Cohen, Getzel. *The Hellenistic Settlements in Europe the Islands and Asia Minor*. Los Angeles: University of California Press, 1995.

Corsten, Thomas. "The Rôle and Status of the Indigenous Population in Bithynia". *Rome and the Black Sea Region, Black Sea Studies (BSS)*, 5, Tønnes Bekker-Nielsen (ed.), Aarhus: Aarhus University Press, (2005): 85-92.

Cramer, J. A. *A Geographical and Historical Description of Asia Minor I*. Amsterdam: A. M. Hakkert, 1971.

Çalık Ross, Ayşe. *Antik İzmit Nikomedia*. İstanbul: Delta Yayınları, 2007.

Dörner, Friedrich Karl. "Kios". *Der Kleine Pauly Lexikon der Antike Auf der Grundlage von Pauly's Realencyclopädie Der Classischen Altertumswissenschaft (KIP)*. 3: 217. Konrat Ziegler, Walther Sontheimer (ed.), Stuttgart, Alfred Druckenmüller Verlag, 1969.

Dmitriev, Sviatoslav. "Cappadocian Dynastic Rearrangements on the Eve of the First Mithridatic War". *Zeitschrift für Alte Geschichte* 55/3 (2006): 285-297.

Erciyas, Deniz Burcu. *Wealth, Aristocracy and Royal Propaganda Under the Hellenistic Kingdom of the Mithradatids in the Central Black Sea Region of Turkey*, Leiden: Brill, 2006.

Elder, Edward. "Lycomedes". *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*. 2: 846. William Smith (ed.), Boston: Little Brown and Company, 1867.

Engels, David-Erickson, Kyle. "Apama and Stratonike: Marriage and Legitimacy". *Seleukid Royal Women: Creation, Representation and Distortion of Hellenistic Queenship in the Seleukid Empire*. A. Coşkun, A. McAuley (ed.), Stuttgart: Franz Steiner Verlag (2016): 39-68.

Errington, R. Malcolm. *Hellenistik Dünya Tarihi MÖ. 323-30*. Çev.: Gülşah Günata. İstanbul: Homer Kitabevi, 2017.

Foss, Clive F. W. "Paphlagonia". *The Oxford Dictionary of Byzantium*. 3: 1579. Alexander P. Kazhdan, Alice-Mary Talbot, Anthony Cutler, Timothy E. Gregory, Nancy P. Sevcenko (ed.), Oxford: Oxford University Press 1991.

Gabelko, Oleg L. "The Dynastic History of the Hellenistic Monarchies of Asia Minor According to the Chronography of George Synkellos". *Mithridates VI and the Pontic Kingdom, Black Sea Studies (BSS)*, 9, Jakob Munk Højte (ed.), Aarhus: Aarhus University Press (2009): 47-61.

Gabelko, Oleg L. "Bithynia and Cappadocia: Royal Courts and Ruling Society in the Minor Hellenistic Monarchies". *Hellenistic Court: Monarchic Power and Elite Society From Alexander to Cleopatra*, Andrew Erskine, Lloyn Llewellyn-Jones, Shane Wallace (ed.), London: Classical Press of Wales (2017): 319-342.

Geyer, Fritz. "Nikomedes". *Paulys Realencyclopädie Der Classischen Altertumswissenschaft (RE)*. VII/1: 493-499, Georg Wissowa (ed.), Stuttgart: J. B. Metzlersche Buchhandlung, 1936.

Glew, D. G.. "The Cappadocian Expedition of Nicomedes III Euergetes, King of Bithynia". *Museum Notes American Numismatic Society (ANSMN)* 23 (1987): 23-55.

Habicht, Christian. "The Seleucids and Their Rivals". *The Cambridge Ancient History (CAH)*, 8, A. E. Astin, F. W. Walbank, M. W. Frederiksen, R. M. Ogilvie (ed.), Cambridge: Cambridge University Press (1989): 324-387.

Habicht, Christian. "On the Wars Between Pergamon and Bithynia". *The Hellenistic Monarchies: Selected Papers*. Ann Arbor: The University of Michigan Press (2006): 1-21.

Harris, B. F. "Bithynia Roman Sovereignty and Survival of Hellenism". *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt, II-7/2*, H. Temporini, W. Haase (ed.), New York: Walter de Gruyter (1980): 857-901.

Harris, William V. *War and Imperialism in Republican Roma 327-70 BC*. Oxford: Clarendon Press, 1985.

Havelock, Christine Mitchell. *The Aphrodite of Knidos and Her Successors: A Historical Review of the Female Nude in Greek Art*, Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2010.

Head, Barclay Vincent. *Historia Numorum a Manual of Greek Numismatics*, Oxford: Clarendon Press, 1911.

Heinen, H. "The Syrian-Egyptian Wars and the New Kingdoms of Asia". *The Cambridge Ancient History (CAH)*, 7/1, F. W. Walbank, A. E. Astin, M. W. Frederiksen, R. M. Ogilvie (ed.), Cambridge: Cambridge University Press (1984): 412-445.

Hind, John G. F. "Mithridates" *The Last Age of the Roman Republic, 146-43 BC. - The Cambridge Ancient History (CAH)*, 9, J. A. Crook, A. Lintott, E. Rawson (ed.), Cambridge: Cambridge University Press (1992): 129-164.

Højte, Jakob Munk. "From Kingdom to Province: Reshaping Pontos after the Fall of Mithridates VI". *Rome and the Black Sea Region, Black Sea Studies (BSS)*, 5, Tønnes Bekker-Nielsen (ed.), Aarhus: Aarhus University Press (2005): 15-30.

Jones, A. H. M. *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford: Clarendon Press, 1998.

Kalcyk, Hansjörg-Dörner, Friedrich Karl. "Cius". *Brill's New Pauly Encyclopaedia of the Ancient World (BNP)*, 3, Hubert Cancik, Helmuth Schneider (ed.), Boston: Brill (2003), 370-371.

Karttunen, Klaus-Harder, Mehl, Andreas-Harder, Ruth Elisabeth. "Laodice". *Brill's New Pauly Encyclopaedia of the Ancient World (BNP)*. 7: 228-232, Hubert Cancik, Helmuth Schneider (ed.), Boston: Brill, 2005.

Kınacı, Mesut. "I. Pharnakes'in Pergamon Krallığı'na Karşı Savaşı-Pharnaces I.'s War Against The Kingdom of Pergamon". *Cedrus 2* (2014): 203-223.

Kınacı, Mesut. "Kral I. Prusias'ın Yayılmacı Politikası-King I. Prusias's Expansionist Policy". *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi 39* (2016): 27-43.

Lintott, Andrew. "Roman Empire and its Problems in the Late Second Century". *The Last Age of the Roman Republic, 146-43 BC. - The Cambridge Ancient History (CAH)*, 9, J. A. Crook, A. Lintott, E. Rawson (ed.), Cambridge: Cambridge University Press (1992), 16-39.

Lorber, Catharine C.-Arthur Houghton-Petr Veselý. "Cappadocian Tetradrachms in the Name of Antiochus VII". *The Numismatic Chronicle 166* (2006): 49-97.

Luce, T. J. "Marius and the Mithridatic Command". *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte 19/2* (1970): 161-194

Ma, John. "The Attalids: A Military History". *Attalid Asia Minor Money International Relations and The State*, Peter Thonemann (ed.), Oxford: Oxford University Press (2013): 49-82.

Madsen, Jesper Majbom. "The Ambitions of Mithridates VI: Hellenistic Kingship and Modern Interpretations". *Mithridates VI and the Pontic Kingdom, Black Sea Studies (BSS)*, 9, Jakob Munk Højte (ed.), Aarhus: Aarhus University Press (2009): 191-201.

Magie, David. *Roman Rule in Asia Minor*. Princeton: Princeton University Press, 1950.

Marek, Christian. *Stadt, Ära und Territorium in Pontus-Bithynia und Nord-Galatia. Istanbuler Forschungen, 39*, Tübingen: Ernst Wasmuth Verlag, 1993.

Marek, Christian. *Pontus et Bithynia: Die Römischen Provinzen im Norden Kleinasiens*. Mainz am Rhein: Verlag Philip von Zabern, 2003.

Marek, Christian. "Paphlagonia". *Brill's New Pauly Encyclopaedia of the Ancient World (BNP)*. 10: 477-479, Hubert Cancik, Helmuth Schneider (ed.), Boston: Brill, 2007.

Marek, Christian. "Hellenisation and Romanisation in Pontos-Bithynia: An Overview". *Mithridates VI and the Pontic Kingdom, Black Sea Studies (BSS)*. 9, Jakob Munk Højte (ed.), Aarhus: Aarhus University Press (2009): 35-46.

Marek, Christian. *Geschichte Kleinasiens in der Antike*. München: C. H. Beck Verlag, 2010.

Martínez-Lacy, Ricardo. "Fear as a Factor in Slave Revolts". *Fear of Slaves - Fear of Enslavement in the Ancient Mediterranean (Discourse, Representations, Practices) Rethymnon 4-7 November 2004*, Anastasia Serghidou (ed.), Besançon: Presses Universitaires de Franche-Comté (2007): 35-38.

Mattingly, H. "Athens Between Rome and the Kings: 229/8 to 129 B.C.". *Hellenistic Constructs Essays in Culture, History, and Historiography*, Paul Cartledge, Peter Garnsey, Erich S. Gruen (ed.), Los Angeles: University of California Press (1997): 120-144.

Mayor, Adrienne. *The Poison King The Life And Legend of Mithradates Rome's Deadliest Enemy*. Princeton: Princeton University Press, 2010.

McGing, Brian C. "The Date of the Outbreak of the Third Mithridatic War". *Phoenix* 38/1 (1984): 12-18.

McGing, Brian C., *The Foreign Policy of Mithridates VI Eupator King of Pontus*, Brill, Leiden, 1986^a.

McGing, Brian C. "The Kings of Pontus: Some Problems on Identity and Date". *Rheinisches Museum für Philologie (RhM)* 129 (1986^b): 248-259.

McGing, Brian C. "Subjection and Resistance: To the Death of Mithradates". *A Companion to the Hellenistic World*. Andrew Erskine (ed.), Oxford: Blackwell Publishing (2005): 71-89.

McGing, Brian C. "Mithridates VI Eupator: Victim or Aggressor?". *Mithridates VI and the Pontic Kingdom, Black Sea Studies (BSS)*, 9, Jakob Munk Hojte (ed.), Aarhus: Aarhus University Press (2009): 203-216.

Michels, Christoph. *Kulturtransfer und Monarchischer 'Philhellenismus' Bithynien, Pontos und Kappadokien in Hellenistischer Zeit. Schriften zur politischen Kommunikation Bd. 4*, Göttingen: V&R Unipress, 2009.

Michels, Christoph. "Die Kleinkönigreiche Bithynien Pontos und Kappadokien". *Hellenistische Königreiche*, Kay Ehling, Gregor Weber (ed.), Darmstadt: Philip von Zabern (2014): 135-140.

Mitchell, Stephen. *Anatolia Land Men and Gods in Asia Minor I: The Celts and the Impact of Roman Rule*, Oxford: Clarendon Press, 2001.

Mitchell, Stephen. "Anatolia Between East and West The Parallel Lives of the Attalid and Mithridatid Kingdoms in Hellenistic Age". *Anadolu Araştırmaları* 17/1 (2010): 131-139.

Mørkholm, Otto. "The Coinages of Ariarathes VI and Ariarathes VII of Cappadocia". *Schweizerische Numismatische Rundschau (SNR)* 57 (1978): 144-163.

Ogden, Daniel. *Polygamy, Prostitutes and Death: The Hellenistic Dynasties*. London: Duckworth with The Classical Press of Wales, 1999.

Ogden, Daniel. "The Royal Families of Argead Macedon and the Hellenistic World". *A Companion to Families in the Greek And Roman Worlds*. Beryl Rawson (ed.), Oxford: Wiley-Blackwell Publishing Ltd (2011): 92-107.

Olbrycht, Marek Jan. "Mithridates VI Eupator and Iran". *Mithridates VI and the Pontic Kingdom, Black Sea Studies (BSS)*. 9, Jakob Munk Højte (ed.), Aarhus: Aarhus University Press (2009): 164-190.

Olbrycht, Marek Jan. "Subjects and Allies: The Black Sea Empire of Mithradates VI Eupator (120-63 BC) Reconsidered". *Recent Research on the Northern and Eastern Black Sea in Ancient Times Proceedings of the International Conference, 21st-26th April 2008, Krakow*. Ewdoksia Papuci-Władyka, Michael Vickers, Jarosław Bodzek, David Braund (ed.), BAR International Series 2240, Oxford: Archaeopress Publishers of British Archaeological Reports (2011): 275-281.

Özgan, Ramazan. *Hellenistik Devir Heykeltraşlığı II: Erken Hellenistikten Yüksek Hellenistiğe*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2016.

Öztürk, Bülent. "Kuruluşundan Bizans Devri Sonuna Kadar Tios Antik Kenti". *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 128 (2008): 63-78.

Perl, G. "Zur Chronologie der Königreiche Bithynia, Pontos und Bosphoros". *Studien zur Geschichte und Philosophie des Altertums*. J. Harmata (ed.) (1968): 299-330.

Pollit, J. J. *The Art of Ancient Greece Sources and Documents*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

Psoma, Selene. "War or Trade? Attic-Weight Tetradrachms from Second-Century BC Attalid Asia Minor in Seleukid Syria after the Peace of Apameia and their Historical Context". *Attalid Asia Minor Money International Relations and The State*. Peter Thonemann (ed.), Oxford: Oxford University Press (2013): 265-300.

Reinach, Th. *Mithridate Eupator König von Pontos*. Leipzig: Druck und Verlag von B.G. Tebner, 1895.

Reinach, Th. "Un nouveau roi de Bithynie". *Revue Numismatique* 4/1 (1897): 241-260.

Robert, Thomas-Broughton, Shannon. "Paphlagonia". *The Oxford Classical Dictionary*. N. G. L. Hammond, H. H. Scullard (ed.), New York: Clarendon Press, (1976^a): 777.

Robert, Thomas-Broughton, Shannon. "Nicomedes". *The Oxford Classical Dictionary*. N. G. L. Hammond, H. H. Scullard (ed.), New York: Clarendon Press, (1976^b): 734.

Robert, Thomas-Broughton, Shannon. "Mithridates". *The Oxford Classical Dictionary*. N. G. L. Hammond, H. H. Scullard (ed.), New York: Clarendon Press, (1976^c): 695-696.

Rostovtzeff, M. "Pontus, Bithynia and the Bosporus". *The Annual of the British School at Athens* 22 (1918): 1-22.

Rostovtzeff, M.-Ormerod, Henry A.. "Pontus and Its Neighbours: The First Mithridatic War". *The Roman Republic 133-44 BC. - The Cambridge Ancient History (CAH)*, 9, S. A. Cook, F. E. Adcock, M. P. Charlesworth (ed.), Cambridge: Cambridge University Press, (1932): 211-260.

Rostovtzeff, M. *The Social and Economic History of the Hellenistic World I-II-III*, Oxford: Oxford University Press, 1941.

Ruge, Walther-Eduard Meyer-Karl George Brandis. "Bithynia". *Paulys Realencyclopädie Der Classischen Altertumswissenschaft (RE)*. III/1: 507-539, Georg Wissowa (ed.), Stuttgart: J. B. Metzlersche Buchhandlung, 1897.

Schmitz, Leonhard. "Paphlagonia". *Dictionary of Greek and Roman Geography*. 2, William Smith (ed.), Boston: Little Brown and Company, (1870): 546-547.

Schottky, Martin. "Nicomedes". *Brill's New Pauly Encyclopaedia of the Ancient World (BNP)*. 9: 734-737, Hubert Cancik, Helmuth Schneider (ed.), Boston: Brill, 2006.

Schottky, Martin. "Prusias II the Hunter". *Brill's New Pauly Encyclopaedia of the Ancient World (BNP)* 12: 93, Hubert Cancik, Helmuth Schneider (ed.), Boston: Brill, 2008.

Schottky, Martin. "Zipoetes". *Brill's New Pauly Encyclopaedia of the Ancient World (BNP)* 15: 935-936, Hubert Cancik, Helmuth Schneider (ed.), Boston: Brill, 2010^a.

Schottky, Martin. "Ziaelas". *Brill's New Pauly Encyclopaedia of the Ancient World (BNP)* 15: 931, Hubert Cancik, Helmuth Schneider (ed.), Boston: Brill, 2010^b.

Sevin, Veli. *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2001.

Sherk, Robert K. *Rome and the Greek East to the Death of Augustus, Translated Documents of Greece and Rome*. E. Badian and Robert K. Sherk (ed.), Cambridge: Cambridge University Press, 1993.

Sherwin-White, A. N. "Roman Involvement in Anatolia, 167-88 B.C.". *The Journal of Roman Studies* 67 (1977): 62-75.

Sherwin-White, A. N. "Lucullus, Pompey and the East". *The Last Age of the Roman Republic, 146-43 BC. - The Cambridge Ancient History (CAH)*, 9, J. A. Crook, A. Lintott, E. Rawson (ed.), Cambridge: Cambridge University Press (1992): 229-273.

Simonetta, B. "Notes on the Coinage of the Cappadocian Kings". *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society* 7/1 (1961): 9-50.

Soslu, Salih. "Kappadokia Krallığı'nda Siyasi Evlilikler İle Kurulan İttifaklar - The Alliances Established with Political Marriages in the Kingdom of Cappadocia". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 36/61 (2017): 9-29.

Strobel, Karl. "Bithynia". *Brill's New Pauly Encyclopaedia of the Ancient World (BNP)* 2: 677-679, Hubert Cancik, Helmuth Schneider (ed.), Boston: Brill, 2003.

Strobel, Karl. "Prusias on Hypius". *Brill's New Pauly Encyclopaedia of the Ancient World (BNP)* 12: 93-94, Hubert Cancik, Helmuth Schneider (ed.), Boston: Brill, 2008.

Summerer, Latife-Alexander von Kienlin. "Achaemenid Impact in Paphlagonia: Rupestral Tombs in the Amnias Valley". *Achaemenid Impact in the Black Sea: Communication of Powers, Black Sea Studies (BSS)*, 11, Jens Nieling, Ellem Rehm (ed.), Aarhus: Aarhus University Press (2010): 195-221.

Sullivan, Richard D. *Near Eastern Royalty and Rome 100-30 BC*. Toronto: University of Toronto Press, 1990.

Tarn, W. W.-Griffith, G. T. *Hellenistic Civilisation*. New York: Meridian Books, 1964.

Thonemann, Peter. "The Attalid State 188-133 BC". *Attalid Asia Minor: Money International Relations and State*, Peter Thonemann (ed.), Oxford: Oxford University Press (2013): 1-47.

Van Oppen de Ruyter, Branko F. "Lagus and Arsinoe: An Exploration of Legendary Royal Bastardy". *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 62/1 (2013): 80-107.

Von Geisau, Hans-Volkman, Hans. "Laodike". *Der Kleine Pauly Lexikon der Antike Auf der Grundlage von Pauly's Realencyclopädie Der Classischen Altertumswissenschaft (KIP)* 3: 479-482, Konrat Ziegler, Walther Sontheimer (ed.), Stuttgart: Alfred Druckenmüller Verlag, 1969.

Volkman, Hans. "Morzios". *Der Kleine Pauly Lexikon der Antike Auf der Grundlage von Pauly's Realencyclopädie Der Classischen Altertumswissenschaft (KIP)* 3: 1432, Konrat Ziegler, Walther Sontheimer (ed.), Stuttgart: Alfred Druckenmüller Verlag, 1969^a.

Volkman, Hans. "Mithridates". *Der Kleine Pauly Lexikon der Antike Auf der Grundlage von Pauly's Realencyclopädie Der Classischen Altertumswissenschaft (KIP)* 3: 1354-1359, Konrat Ziegler, Walther Sontheimer (ed.), Stuttgart: Alfred Druckenmüller Verlag, 1969^b.

Volkman, Hans. "Nikomedes". *Der Kleine Pauly Lexikon der Antike Auf der Grundlage von Pauly's Realencyclopädie Der Classischen Altertumswissenschaft (KIP)* 4: 118-121, Konrat Ziegler, Walther Sontheimer (ed.), Stuttgart: Alfred Druckenmüller Verlag, 1972.

Waddington, W. H.-E. Babelon-Th. Reinach, *Recueil général des monnaies grecques et romaines de l'Asie Mineure I/2*, Paris: Ernest Leroux, 1925.

Wittke, Anne-Maria. "Exogamie, Hypergamie, Polygamie: Heiraten in Zeugnissen des frühen 1. Jahrtausends v. Chr. zu Kleinasien". *Interkulturalität in der alten Welt: Vorderasien, Hellas, Agypten und die vielfältigen Ebenen des Kontakts*, Robert Rollinger et al. (ed.), Wiesbaden: Harrossowitz Verlag, (2010): 451-469.

THE KING IS PREGNANT: THE LEFT HAND OF DARKNESS AND GENDER AS A POWER ISSUE

Dr. Öğr. Üyesi Murat GÖÇ*

Abstract: Ursula Le Guin's masterpiece *The Left Hand of Darkness* is based on the story of an Investigator, Ai, who has been sent to the planet of winter, Gethen, to convey the message of an interplanetary Council. Gethen is dominated by royal families and little kingdoms, Karhide and Ortogeyn. The book consists of short legends told by anonymous characters and accounts of Ai's journey in Karhide, then to Orgoteyn and then back to Karhide. Gethenians were sexually inactive except for a certain period that they called *kemer*, and they remained androgynous rest of the year. Their outstanding sexual character inevitably has social, political and cultural consequences. Ursula Le Guin experiments with the sexual and gendered qualities of human societies to understand to what extent they influence our cultural and political behaviors. This paper, therefore, will investigate the effects of gender and sexuality on the cultural and political construction of society with particular references to feminist theory and traditions of fantastic fiction written by women.

Keywords: Gender, power, fantastic fiction, Ursula Le Guin, *The Left Hand of Darkness*, American fiction

KRAL HAMİLE: KARANLIĞIN SOL ELİ VE BİR İKTİDAR SORUNU OLARAK TOPLUMSAL CİNSİYET

Öz: Ursula Le Guin'in başyapıtı *Karanlığın Sol Eli*, kış gezegeni Gethen'e yolu düşen ve gezegenlerarası konseyin mesajını ulaştırmakla görevlendirilmiş bir elçinin, Ai'nin, hikayesini anlatır. Gethen asil aileler ve Karhide ve Ortogeyn isimli iki küçük krallık tarafından kontrol edilmektedir. Kitap, her bir bölümde farklı bir anlatıcı tarafından anlatılan kısa öykülerden oluşmuştur. Gethen sakinlerinin en çarpıcı özelliği, *Kemer* adını verdikleri bir çiftleşme dönemi dışında cinsiyetsiz varlıklar olmalarıdır. Bu çarpıcı biyolojik özelliklerinin elbette toplumsal, kültürel ve politik sonuçları da olacaktır. Ursula Le Guin, bu romanında insan toplumlarının cinsiyet ve cinsiyetlendirilmiş kimliklerinin, ne ölçüde kültürel ve politik davranışlarını etkileyeceğini anlamak üzere bir deney yürütmektedir. Bu makale, bu doğrultuda, cinsellik ve toplumsal cinsiyet kavramlarının toplumun kültürel ve politik yapısı üzerindeki etkilerini, feminist kuram ve kadın yazarların oluşturduğu fantastik edebiyat geleneği ışığında tartışmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal cinsiyet, fantastik kurgu, iktidar, Ursula Le Guin, *Karanlığın Sol Eli*, Amerikan romanı.

The King is Pregnant: The Left Hand of Darkness and Gender as a Power Issue

What is the first question that we ask about a newborn baby?
Ursula Le Guin, *The Left Hand Of Darkness*.

Feminist movement has undergone noteworthy changes during its history. From the women's suffrage movements to the efforts of creating a feminine language and history and to its leading role in paving the way for masculinity and gay-lesbian studies, women have had to

* Manisa Celal Bayar Ün. İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü

revise and reshape their own definitions of what/who a woman is and should be. What remained unchanged in feminist studies is its emphasis on womanhood and femininity and its rejection and subversion of patriarchal authority. Patriarchy stands at the intersection of social deprivations as a form of physiological, cultural and psychological oppression in houses, workplaces, churches, universities, courthouses and parliaments specific to women, overrun by men (Robbins, 1999, 54). Later on, with the inclusion of deconstruction as a discursive analysis method, especially Lacanian psychoanalysis, linguistics, and Foucauldian notion of power, feminist scholars proposed that sexuality as well as gender is a performance and a construction structured by numerous agents including race, class, culture and power. Then, the primary focus of the feminist critique is to “understand how the category of "women," the subject of feminism, is produced and restrained by the very structures of power through which emancipation is sought” (Butler, 1990, 5) Judith Butler further argues that

We act as if that being of a man or that being of a woman is actually an internal reality or something that is simply true about us, a fact about us, but actually it's a phenomenon that is being produced all the time and reproduced all the time, so to say gender is performative is to say that nobody really is a gender from the start. (Butler, 1988, 521)

Feminist theory extended the limits of structural inequalities manufactured by patriarchal hegemony and defined patriarchy and masculinity as a form of power that exploits people from different cultures, religions, ages, racial and sexual orientations alike. Therefore, a black woman as well as an upper class white woman can be a victim of gendered oppression and discrimination bred by the patriarchal network of power.

Hence, the primary aim of a feminist text will be to decipher and subvert the operations of power and gender tailored by a long standing tradition of patriarchy and authority. Helene Cixous in her *The Laugh of the Medusa* remarks that

woman must write her self: must write about women and bring women to writing, from which they have been driven away as violently as from their bodies - for the same reasons, by the same law, with the same fatal goal. Woman must put herself into the text - as into the world and into history - by her own movement (Cixous, 1976, 875).

Likewise, feminist critics assumed that there exists an interdependent relation between the language and social and cultural codes and between the texts and external reality. Feminist texts

either reflect social and historical conditions or attempt to undermine them, and thus are inevitably historical, subjective and political. Feminist criticism often underlines that these texts are inherently produced out of a specific social reality, that they are highly subjective since all literary texts are somehow constructions of a subjective reflection of reality, and that they convey a strong will to change and divert the external reality, which highlights the revolutionary character of feminist texts (Walker, 1990, 154). Elaine Showalter further argues that women need to develop a unique method of reading, writing, and interpreting texts that are peculiar to women only which will eventually liberate them from the boundaries of male discourse and the language of patriarchy. Showalter notes that:

In contrast to [an] angry or loving fixation on male literature, the program of gynocritics is to construct a female framework for the analysis of women's literature, to develop new models based on the study of female experience, rather than to adapt male models and theories. Gynocritics begins at the point when we free ourselves from the linear absolutes of male literary history, stop trying to fit women between the lines of the male tradition, and focus instead on the newly visible world of female culture (Showalter, 1992, 383).

In this sense, fantasy written by women basically problematized and rejected culturally defined formulations of gender roles and sexuality so pervasively that feminist fantastic fiction, in any sense, acts as a political tool, a fundamental attempt to deny the authority of the patriarchal system (Armitt, 2000, 3). Ironically enough, the political potential of fantasy was often undermined by Marxist critics suggesting that fantastic fiction was a mystified escapism and alienation caused by a change in the modes of production and corresponding forms of mechanical art. Interpretation and reception of fantastic fiction were therefore confined within a "Lukácsian critique of "decadent" non-real forms" and cultural elitism of Frankfurt School (Miéville, 2004, 336). Critical approaches to fantasy, accordingly, were founded on a sexist assumption that while science-fiction "is characterised by 'cognitive estrangement' and it operates according to a rationalist/scientific mindset". Therefore, science fiction is highly masculine and it has a political potential since the domain of rationality, science, and politics is solely reserved for men and, fantasy can only be classified as "a subliterature of mystification", and its juxtaposition with sci-fi is "rampantly socio-pathological" since the feminine is traditionally associated with the mystique, the unreasonable, and the supernatural (Suvin, 1979, 9). Even more tragically, fantasy is dangerous as it provides the masses with a temporary relief for their insecure, fearful and doubtful pains of social reality (Oskay, 1982, 25). In fact, women

are archetypal storytellers and bearers of oral tradition ranging from stories, folk tales, fairy tales, mysterious thrillers to legends whereas written literature, with its norms, rules, canonical hierarchies and totality, is perfectly masculine. Women have deliberately created alternative realities and universes to redefine and reconstitute the patriarchal domination of the Symbolic Order by envisioning an alternative reality that either corrects or intensifies the ills of the present (Walker, 1990, 145).

Most works of science fiction and fantasy mainly serve to achieve two main purposes: to enable the reader to make his/her own interpretations (because most science fiction and fantasy texts are readerly texts), and to prove that social reality is not fixed and unquestionable. As women (and in a more general perspective, all different representations of the non-male) are entrapped in a symbolic order embodied by linguistic and discursive forms where social reality and narrator who reflects that given reality are positioned as male and masculine, the form and content of their texts must reveal the “fragmented” and “incomplete” as opposed to what is “complete” and “whole”. Brian Attebery suggests that “fantastic literature is full of ‘loaded’ images, concrete emblems of problematic or valuable psychological and social phenomena. The combination of such images into a narrative order is an attempt to achieve iconic representation, so that the narrative can, like the city map, give us new insight into the phenomena it makes reference to” (Attebery, 2004, 299). In the phallogocentric patriarchal discourse, woman is always what is not man, excluded from the culture and the symbolic order. To regain her position in the symbolic order, classical feminism once contributed to the established binary oppositions of man and woman by making womanhood another monolithic body. On the other hand, Judith Butler suggested that woman is a fragmented subject through which complicated and evasive network of power operates:

Significantly, if gender is instituted through acts which are internally discontinuous, then the appearance of substance is precisely that, a constructed identity, a performative accomplishment which the mundane social audience, including the actors themselves, come to believe and to perform in the mode of belief. If the ground of gender identity is the stylized repetition of acts through time, and not a seemingly seamless identity, then the possibilities of gender transformation are to be found in the arbitrary relation between such acts, in the possibility of a different sort of repeating, in the breaking or subversive repetition of that style. (Butler, 1988, 520)

Therefore, feminist fantasy has been constructed within a decentered narrative formation where the narrator and the narration are given no fixed identity and form, and the narrative structure has been structured like a patchwork (Waugh, 1988, 14).

Among other women fantasy and science fiction writers such as Margaret Atwood, Marge Piercy, Joanna Russ and Fay Weldon, Ursula K. Le Guin has always occupied a distinct position since unlike other women writers. She not only questioned and challenged male authority and domination but also criticized any form of power and control. Her *magnum opus*, *The Left Hand Of Darkness*, is therefore widely welcomed due to its awesome suggestion of a bisexual and genderless society. Unsurprisingly, feminist utopias and dystopias have offered various examples of lesbian communities, stories of bisexual, homosexual or even sexless races and gender warfare. On the contrary, Le Guin's novel is quite distinct in her critical stance towards femininity as well as masculinity, which handles the issue as a matter of power and domination rather than a matter of gendered inequalities and oppression.

The Left Hand of Darkness is based on the story of an Investigator, Ai, who has been sent to an unknown land, Gethen, to convey the message of an interplanetary Council. That new planet is dominated by royal families and little kingdoms two of which, Karhide and Ortogeyn, have developed relatively strong and sophisticated governmental structures. The book consists of short legends told by anonymous characters and accounts of Ai's journey in Karhide, then to Orgoteyn and then back to Karhide. Le Guin deliberately refrains from creating a unified and complete narrative form and patches the stories together, sometimes told twice by different characters and sometimes left unfinished and incomplete, which is a typical of feminist science fiction and fantasy texts. For one thing, the central motivation of the author while writing science fiction and fantasy, mostly is not artistic but political and ideological, that is, science fiction and fantasy writers, and especially women, primarily strive to express their resentment towards the external reality rather than creating new artistic forms of narration (Robbins, 1999, 52).

Moreover, Le Guin's choice of a fragmented and discontinued narration may account for the decisive subversion of the God-like position of the narrator, which suggests certain forms of authority and hierarchy within the narrative structure, which, in turn, suggests a patriarchal centralization of discourse. In western culture, women are often destined to be the Other of the man and juxtaposed with other non-male forms of gender like infants and homosexuals. Infantilization of women in a male dominated society has become a cultural depiction of patriarchy that women are regarded as immature and imperfect so as to develop and create cultural artifacts. As opposed to "serious" and elaborate forms of art created and consumed by only men, women have created and built up their own art forms such as story telling and

oratory, weaving and quilt making. Such feminine forms of art are characterized by particularly subjective formulations and locality as well as nonuniformity and imperfectness. Furthermore, fragmented narrative structure may as well be perceived as a rebellion against grammatical and narrative norms of language, which pre-established by a symbolic order which defines itself on the basis of a phallus that condemns women as inferior beings lacking authority and control over the symbolic order. In Western canon, the subject “I” not only refers to first person singular narrator but also stands for an omnipresent male authority and governance over other living things, e.g. animals, vegetation, colored people and women as well (Waugh, 1988, 112). Therefore, deconstructing and decentring the traditional narrative form inevitably brings out the abolishment of patriarchal forms of narration. In *The Left Hand Of Darkness*, narrator and temporal unity were intentionally left fragmented so that the reader may question the totality and unity of social organization of time and history.

Moreover, Gethenians and their social organization is distinctive for their “extraordinary” physiological traits when compared to Ai’s and other Ekumenic peoples’ physical bodies. Deformation, transformation, or redefinition of body is a frequent theme in feminist fantastic fiction. Elizabeth Grosz notes that “the body must be regarded as a site of social, political, cultural and geographical inscriptions, production or constitution. The body is not opposed to culture, a resistant throwback to a natural past; it is itself a cultural, the cultural product” (Grosz, 1994, 23). Judith Butler similarly adds that

The body is not a self-identical or merely factic materiality; it is a materiality that bears meaning, if nothing else, and the manner of this bearing is fundamentally dramatic. By dramatic I mean only that the body is not merely a matter but a continual and incessant materializing of possibilities. One is not simply a body, but, in some very key sense, one does one's body and, indeed, one does one's body differently from one's contemporaries and from one's embodied predecessors and successors as well. (Butler, 1998, 521).

One chapter in the novel is particularly noteworthy. The narrator in this chapter is an ambassador in disguise who visits the planet for the first time a while ago to be able to observe the Gethenian people and their culture. As a heterosexual woman, the ambassador is most astonished, and to a certain degree most puzzled, with the awesome sexual physiology of the Gethenian people. Having recovered from the first shock to learn that Gethenians do not have any fixed and continuous sexuality, she reacts fearfully and even pitifully trying to rationalize and explicate the “extraordinariness” of Gethenians:

In the first phase of kemmer, [the individual] remains completely androgynous. Gender, and potency are not attained in isolation... Yet, the sexual impulse is tremendously strong in this phase, controlling the entire personality... When the individual finds a partner in kemmer, hormonal secretion is further stimulated (most importantly by touch-secretion?scnt?) until in one partner either a male or female hormonal dominance is established. The genitals engorge or shrink accordingly, foreplay intensifies, and the partner, triggered by the change takes on the other sexual role in kemmer; they do not know whether they will be the male or the female, and have no choice in the matter.... The culminant phase of kemmer lasts from two to five days, during which sexual drive and capacity are at maximum. It ends fairly abruptly, and if conception has not taken place, the individual returns to the latent phase and the cycle begins anew. If the individual was in the female role and was impregnated, hormonal activity of course continues, and for the gestation and lactation periods this individual remains female... With the cessation of lactation the female becomes once more a perfect androgyne. No physiological habit is established, and the mother of several children may be the father of several more (Le Guin, 1976, 83-89)

That Gethenians were sexually inactive except for estrus periods and they remained androgynous rest of the year, naturally, yield some social and cultural consequences. For instance, in Gethen, as there are no men or women, formation and hierarchy of social institutions change accordingly. There are no marriages in Gethen, nor families but instead they have strong “blood ties” following a matriarchal line and kemmer oath, which, in a way, is equal to earthly marriages. On the other hand, these social and cultural ties and commitments are natural and temporary unlike legally coercive marriages and family kinships on earth. In Gethen, there are maids and servants but the labor division is not based on gender, neither is the division of wealth and titles. Gethenian communes (except Orgoteyn) operate on the base of a communal economy with little or no centralized authority, which results in tribal organizations which are deprived of administrative institutions like schools, government offices, temples and armed forces like police or military power. Le Guin intentionally makes references to pre-modern types of social organizations in her alternative world suggesting that Gethen is a feminine world unlike the masculine order and patriarchy with its well established a priori institutions on earth. Besides, tribal matriarchal communities in Gethen are partly a consequence of natural conditions such as climate and geographical conditions of the planet.

Unceasingly, Gethenians have to struggle with the restrictions and limitations imposed by the nature, just like a woman whose body is a prison to herself most of the time. Just like a woman, Gethenian people deny and reconcile with their physical world, shape and are shaped, beat and are beaten, restrict and are restricted.

In addition, as sexual activity is a hormonal necessity and a biological need, and occurs only when two people are simultaneously excited, there is no sexual harassment, no rape and no sexual assault in Gethen. What is more, Gethenians are unaware of dating rituals on earth that reinforce some certain gendered codes of behavior and reproduce gendered stereotypes. Procreation and sexual intercourse are deprived of all those “moral” and sublime connotations mainly determined by phallogocentric point of view. Sexuality and sexual activity are an indispensable part of their life that takes away all the guilt, shame and taboos attached to sexuality. Michel Foucault asserts that one of the primary attainments of modernity and modern state was the restriction and redefinition of sexuality by making it unnatural and therefore invisible in the public arena while dispersing it in the discourse of everyday life (Foucault, 1978, 40-41). Thus, while, officially, sexuality has been besieged by the army of taboos, embarrassments and alienations, it has also been an inseparable part of the official regulations in schools, government offices, military organizations and houses. Therefore, Gethenian society indicates a pre-modern sensitivity and perception towards sexuality and sexual activity unlike the notion of suppressed sexuality on earth, which defines and redefines, groups and subgroups, and condemns and sublimates sexual identities and sexual activities.

Obviously, Le Guin tries to subvert patriarchal values by creating such an imaginary planet where the kings get pregnant and men are deprived of their male dignity and supremacy and where women don't have to be protected and imprisoned within social and historical myths which, ostensibly, infantilize and demean them. In most feminist utopias and dystopias alike, institutions of patriarchal autocracy, marriage, army, governments and religion, are confronted, mocked and knocked down (Robbins, 1999, 64). A heterosexual character, someone who bears the traces of conventional societies that could enable us to make a comparison is generally placed at the heart of “queerness” and forces us to reconsider limits of the normalities and abnormalities in the external reality we live in.

It is often argued that the basic motivation of one's attitudes is determined by his/her gender that women tend to handle the issues in a more interrelated and more complex way in a wider perspective while men think more directly and plainly obsessed with only causes and results. *The Left Hand of Darkness* moves beyond these utterly simplistic generalizations to unveil the complexity of attitudes of androgynous people. The novel, therefore, is not only about gender issues, also about treachery, feud, friendship and solidarity. Ai is left perplexed in the

middle of soft lies, suggestions, implications and misinformation. Each different party and group tries to exploit Ai's position and mission to use him to achieve their hideous plans. Everybody in Gethen, more or less, is a part of a plot that is hard to reveal and unravel for a heterosexual man whose mind is destined to judge the present causes and results of the events, which often misleads him and causes him to think over and over again what they have already said or done and what their underlying motives are. Such a plain thinking doesn't allow Ai to understand the power struggles in Karhide, nor in Orgoteyn, which, in the end, send him to exile and prison. Gethenian people's attitudes are mainly shaped around an abstract notion, *shifgretor*, a kind of aggression, a conflict without physical violence and an exaggerated form of self-esteem and pride. It can be stated that *shifgretor* directs their mode of thinking, which causes them to hamper to express their real thoughts and emotions and turns out to be a way of self-censure, which seems to me a highly feminine. Just like Gethenians, to refrain from physical aggression and power struggle that may lead to violence, women have had to develop a way of double-speak that employs a carefully constructed language. It always hides what's behind and second thoughts that can't be easily translated into men's direct and plain language where conflicts and problems are solved with physical power and primitive forms of power struggle. At this point, it seems inevitable to differentiate feminine *shifgretor* and masculine *pride and honor* that while the former is the fundamental form of limited, personal and temporary interpersonal aggression that can exist within anybody, the latter eventually leads to nationalism and militarism, which, actually, is what happens in Karhide in the end.

Not only people but also nations and societies can reflect gendered traits as a whole. In this sense, it can be argued that Le Guin purposely designed two different societies, Karhide and Orgoteyn, to symbolize two main genders. Karhide, with its decentred governmental organizations, with its economical structure based on autonomy and communality and its lacking of armed forces, represents the feminine part of the Gethenian society. There are no strict laws and obligations in Karhide, nor a written legislation or an organized police force to enforce the laws. They have deliberately chosen to progress mutually and therefore they emphasized mutual benefits and the importance of existence here and now. Le Guin states her purpose in creating such a feminine form of society in her article:

The "female principle" has historically been anarchic; that is, anarchy has historically been identified as female. The domain allotted to women, - "the family", for example- is the area of order without coercion, rule by custom by force. Men have reserved the structures of social power to themselves (and those few women whom they admit to it on male terms, such as queens, prime

ministers); men make the wars and peaces, men make, enforce, and break the laws. On Gethen, the two polarities we perceive through our cultural conditioning as male and female are neither, and are in balance: consensus with authority, decentralizing with centralizing, flexible with rigid, circular with linear, hierarchy with network. But it is not a motionless balance, there being no such thing in life, and at the moment of the novel, it is wobbling perilously (Le Guin, 1989, 12).

On the other hand, Orgoteyn has chosen quite a different path to follow so that they developed a central government with armed forces and prisons. The rulers of Orgoteyn utilize every means to maintain their power and authority; a police organization that has secret agents everywhere and whose power sometimes exceeds beyond that of the elected, a strict legislation and punishment system including concentration camps and prisons, torture and dishonouring people and an economic system that urges everyone to produce and participate in the progressive delirium. While both societies have no words for war in their languages, they have words for assault, treachery, plotting, conspiracy, exile and imprisonment. They attack each other, even kill people and set the villages on fire but they do not do it in an organized and prearranged manner. “They don’t know how to war; they are just like animals or women” (Le Guin, 1976, 51). While Orgoteyn empowers itself with the new arms and weapons for a possible invasion or attack, Karhide, in the leadership of Tibe, cousin of the Karhide King, struggles to imitate the success of Orgoteyn in establishing a central strong government and that’s why he tries to evoke a nationalistic pride and awakening, which seems quite odd and alien to Karhide people. He creates a sense of golden history and national victories and stimulates an ancestral past that is full of myths and legends of heroic men. Contrary to shifgretor, Tibe addresses to the weaknesses and losses of people, which paves the way for a militarist and nationalist society. Le Guin, situating these two distinct but alike societies at the two different poles, indicates the consequences of a patriarchal and matriarchal society project and concludes that whether your society is based on feminine or masculine traits, in the final analysis, the evolution of human societies tend to develop autocratic and authoritative oppressors.

The Left Hand of Darkness is an ambiguous utopia where people can exist free from existential anxieties attached to our existence from birth depending on gendered constructions of personality. It is not a criticism of gender, as Le Guin herself stated, it is an experiment to see what would happen if there is no word for war in a society:

The subject of my experiment, then, was something like this: Because our lifelong social conditioning, it is hard for us to see clearly what, besides purely physiological form and

function, truly differentiates men and women. Are there real differences in temperament, capacity, talent, psychic processes, etc.?_If so what are they?... One can send an imaginary, but conventional, indeed rather stuffy, young man from Earth into an imaginary culture which is totally free of sex roles because there is no, absolutely no, physiological sex distinction. I eliminated gender, to find out what was left. Whatever was left would be, presumably, simply human. .... at the very inception of the whole book, I was interested in writing a novel about people in a society that had never has a war. That came first. The androgyny came second (Cause and effect? Effect and cause?) (Le Guin, 1989, 9-11).

The primary outcome of Le Guin’s experiment appears to be perplexing. As Le Guin points out a fact many feminists have chosen not to see that feminism is a monolithic body and inescapably leads to metanarratives and the trap of essentialism. Like Foucault, Le Guin sought the main drive that fabricated the patriarchal system without fooling around psychologically and universally taken for granted truths, which, in the final analysis, are debatable. So the gist of human existence you have after peeling off the gender shield is power that is omnipresent and omnipotent and that is diffusive and dispersive. This point of view enables us to see that the underlying *raison d’être* of “the sexually constructed social structure” has been and will be the power struggle.

Sigmund Freud once stated that “a happy person never fantasizes, only an unsatisfied one. The motive forces of fantasies are unsatisfied wishes and every single fantasy is the fulfilment of a wish, a connection of unsatisfying reality” (Freud, 1995, 439). Therefore, science fiction and fantasy texts by women primarily reflect either a positive articulation of our desires to a potential world alternating the external reality or distorted envisions of the external reality in an imaginary land duplicating our experiences and frustrations. *The Left Hand Of Darkness* definitely falls into the latter category as it is a dystopic narration of the evolution and inescapability of power and authority where the most generative cause of power and authority and thus exploitation, gender, is eliminated. Le Guin bluntly depicts that gender, indeed, is not the main cause of inequality and suppression but power that is diffusive and evasive, and that is an indispensable part of human existence. Le Guin successfully portrays that the alienation and estrangement from feminine bodies shouldn’t be enough to release themselves from their imprisonment in their bodies and gendered positioning, but women have to tackle and reconcile with power and authority that generates at the heart of social and personal relations.

Works Cited:

- Armitt, Lucie. *Contemporary Women's Fiction and the Fantastic*. Great Britain: MacMillan Press, 2000
- Atteberry, Brian. "Fantasy as Mode, Genre, Formula". *Fantastic Literature: A Critical Reader*. Ed. David Sandner. Connecticut: Praeder, 2004. p. 293-309
- Barrett, Michelle. *Marx'tan Foucault'ya İdeoloji*. Çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Mavi Ada, 2000
- Butler, Judith. *Gender Trouble*. New York: Routledge, 1990
- Butler, Judith. "Performative Acts and Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory". *Theatre Journal*. The Johns Hopkins University Press. Vol. 40, No. 4 (Dec., 1988), pp. 519-531. <http://www.jstor.org/stable/3207893>. 06/08/2009
- Cixous, Helene. "The Laugh of the Medusa". *Signs*. Vol. 1, No. 4. (Summer, 1976), pp. 875-893.
- Foucault, Michel. *History of Sexuality-Vol. 1*. New York: Pantheon. 1978.
- Freud, Sigmund. "Creative Writers and Day-Dreaming," Ed. Peter Gay. *The Freud Reader*. London: Vintage: 1995. p. 436-443
- Grosz, Elizabeth *Volatile Bodies*. Indianapolis: Indiana University Press, 1994
- Le Guin, Ursula. "Is Gender Necessary?". *Dancing At the Edge of The World*. New York: Grove Press. 1989. pp. 7-17
- Le Guin, Ursula. *The Left Hand of Darkness*. Ace Books. 1976.
- Miéville, China. "Marxism and Fantasy". *Fantastic Literature: A Critical Reader*. Ed. David Sandner. Connecticut: Praeder, 2004. p. 334-344.
- Oskay, Ünsal. *Çağdaş Fantazy*. Ankara: Ayko Yayıncılık. 1982.
- Robbins, Ruth. "Introduction: Will The Real Feminist Theory Please Stand up". *Literary Theories: A Reader and A Guide*. Ed. Julian Wolfreys. Edinburgh: Edinburgh University Press. 1999. pp. 49-59
- Showalter, Elaine. "Towards a Feminist Poetics". *Feminisms: A Reader*. Ed. Maggie Humm. Routledge. 1992. p. 381-385.
- Suin, Darko. *Metamorphoses of Science Fiction: On the Poetics and History of a Literary Genre*. New Haven: Yale University Press. 1979
- Walker, Nancy A. *Feminist Alternatives*. Mississippi: UP of Mississippi, 1990
- Waugh, Patricia. *Feminine Fictions*. London and New York: Routledge.1988

VYGOTSKY VE PIAGET'NİN KURAMSAL YAKLAŞIMLARI BAĞLAMINDA İNSAN BİLİŞSEL GELİŞİMİ ÜZERİNDE TOPLUMSALLAŞMA ETKİSİ VE BİLİŞSEL GELİŞİM SÜRECİNDE AKTİF BİR EĞİTİCİ YAPI OLARAK TOPLUMSALLAŞMA: EĞİTİM VE BİLİŞSEL GELİŞİM PSİKOLOJİSİNDEKİ KURAMSAL TARTIŞMALARIN TARİHSEL-TOPLUMSAL PERSPEKTİFİ

Dr. Öğr. Üyesi Temel Alper KARSLI*

Öz: Tarihsel gelişimi çerçevesinde değerlendirildiğinde insan zihninin gelişimi, ya da kısaca bilişsel gelişim, üzerine gerek Vygotsky ve gerekse Piaget'nin hemen hemen aynı dönemlerde ve fakat farklı ontolojik, epistemolojik ve tarihsel-kültürel kabullerle kafa yormaya başladığını görmekteyiz. Genel olarak bakıldığında, Vygotsky ve Piaget yaklaşımı arasındaki ayrışmanın, farklı ve belirleyici diğer olası etmenlerle birlikte öncelikli olarak, homo sapiensin gelişiminde tarihsel-toplumsal etkilerin biçimlendirici etkilerinin payı üzerinden ideolojik bir temel üzerinde şekillendiğini görüyoruz. Zorlama bir diyalektik neticesinde elde edilecek fikri ürünler nihayetinde her iki kuramsal yaklaşımın da insan zihninin gelişimi ve bu gelişimin modifikasyon usulleri bağlamında kendi bünyelerinden doğru getirdikleri kabul ve yöntemlerin tek tek alındıklarında elde edilecek yordama veriminden taviz verilmesi neticesini de beraberinde getirmektedir. İşbu husus ışığında Vygotsky ve Piaget'nin fikirleri mevcut yazı ekseninde kendi tarihi gelişim ve kavramsal çerçeveleri kapsamında değerlendirilerek bilişsel gelişim sürecine ve eğitim alanındaki uygulamalarına dair görüşleri ayrı ayrı ele alınarak her iki kuramsal yaklaşımdaki ortak varlıkları öne sürülebilecek çeşitli nosyonlara değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vygotsky, Piaget, Bilişsel Gelişim, Toplumsallaşma, Diyalektik, Determinizm

EFFECT OF SOCIALIZATION ON COGNITIVE DEVELOPMENT OF HUMANS AND SOCIALIZATION AS AN ACTIVE AGENT IN PROCESS OF COGNITIVE DEVELOPMENT IN CONTEXT OF THEORETICAL APPROACHES OF VYGOTSKY AND PIAGET: HISTORICAL AND SOCIAL PERSPECTIVE OF THEORETICAL DEBATES IN EDUCATIONAL PSYCHOLOGY AND COGNITIVE DEVELOPMENT

Abstract: In the context of its historical development, we see that the development of the human mind, or in short, cognitive development, has begun to think about Vygotsky and Piaget almost at the same time and with different ontological, epistemological and historical-cultural assumptions. Overall, we see that the divergence between Vygotsky and the Piaget approach, on the basis of an ideological basis, is based on the share of the formative effects of historical-social effects in the development of homo sapiens, together with other possible and other possible factors. The intellectual products that will be obtained through a dialectic result of coercion ultimately result in both theoretical approach and the conception of the human mind and concession of the estimation of the method and the methods which are taken from their own structure in the context of the modification methods of this development. In this light, Vygotsky's and Piaget's ideas were evaluated within the framework of their historical development and conceptual frameworks and their notions about cognitive development process and their applications in the field of education were discussed separately

Keywords: Vygotsky, Piaget, Cognitive Development, Socialization, Dialectic, Determinism

* Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü.

Bilişsel gelişim alanının ve bu alanın eğitim psikolojisi üzerindeki etkilerini tarihsel gelişimi bağlamında ele aldığımızda, biraz da soğuk savaş yıllarının terminolojik kalıpları içerisinde hareket ederek, “Batı” ve “Doğu” yaklaşımlarından söz etmek mümkündür. Genelde bilişsel gelişim özelde ise eğitim psikolojisi çerçevesinde bu iki yaklaşımın gerek kuramsal kabuller ve gerekse bu farklı kuramsal çerçeveye dayalı olarak geliştirilen uygulamalar çerçevesinde ciddi ayrışmalar arz ettiğini görmekteyiz. Ayrıca, farklı ülkelerdeki farklı eğitim sistemlerinin de, bu kapsamda, adını koyarak ya da koymaksızın bu farklı yaklaşımların insan zihninin gelişimine dair postullarının eğitim politikalarına ve uygulamalarına esas teşkil ettiği müşehade edilebilmektedir. Öte yandan, etkin veya belirlenen hedeflere ulaştırabilme kapasitesi bakımından optimal olarak niteleyebileceğimiz bir eğitim sisteminin inşa edilebilmesi amacı aynı zamanda en azından belirli bir oranda, bu yazıda da ele alınacağı üzere, Piaget ekseninde şekillenmiş “batı” ve Vygotsky ekseninde şekillenmiş “doğu” psikolojileri temelli bilişsel gelişim paradigmlarına dair eklektik bir yaklaşımı da gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla, bu yazıdaki temel amacımız özelde bilişsel gelişim genelde ise eğitim psikolojisi gibi uygulamalı alanlara etkisi ve insan zihninin kavramsallaştırılması anlamında esastan farklılıklar arz eden bu iki cenahın belirtmiş olduğumuz meselelere ilişkin temel teşkil eden görüş ve uygulamalarını ele alarak bu görüşler arasında olası bir köprü imkanını tartışmaktır.

Tarihsel gelişimi çerçevesinde değerlendirildiğinde insan zihninin gelişimi, ya da kısaca bilişsel gelişim, üzerine gerek Vygotsky ve gerekse Piaget’nin hemen hemen aynı dönemlerde ve fakat farklı ontolojik, epistemolojik ve tarihsel-kültürel kabullerle kafa yormaya başladığını görmekteyiz (Bideli, 1988; Glassman, 1994). Elbette, bu iki kuramcının kuramsal çerçevelerini oluşturmaya başladıkları döneme özgü, ki bu durum belki bir tür zeitgeist etkisi olarak da nitelenebilir, bilimsel iletişim anlamındaki kopukluklar da göz önünde bulundurulduğunda her iki kuramın da epeyce uzun bir süre boyunca bir nevi izolasyon içerisinde geliştiğini söylemek mümkündür. Söz konusu bu izolasyon süreci bu iki kuram arasında diyalektik sürecin kendi doğal akışı içerisinde oluşmasını da nerdeyse imkansız kılarak erken dönemlerde, her iki kuramsal yaklaşımın da gelişim ön gelişim safhalarında, belki mümkün olan kavramsal alışverişi mevzu bahis kuramların kendi tarihsel gelişimleri içinde olgunlaşmaları ve nihai olarak kuramsal kemikleşmenin tamamlanması ile imkansız hale getirmiştir. Bu noktayı göz önünde bulundurmak önemlidir zira literatüre bakıldığında her iki kuramı da kendi tarihsel-kültürel gelişim çerçevelerinden koparıp izole eden ve bu koşullarda yapay bir sentez elde etmeyi amaçlayan çeşitli yaklaşımlar görmek mümkündür (Wertsch, 1988; Karpov, 2005). Zorlama bir diyalektik neticesinde elde edilecek fikri ürünler nihayetinde her iki kuramsal yaklaşımın da insan zihninin gelişimi ve bu gelişimin modifikasyon usulleri bağlamında kendi bünyelerinden

doğru getirdikleri kabul ve yöntemlerin tek tek alındıklarında elde edilecek yordama veriminden taviz verilmesi neticesini de beraberinde getirmektedir. İşbu husus ışığında Vygotsky ve Piaget'nin fikirleri mevcut yazı ekseninde kendi tarihi gelişim ve kavramsal çerçeveleri kapsamında değerlendirilerek bilişsel gelişim sürecine ve eğitim alanındaki uygulamalarına dair görüşleri ayrı ayrı ele alınarak her iki kuramsal yaklaşımdaki ortak varlıkları öne sürülebilecek çeşitli nosyonlara daha bir biçimde değinilecektir.

Genel olarak bakıldığında, Vygotsky ve Piaget yaklaşımı arasındaki ayrışmanın, farklı ve belirleyici diğer olası etmenlerle birlikte öncelikli olarak, homo sapiensin gelişiminde tarihsel-toplumsal etkilerin biçimlendirici etkilerinin payı üzerinden ideolojik bir temel üzerinde şekillendiğini görüyoruz. Vygotsky, herşeyden önce, net bir biçimde insanın bilişsel gelişim sürecine dair kabulünü ve anlayışını Marksist bir yapı üzerine ve dolayısıyla da Marksist bir diyelaktik üzerine inşa etmektedir (Forman ve Kraker, 1985; Vygotsky, 1986). Bu açıdan bakıldığında Vygotsky'nin modelinde birey batı psikolojisinde yaygın biçimde benimsendiği üzere biyolojik bir evrim neticesinde "ortogenez temelli" olarak gelişmiş ve tür boyunca aktarılan ve de gezegendeki diğer canlı türlerine kıyasla kalitatif planda farklılık arz eden gelişmiş üstün zihinsel işlevlerinin (genel manada yürütücü işlevler gibi) bir sonucu olarak dil gelişimi, etkin ve karmaşık organizasyonlara olanak tanıyan gelişmiş bir iletişim sistemi gibi bir tür ikincil ya da yan etki tadında toplumsallaşma ve de bunun bir neticesi olarak bireyin süreç içerisinde mensubu bulunduğu kültürel yapı tarafından büyük oranda bireysel bir gelişim süreci içerisinde tamamlandığı bir "organizma" olarak değil fakat hem türün hem de bireyin bilişsel gelişim süreci boyunca toplumun birey gelişimini doğrudan etkileyerek, kültürel araçları vasıtasıyla, biçimlendirdiği bir ürün olarak ortaya konmaktadır. Dolayısıyla, Vygotsky açısından baktığımızda insana özgü olduğunu kabul ettiğimiz yürütücü fonksiyonların bizzat toplum etkisiyle, tabiri caiz ise, tetiklenen ve ortaya çıkışını doğrudan organizmik nedenlerden öte toplum ve toplumsallaşmaya borçlu olan işlevler olarak kavramsallaştırıldığını ifade edebiliriz (Vygotsky, 1986; Carlson ve ark., 2004). Bu bağlamda, Vygotsky'de temel algısal süreçlerden başlayarak dikkat, öğrenme ve bellek gibi daha üst işleme düzeylerine hizmet eden işlevler ve uzantıları toplumsal etkilerden izole ve yalnızca tek bireye özgü organik gelişim perspektifinden ele alındığında ancak çok basit veya ham haliyle gelen, en iyi ihtimalle potansiyel olarak niteleyebileceğimiz işlevsel planda gelişmemiş bazı temel yapılar halindedir. Bu yapıların işlevsel ya da işler hale gelmesi yalnızca kültürel alışveriş ve bu alışverişin temel aracı olan dil vasıtası ile gerçekleşmektedir. Buna göre, söz konusu bu potansiyelin işlevsel birer "psikolojik yapı" haline gelmesi bireyin maruz kaldığı toplumsal etkiler, bu etkilerin birey tarafından içselleştirilmesi ve daha sonra birey tarafından bağımsız olarak tatbik edilebilmesi şeklinde

özetlenebilecek bir silsileyi takip etmektedir. Başka bir ifade ile, birey toplumla etkileşimi içerisinde farklı mecralarda deneyim kazanıyorken herhangi bir deneyimin kendi içerisinde planlanmış ve anlamlı bir hale gelmesi birey-toplum etkileşimi neticesinde olmaktadır. Bu etkileşimin ise temel aracı dildir, dolayısıyla bireyin dili edinmesi de salt bireysel ve türe özgü bir gelişimin zorunlu bir sonucu olmaktan öte deneyimin bireye onun üzerinden aktarıldığı ve de bireyin onu kullanarak kendi eylemlerini planladığı düzenlediği ve en nihayetinde onun vasıtasıyla günlük hayatta “düşünme” olarak nitelediğimiz işlevi kazandığı bir kültürel araç olarak ön plana çıkmaktadır (Vygotsky, 1986).

Kültürel araç ve işaretler şeklindeki bir kavramsallaştırma ve yukarıdaki paragrafta belirtildiği biçimde dil faktörünün bireyin mensubu olduğu toplum tarafından biçimlendirilmesi sürecinde bilişsel gelişim sürecinin bir yan ürünü değil aktif bir etmen olarak tanımlanması Vygotsky yaklaşımını insanın bilişsel gelişim sürecinin tanımlanması bağlamında Piaget tipi bir yaklaşımdan epeyce farklı bir kulvara yerleştirmektedir zira bilişsel gelişime dair bu tip bir formülasyon bireyin toplumsallaşmasını bilişsel gelişiminin sonucu değil nedeni olarak ortaya koymaktadır, başka bir ifade ile toplum etkisi bireyi bilişsel anlamda tam işlevsel bir hale getirmektedir. Bu süreç, diğer taraftan, aktif bir rehberlik veya öğretmenlik ihtiyacını da doğurmaktadır (Vygotsky, 1986; Van der Veer, 1986; Wood ve ark., 1976); birey bilişsel gelişiminin oluşumu bakımından kültürel araçları ve işaretleri içselleştirmelidir, bunun için de dil işlevi aracılığı ile eğitimeye gereksinim duymaktadır. Bu bakımdan ele alındığında bireysel plandaki bilişsel gelişimi ait olduğu toplumsal organizasyonun bireye sunduğu araç ve imkanlardan bağımsız düşünmek mümkün değildir zira teknik araç-gereç, teamüller gibi soyut varlıklar biçimindeki kültürel ürünler bir toplumun “kültürel araçlarını” teşkil etmekte ve dil yolu ile bireye aktarılması bilişsel gelişim sürecinin çekirdeğini teşkil etmektedir. Dil ise düzenleyici bir sinyal sistemi olarak bu süreçte karşımıza çıkmaktadır. Mesele bu etkileşim çerçevesinde ele alındığında kültürel araçların ve sinyallerin yalnızca bireyin değil, hatta Luria’nın daha sonra işaret ettiği üzere, tüm organizmaların öğrenme ve bellek gibi işlevlerinin sınırlarını belirlediğini dahi ifade etmek mümkündür. Gelenek olarak Vygotsky’nin devamı olan Luria’nın terminolojisi içinde ele aldığımızda tüm canlıların çeşitli sinyallere ya da işaretlere karşı duyarlı olduğunu fakat insan söz konusu olduğunda organizmanın öğrenmesini ve gerekli durumlarda gerekli şekilde harekete geçmesini sağlayan unsurun yalnızca algısal süreçlerimizi uyaran fiziki uyaranlar değil fakat ikincil bir sinyal veya işaret sistemi (başka bir deyişle dil) üzerinden işleyen ve doğadaki somutlukların soyutlanarak içselleştirilmesine olanak veren bir sinyal sistemi olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla bu tip bir sinyal sistemi ile insan daha karmaşık bir uyaran dünyasını içselleştirmekte ve etkileşimde bulunduğu kültürel araçlar bu

akışı tetiklemektedir. Buna göre dil yetisinin, Vygotsky bağlamında ele alındığında, insanların kültürler-üstü ve türe özgü en temel kültürel aracı olduğu ifade edilebilir.

Piaget'nin görüşleri bağlamında ise dil yetisinin insanın bilişsel gelişiminde oynadığı rol, gerek bir aracı ve gerekse bir gösterge olarak, Vygotsky'nin bakış açısından oldukça farklı bir noktada konumlandırıldığını görmekteyiz. Bu noktayı daha iyi vurgulayabilmek adına öncelikle Piaget'nin bilişsel gelişime dair kuramsal duruşu bağlamında Vygotsky'den, hukuk terminolojisi ile, esastan ayrıldığı noktaları vurgulamanın yararlı olduğunu düşünmekteyiz. Herşeyden önce Piaget, birey odaklı ve biyolojik temelli bir yaklaşım üzerine kendi görüşlerini şekillendirmiş bulunmaktadır. Piaget açısından baktığımızda bilişsel gelişim sürecimizde esas olan bireysel gelişim ve bireysel gelişim neticesinde bireyin kazandığı becerilerin bir fonksiyonu olarak ortaya çıkan dil ve toplumsal yetiler olarak karşımıza çıkmaktadır (Piaget, 1980; Bideli, 1988; Glassman, 2004). Başka bir ifade ile, Piaget çerçevesinde ele alındığında, bilişsel gelişim bireyin içinde başlayarak sonrasında dışarıya doğru yönelen ve bazı bakımlarda toplumsal karakter kazanan bir süreç olarak değerlendirilmekte iken Vygotsky ise bunun tam tersini önermektedir; bilişsel gelişim birey ve toplum etkileşimi içerisinde dışarıdan içeriye, dışsal kurallardan doğru içsel kuralların uygulanması ve nihayetinde benimsenmesine doğru işleyen bir süreçtir. İki görüş arasındaki bu temel farklılık doğal olarak kullanılan terminolojiye de yansımış bulunmaktadır: Aşağıda daha detaylı bir biçimde tartışılacağı üzere Piaget bilişsel denge ve dengesizlik (bir nevi metabolik homeostaz kavramının karşılığı biçiminde), adaptasyon, şema inşası, asimilasyon ve akomodasyon gibi biyolojik tandanslı ve birey-içi süreçler üzerine vurgu yapan bir terminoloji benimsemişken Vygotsky ise “iskele kurmak” ve “yakınsal gelişim alanı” gibi birey-toplum arasındaki etkileşime ve bireysel gelişim sürecinde toplumsal bileşenlerin aktif rehberlik veya eğitmenlik gerekliliğine vurgu yapan bir terminolojiyi benimsemiş bulunmaktadır (Glassman, 1994). Başka bir deyişle Vygotsky tarihsel-kültürel determinizm bağlamında bir bilişsel gelişim tasavvuru yapıyorken Piaget ise, bir bakıma klasik psikoloji geleneğini sürdürerek, biyolojik determinizm bağlamında bir bilişsel gelişim tasavvuru oluşturmaktadır.

Söz konusu bu iki görüş arasındaki fark Vygotsky'nin temel kültürel araç olarak ele aldığı dil yetisi ve dilin gelişiminin yürütücü işlevler ile bağlantısı ve toplumsal etki tarafından tetiklenmesi ve olgunlaştırılması babındaki görüşlerinin bireyin dil gelişimi sürecinde vurgulanan spesifik bir noktanın yorumlanmasındaki farklılık üzerinden Piaget ile karşılaştırılması üzerinden ele alındığında daha sarıh bir yapıya bürünecektir: Çocuklarda benmerkezli konuşma. Bu nokta eğitim uygulamaları bağlamındaki uzanımları hususunda Piaget ve Vygotsky'nin görüşleri arasındaki farklılığı vurgulamaya da yardımcı olacaktır. Hem Piaget

hem de Vygotsky bilişsel gelişim döneminin bir bölümünde çocuklarda görülen benmerkezli düşünce biçimi ve bunun dil kullanım tarzına yansımaya, elbette oldukça farklı açılardan, vurgu yapmış bulunmaktadırlar. Piaget açısından ele alındığında benmerkezli konuşma çocuğun henüz, olasılıkla daha tam anlamıyla işlevsellik kazanamamış zihin kuramının da etkisiyle, kendi varlığını sosyal ve fizik çevredeki diğer varlıklardan tam olarak ayırtıramamasının bir sonucu olarak meydana gelmektedir. Piaget açısından da çocuğun dili kullanmaya başlaması bilişsel gelişimi açısından önemli bir göstergedir fakat bu önem yine de toplumsal değil birey-içi süreçlere dayanmaktadır ve nihai önceliği diğer kişiler ile iletişim kurmak ya da paylaşımda bulunmak değildir (Piaget, 1980; Forman ve Kraker, 1985); tamamen bireysel ve içsel olan bir sürecin dışarıya yansımasıdır. Vygotsky açısından ise benmerkezli konuşma bu görüşün tam tersi bir kaynaktan doğru beslenmekte ve bambaşka bir amaca hizmet etmektedir, ona göre benmerkezli konuşma kendisi tarafından tanımlanmış olan üç konuşma tipinden biridir ve çocuğun birey-içi gelişim süreçlerinin bir tür yan ürünü olmaktan ziyade yürütücü işlevler olarak adlandırılan üst düzey psikolojik işlevlerin (plan yapmak, eylemleri bir plan çerçevesinde anlamlı ve tutarlı biçimde sıralayabilmek gibi) düzenlenmesi bakımından son derece önemli bir “regülatör” ya da sıralamada ortada bulunması hasebiyle “niş” işlevi görmektedir ve de benmerkezli konuşmayı bilişsel gelişim süreci içerisinde diğer iki konuşma tipinden genel strateji bağlamında kategorik olarak ayırmak mümkün değildir. Genel olarak bakıldığında, Vygotsky tarafından üç ayrı konuşma biçimi şu şekilde tanımlanmıştır: Toplumsal konuşma, benmerkezli konuşma ve içsel konuşma, ki bu konuşmaların herbiri toplumsal etkinin bir fonksiyonu olarak ortaya çıkmakta ve farklı bilişsel gelişim (bir bakıma bireyin bireyin toplum tarafından “eğitilmesi” sürecinin değişik aşamalarına) düzeylerine tekabül etmektedirler. Öncelikle toplumsal konuşma çocuk ile diğer bir kişi arasında gerçekleşir ve mesela çocuğa çeşitli kuralların aktarılmasına yarar, öte yandan benmerkezli konuşma ise ikinci bir aşama olarak çocuğa toplumsal olarak aktarılan bu kuralların, usullerin vb. çocuğun bunları tek başına uygulaması esnasında eylemlerini planlaması ve düzenlemesini sağlar (başka bir ifade ile yürütücü işlevlerin gelişimine doğru bir basamak teşkil eder). Öte yandan, içsel konuşma ise üst düzey psikolojik işlevlerin gelişimini ve olgunlaşmasını sağlayan bir konuşma biçimi olarak Vygotsky tarafından tanımlanmıştır, özetle Piaget’in bu konudaki görüşlerinden epeyce farklı olarak Vygotsky açısından benmerkezli konuşma çocuğun birey-içi gelişim süreçlerinde bazı işlevlerin henüz olgunlaşmamış olmasının pasif bir yansıması olmaktan ziyade çocuğun bilişsel gelişimi üzerindeki toplumsal etkinin aktif bir yansıması konumundadır.

Benmerkezli dil kullanımı üzerine Vygotsky ve Piaget’in öne sürdüğü görüşlerdeki farklılıklardan doğru devam ederek bu iki kuramcının bilişsel gelişim sürecinde çocukların aktif

bir eğitim sürecine duydukları gereksinime yaptıkları dolaylı temas üzerinden de farklılaştığı görülmektedir. Vygotsky açısından bakıldığında bilişsel gelişimin esasında zorunlu olarak bir eğitim süreci olduğunu, bireyin bilişsel gelişiminin tarihsel-kültürel bir bağlamda toplumsal etki üzerinden sevk ve idare edilen bir süreç olduğu göz önünde bulundurulduğunda normal bir bilişsel gelişim sürecinin bu süreci yönlendiren bir rehber veya eğitmen olmaksızın mümkün olmayacağını görmekteyiz. Zira bilişsel gelişim kültürel araçlar ve işaretler yoluyla toplumsal vasıfların bireye kazandırılması sürecidir ve toplumun ya da toplumsal araçların ve de bu araçların içerdiği bilgi ve birikimin aktarılmasını sağlayan bir işaretler sisteminin, yani dilin, yokluğunda birey-içi süreçlerin tüm bu toplumsal etmenlerden izole bir biçimde gelişmesi düşünülemez. Bu minvalde, Vygotsky’nin kullanmış olduğu iki temel kavram ön plana çıkmaktadır: İskele ve yakınsal gelişim alanı. Bu her iki kavramda toplumsal etki faktörü ve bu etkinin çocuğun birey-içi süreçlerine aktarılması için bir aracının gerekliliğine vurgu yapmaktadır. İskele kavramı bağlamında ele aldığımızda toplumsallaşmanın dil vasıtası ile çocuğa aktarılabilir nihayetinde üst düzey psikolojik işlevlerin ortaya çıkmasının sağlanması aktif bir rehberlik ile kuralların çocuğa anlatılmasını, daha sonrasında ise çocuğun bunları “anlamaya başlayarak” (ki bu aşamanın göstergesi yukarıdaki paragrafta söz edildiği biçimde benmerkezli konuşma olarak değerlendirilebilir) kendi kendine uygulaması ve sonrasında ise psikolojik yapılar haline gelecek şekilde içselleştirmesi ve buna bağlı olarak konuşma eyleminin de içsel ya da örtük bir yapı kazanmaya başlaması şeklinde özetle ifade edilebilir. Diğer bir kavram olarak ise yakınsal gelişim alanı bize bilişsel gelişim sürecinde gereksinim duyulan aktif eğitmen ihtiyacına işaret etmekte ve Vygotsky’nin görüşlerinin Piaget’den nasıl esaslı bir biçimde ayrıştığına net bir biçimde işaret eden diğer bir kavramsal noktayı teşkil etmektedir. Vygotsky bağlamında ele aldığımızda çocuğun şu anda bulunduğu gelişimsel nokta ile ulaşabileceği maksimum nokta arasında bir fark bulunabileceğini ve bu farkın kapanmasının doğru bir iskele kurulması ile sağlanabileceği ifade edilebilir, başka bir deyişle daha etkin bir eğitim faaliyeti ile bu farkı kapatmak mümkün olabilir. Diğer yandan, Piaget açısından bilişsel gelişim sürecini ele aldığımızda ise bilişsel gelişim sürecinin herhangi bir çocukta olağan şekilde ilerleyebilmesi bakımından Vygotsky’nin işaret ettiği tarzda bir eğitim ya da eğitmen ihtiyacının mevcut olmadığını görmekteyiz. Dolayısıyla, Vygotsky yaklaşımı bağlamında matbu bir eğitim düzeninin ve öğretmenlik işlevinin aktif olarak yerine getirilmesinin dışarıdan içeriye ya da, başka bir deyişle, bireyler-arası süreçlerden birey-içi süreçlere, doğru devam eden bilişsel gelişim sürecinin verimli biçimde ilerleyebilmesi için neredeyse bir zorunluluk halinde olduğunu görmekteyiz.

Eğitim alanındaki uzanımları bakımından değerlendirdiğimize devam ettiğimizde Vygotsky ve Piaget arasındaki kuramsal farklılıkların, bir geri bildirim çerçevesi içinde anne-bebek arasındaki iletişimin de göz önünde bulundurarak, deneyim faktörünün her iki kuramcı açısından nasıl ele alındığı hususu da önem kazanmaktadır. Piaget kuramı bağlamındaki araştırmalara baktığımızda (örn. Stern, 1985) deneyimin düzenlenmesinin büyük oranda birey-içi gelişimsel süreçler ile bağlantılı olduğu ve oldukça erken dönemlerden (henüz daha birkaç haftalıktan) itibaren deneyim etkisinin gözlemlenebileceğini ifade etmektedirler; bebeğin tepkilerinin anne üzerinde yol açtığı değişimin bebeğin yalnızca deneyimlerinin bir yetişkin tarafından organize edilmesi gereken pasif bir fail değil fakat eylemlerinin anne üzerinde etki yarattığı ve bir geri-bildirim düzeneği gibi bu durumdan istifade eden aktif bir fail olduğuna işaret etmektedirler. Öte yandan, göz önünde bulundurulması gereken bir nokta ise Vygotsky bakış açısı ile değerlendirildiğinde meselenin yalnızca birey-içi süreçlerin bir sonucu olarak hali hazırda çocuğun yerine getirebileceği çeşitli bilişsel işlevleri muhtemelen temel bir düzeyde gerçekleştirebilmesinden ziyade, yakınsak gelişim alanı kavramı ile birlikte ele aldığımızda, bu işlevleri en usta ya da en mahir biçimde gerçekleştirebileceği bir düzeye erişmesi meselesi olduğunu da görebiliriz. Ki bu nokta yine eğitim sürecinin ele alınma biçimi bakımından her iki kuramsal yaklaşım arasındaki en temel farklılığı da meydana getirmektedir. Yukarıda belirtilmiş olan tarzda ki geri bildirim tipi öğrenme deneyimleri Piaget tarzı bir kuramsal yaklaşım çerçevesinde bilişsel gelişim sürecinin optimal koşullarda ilerlemesi için yeterli bir gösterge olarak kabul edilirken bu tip deneyimlerin en etkin biçimde organize edilmesi ve bilişsel gelişim sürecini yakınsak gelişim alanı boyunca progresif olarak ilerleyerek besleyebilmesi için eğitimlik görevini yerine getirecek bir yetişkinin sağlam bir iskele yapısı oluşturmasına ve bu anlamda rehberlik etmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

Sonuç olarak, bilişsel gelişim sürecine dair kuramsal yaklaşımlar tarihsel bir süreç içerisinde ele alındığında etkisini bugün de devam ettiren ve insan zihninin gelişimine ya da bu gelişimin hangi etkilerin bir ürünü olarak ortaya çıktığına ilişkin iki ayrı dünya görüşünü yansıtan iki temel kuramsal yaklaşım görmekteyiz: Vygotsky ve Piaget yaklaşımları. Bu her iki yaklaşım arasında insanın bilişsel gelişimine yönelik esas unsur üzerinden görülen ayrışma toplumsallaşmanın bir aracı olarak bilişsel gelişim sürecinde eğitimin yeri ve önemi anlamında da yine esastan olmak üzere çeşitli farklılıklarla kendini ifade etmektedir. Bu farklılıkların, daha önce ifade ettiğimiz gibi, usulden değil esastan farklılıklar olduğu noktasına yazımız boyunca özellikle vurgu yapmamızın nedeni her iki kuramın insan bilişsel sistemine ilişkin sundukları formülasyonların, bu her iki kuramın kuramsal bir çekirdek kaynaştırması ile her iki kuramın da ortaya çıkış noktasındaki belirleyicisi ve kavramsal çerçevelerini meydan getiren birimleri teşkil

eden felsefi ve toplumsal bağlamı göz ardı ederek bir sentez bağlamında biraraya getirme çabası ile ele alınmasının söz konusu kuramların kendi bağlamları içinde tek tek değerlendirildiğinde insan bilişsel gelişimine dair anlatabileceklerinin bu yöndeki bir yaklaşım neticesinde indirgenebileceğine yönelik düşüncemizdir. Bu farklılığın temel bir nedeni olarak, tekrar vurgulamak gerekirse, Piaget’nin biyolojik determinizm üzerinden bilişsel gelişimi birey-içi süreçler ve gelişimin birey-içi süreçlerden toplumsallaşmaya ilişkin göstergelere doğru olduğu yönündeki kabulünü göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Vygotsky açısından bilişsel gelişim sürecini değerlendirdiğimizde ise birey-içi süreçlerin toplumsal etkilerden bağımsız düşünülmemeyeceğini ve bilişsel gelişim sürecinde birey-içi süreçlerden meydana gelen değişimlerin toplumsallaşmanın bir fonksiyonu olarak ortaya çıktığı ön kabulünü göz önünde bulundurarak bu kuramın bağlamında bireyi, toplumun da aslında olduğu gibi, tarihsel-toplumsal diyalektik sürecin bir ürünü olarak ele almak gerekmektedir. Nitekim, biyolojik determinizm üzerinden insanın bireysel gelişimini okuduğumuzda, en azından bir ortalama aralığında, bireyin doğuştan getirdiği ve çevresel olarak ona sunulan imkanların etkileşimi nispetinde birey-içi süreçlerin gelişimi ve olgunlaşmasıyla sosyalleşmeye dönük bir istikamet alacağını kabul etmekte ve bu süreçte bir öğretmene ya da toplumsal tabanlı bir dış desteği olmazsa olmaz olarak görmemekteyiz, toplumsal determinizm üzerinden okuduğumuzda ise insan ve insanın bilişsel gelişim süreçlerinin toplumsallaşmanın ve aktif bir eğitim veyahut yetişkin-çocuk arasında kurulan bir usta-çırak ilişkisi ve bu ilişki ile tesis edilen bir “iskeleden” doğru kültürel araçlar maharetiyle var edilen ve yönlendirilen bir bilişsel gelişim sürecini görmekteyiz. Bu tip bir süreç ise toplumsal etkinin aktarılması anlamında yapılandırılmış eğitimi ve aktif öğretmenliği/rehberliği zaruri hale getirmektedir. Kısacası, temel kabulün biyolojik determinizm ya da tarihsel-kültürel diyalektik üzerinden olması her iki kuramın da bilişsel gelişime dair kendi bünyelerinden doğru yaptıkları farklı çıkarımların birbirine taban tabana zıt olabilmesine neden olmakta her iki kuramı bir kuramsal füzyona tabi tutarak elde edilmeye çalışılan birtakım eklektik neticeleri zorlama ve yapay varsayımlar haline getirecektir.

KAYNAKÇA

Bideli, T., Vygotsky, Piaget, and the Dialectic of Development. *Human Development*, (1988), 31: 329—348.

Carlson, S. M., Mandell, D. J., Williams, L., Executive Function and Theory of Mind: Stability and Prediction From Ages 2 to 3. *Developmental Psychology*. (2004), 40:1105–1122.

Elkonin, D., The Psychology of Play: Preface. *Journal of Russian and East European Psychology*. (2005a), 43(1): 11–21.

Forman, E. A. and Kraker, M. J., The Social Origins of Logic: The Contributions of Piaget and Vygotsky. *New Directions in Child Development*. (1985),29:23—29.

Galperin, P., Organization of Mental Activity and the Effectiveness of Learning. *Journal of Russian and East European Psychology*. (1992), 30(4): 65–82.

Glassman, M., All Things Being Equal: The Two Roads of Piaget and Vygotsky. *Developmental Review*. (1994) 14: 186—214.

Karpov, Y. V., *The Neo-Vygotskian Approach to Child Development*. New York, NY:Cambridge University Press, 2005.

Piaget, J., Schemes of Action and Language Learning. In M. Piattelli-Palmarini (Ed.), *Language and learning: The debate between Jean Piaget and Noam Chomsky*. Cambridge, MA: Harvard Univ. Press, 1980.

Schunk, D., Social Self-Interaction and Achievement Behavior. *Educational Psychologist*. (1999), 34: 219–228.

Van der Veer, R., Vygotsky's Developmental Psychology. *Psychological Reports*. (1986), 59: 527— 536.

Stern, D., *The Interpersonal World of the Infant*, New York: Basic Books, Inc.,1985.

Venger, L. A.,The Origin and Development of Cognitive Abilities in Preschool children. *International Journal of Behavioral Development*. (1988), 11: 147–153.

Vygotsky, L. S., *Thought and Language*. Cambridge: M.I.T. Press, 1986.

Wertsch, J. V., *Vygotsky and the Social Formation of Mind*. Cambridge: Harvard University Press, 1985.

Wertsch, J. V., *L. S. Vygotsky's "New" Theory of Mind*. The American Scholar, 1988.

Wood, D., Bruner, J. C., Ross, G., The Role of Tutoring in Problem Solving. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. (1976),17: 89–100.

AHMED RÂŞİD'İN PEND-NÂME-İ LOKMAN HEKİM TERCEME-İ MANZUMESİ ADLI MESNEVİSİ

İlyas KAYAOKAY*

Öz: Pend-nâme; muhtevasını, öğütlerin teşkil ettiği dinî-ahlâkî mahiyetteki eserlere verilen genel addir. Edebiyatımızda bu alanda yazılan sayısı yüzü aşkın pek çok eser mevcuttur. Özellikle pend-nâme/nasihât-nâme geleneğinin ortaya çıkmasının müsebbiblerinden biri olarak kabul gören Hz. Lokman'ın uyarı, tavsiye ve vasiyetlerini, gerek eser içinde bir bölüm gerek müstakil olarak ele alan manzum ve mensur bir takım eserlerin varlığı söz konusudur. Peygamber mi yoksa velî mi olduğu hususunda bazı tartışmaların olduğu Hz. Lokman, Kur'an-ı Kerim'in 31. suresine ad olmuş, oğluna verdiği nasihatler ile hikmet sahibi örnek bir mümin olarak taltif edilmiştir. İslam dışındaki diğer din ve inanışlarda da karşımıza çıkan Hz. Lokman, Türk kültüründe bilgeliğin ve tabibliğin zirvesi olarak bilinmektedir. Onun bu özellikleri edebî metinlere de aksetmiş ve Hz. Lokman'ın nasihat ve vasiyetlerini içeren, ekseriyeti tercüme olmak üzere manzum, mensur bazı pend-nâmeler yazılmıştır. Son dönem şairlerinden Ahmed Râşid'in (1844-1934 sonrası), Medine kadılığı yaptığı dönemde Şeyhülislam Arif Hikmet'in (ö.1859) kütüphanesinde rastladığı "Pend-nâme-i Lokmân Hekîm Cihet-i Ferzend" adlı Farsça eserdeki 32 nasihati beşer beyit halinde Türkçe'ye tercüme ettiği "Pend-nâme-i Lokman Hekim Terceme-i Manzûmesi" adlı mesnevisi bu edebî ürünlerden biridir. Çalışmamızda, şahsî kütüphanemizde bulunan, H.1324/M.1906 yılında İstanbul'da basılmış bu eserin tanıtımı ve Arap harflerinden Latin alfabesine aktarımı yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Lokman, Ahmed Râşid, Mesnevi, Nasihat, Tercüme.

AHMAD RASHİD'S MAHTNAWI NAMED "PEND-NÂME-İ LOKMAN HEKİM TERCEME-İ MANZÛMESİ"

Abstract: Pand-namah; it is the general name given to religious-moral works. There are more than a hundred works written in this field in Turkish literature. In particular it is seen that there are poems and prose works that take the advice of Luqman, who is regarded as the source of the pand-namah tradition. Luqman, where there is some controversy about the point of being a prophet or guardian, has been named as the 31st sura of the Qur'an. He is shown by his advice to his son as a wise and exemplary person. Luqman, who also appeared in other religions and beliefs outside Islam, is known as the pinnacle of wisdom and medicine in Turkish culture. These features are also reflected in literary texts. Many pand-namah have been written in verse and prose, including translations from many other languages, which contain the advices of Luqman. One of these literary products is the mahtnawi named "Pand-nâme-i Lokman Hekim Terceme-i Manzûmesi", which was found in the Sheikh al-Islam Arif Hikmet's Library during the period when one of the late poets Ahmed Rashid, who was the muslim judge of Medinah. Written in the Persian language "Pand-nâme-i Lokmân Hekîm Cihet-i Ferzend" has 32 units Luqman's advice in the work. Rashid translated the advice in this work into the Turkish language, with five couplets each. In this study, this book published in Istanbul in 1906, registered in my personal library, will be examined and transferred to new letters.

Keywords: Hz. Luqman, Ahmed Rashid, Mahtnawi, Advice, Translation.

* Doktora Öğrencisi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı. kayaokay_2323@hotmail.com orcid.org/0000-0001-8544-2307

GİRİŞ

Hiz. Lokman'ın kim olduğu hususunda görüş beyan edenlere göre o, Hiz. İbrahim'in soyundan gelen, Hiz. Davud'un veziri veya devrinde yaşayan bir kadıdır. Hiz. İsa zamanında Eyle ve Medyen tarafında İsrail oğulları arasında kadılık yaptığı söylenen Hiz. Lokman, bazı rivayetlere göre; Hiz. Eyüb'ün kız kardeşinin yahut teyzesinin oğludur. Yine onun Habeşî, Nûbyalı, Medyen veya Mısır Sûdânı ahâlisinden olduğu, Hiz. Nuh'la birlikte kurtulup daha sonra Yemen meliki olan bir zat, bir köle, Bel'am b. Ba'ur veya Yunanlı Ezop olduğu ifade edilir. Lokman'ın beş yüz altmış, bin, üç veya dört bin yıl yaşadığı, marangoz, terzi veya yorgancı olduğu nakledilir. Bütün klasik İslâm kaynaklarında birbirinden küçük farklarla verilen bilgilere göre, kısa boylu, yassı burunlu, siyah tenli, kalın dudaklı, taraklı ayaklı, akıllı, anlayışlı, zeki biridir. (Gül, 1985, 388; Ekin, 1996, 161; Bayat, 2000, 2; Harman, 2003, 205; Meral, 2018, 10)

Âlimler ekseriyetle onun bir peygamberden ziyade Allah dostu âlim ve arif bir velî olduğu görüşünde birleşir. Zira Kur'ân'da sadece peygamber yahut onların çevresinde olanların meseleleri nakledilmez. Aynı zamanda sâlih/ sâliha insanların da kıssalarının anlatıldığı müşahede edilir (Tan, 2016, 211). Hiz. Lokman'ın adının, Kur'ân'da 31. sureye verildiği görülür. Lokman suresinin 12-19. ayet-i kerimelerinde Lokman'ın, oğluna olan nasihatleri ifade edilir. Bu ayetlerde Hiz. Lokman'a, Allah tarafından "hikmet" verildiği bildirilir. Lokman Hekim denmesinin sebebi de budur. Hikmet sahibi olan kimseye ise "hakîm" denir. Bu kelime, dilimizde "tabib doktor" manasında "hekim" şekline dönüşmüş ve Hiz. Lokman, halk arasında hastalarına şifa dağıtan bir hekim olarak "Lokman Hekim" adıyla meşhur olmuştur (Güngör, 1996, 170). Hiz. Lokman, oğluna nasihat olarak; Allah'a şirk koşmamayı, O'nun yolundan gitmeyi, anne babaya iyi davranmayı, namaz kılmayı, iyiliğe yönelip kötülükten kaçınmayı, insanlara kibir göstermemeyi, mütevazı olmayı, yavaş konuşmayı öğütlemektedir (Keskinöđlü, 1962, 5-6).

Lokman Hekim'in oğluna verdiği nasihat ve vasiyetler, onun hikmetli sözleri, adı etrafında şekillenmiş efsaneler, onunla ilgili olarak nakledilen fıkralar Arap, Fars ve Türk kültürü edebiyatında, tasavvuf ve ahlâk kitaplarında ele alınmış, her üç edebiyatın nasihat-nâme¹ türü

¹ Nasihat-nâme konusunda yapılmış bazı çalışmalar için bk. Arslan, Mehmet. "Divan Edebiyatında Nasihat-nâmeler (Pend-nâmeler) ve Vak'a-nüvis Es'ad Efendi'nin Pendnamesi", *Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri*, 4, (2004): 5-80. Bilgin, Azmi. "Türk Edebiyatında Nasihatnâme ve Emre'nin Tercüme-i Pendnâme-i Attâr'ı", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 93, (1994): 197-208. Canım, Rıdvan. "Pendnameler ve Türk Edebiyatında Benzer Nitelikli Öğüt Kitapları", *Millî Kültür*, 66, (1989): 22-25. Kaplan, Mahmut. "Manzûm Nasihat-nâmelerde Yer Alan Konular", *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 9, (2001): 133-85. Kaplan, Mahmut. "Türk Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler", *Türkler* C. 11, (Ed: Hasan Celâl Güzel vd.), Ankara, (2002): 791-99. Keleş, Reyhan. "Türk Edebiyatı'nda Nasihat", *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 44, (2010): 183-209. Levend, Agâh Sırrı. "Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten*, 11, (1963): 96-115. Sümbüllü, Yusuf Ziya. "Türk-İslam Kültüründe Nasihâtname İçerikli Eserlere Genel Bakış", *Türk-İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2, (2015): 1-7. Ulucan, Mehmet. "Türk Kültür ve

eserlerinde müstakil kitaplara konu olmuştur (Uzun, 2003, 207). Müslüman milletlerin edebiyatlarında yer alan nasihatnâmelerin temeli, Hz. Lokman'ın oğluna verdiği öğütler ile Hz. Peygamber'in: "Din, nasihattan ibarettir." hadisine dayanmaktadır (Yıldız, 2002, 58). Lokman Hekim, divan şiirinde en fazla adı geçen peygamberlerden olup nâsihliği, âlimliği ve tabipliği ile metinlerde tarihî-efsanevî bir şahsiyet olarak karşımıza çıkar. Lokman Hekim divan şiirinde; uzun ömürlü, nasihat verici, tabipliğin atası, hikmetin kutbu olması, ölümün çaresini bulması ile şairlerin onun bu hünleriyle bahse girdiği bir imge olarak kendisini göstermektedir (Taşkesenlioğlu, 2016, 177-178).

Lokman Hekim'in öğütlerini içeren Türkçe nasihat kitaplarının tercüme ağırlıklı olduğu görülür. Çağatayca yazılan "*Sad Pend-i Sûdmend Berâ-yı Ferzend-i Hidmend*" Süheyl Ünver tarafından *Lokman Hekim'in Oğluna Verdiği 100 Nasihat* adıyla Türkiye Türkçesine aktarılmıştır (Ünver, 1968). Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde 45 Hk. 695/5 numarasıyla kayıtlı müellifi bilinmeyen bir "*Hikâyât*", Hazret-i Lokman'ın nasihatlerini içermektedir (Uzun, 2003, 207). Mütercimi meçhul 4 varakdan müteşekkil "*Terce-me-i Vasîyet-i Lokman*" adlı bir eser de Milli Kütüphane 06 Hk 1664'te kayıtlıdır. Ancak bu eserin 16. asır şairlerinden Azmî Pir Mehmed'e (ö.1582) ait olduğu yapılan çalışmalarla ortaya konmuştur (Kocaer, 2009: 14). Bu dönemin şairlerinden olan Fânî'nin (ö.1601 sonrası), Lokman hekimin öğütlerini Farsçadan Türkçeye çevirdiği bildirilse de bu eser henüz ele geçmemiştir (Eliacık, 2014). Kaysûnî-zâde Ankaralı Hekim Nidâî'nin (ö.1567?) "*Terce-me-i Nazm-ı Lokman Hekîm*" adlı Farsçadan yaptığı 30 beyitlik çevirisi kataloglarda kitap olarak gösterilmesine karşın, Nidâî'nin 1566 yılında yazdığı *Menâfi'u'n-Nâs* adlı mensur bir tıp eserinde yer alan bir bölümdür. Bu tercüme Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A. 4883/4 numarada kayıtlıdır (Özcan, 2007, 208-210). İskender Efendi tarafından çevrilen *Emsâlü'l-Lokmân Fi Tehzîbü'l-Ezhân* adlı mensur eserin Türkçe, Farsça, Arapça ve Fransızca olmak üzere 4 dilde baskısı bulunmaktadır. Eserin 1-29. sayfalarda Türkçesi, 30-54. sayfalarda Farsça, 55-70. sayfalarda Arapça ve ilave 16 sayfada ise Fransızcası vardır. Bu eser H.1292/M.1875'te İstanbul'da Irgat Pazarı'nda Şeyh Yahya Efendi'nin Matbaası'nda basılmış olup bir mukaddimeden sonra Lokman Hekim'in 42 mesel ve çeşitli konulardaki fabl ve hikayelerini ihtiva etmektedir. Eser, California Üniversitesi'nin dijital kütüphanesinde² ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda Bel_Osm_K.01811 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır.

Edebiyatında Pend (Öğüt) Geleneği", *Prof. Dr. Mine Mengi Türkoloji Sempozyumu Bildirileri*, (Haz: Muna Yüceol Özen-Huriye Sözer) Adana: Çukurova Üniversitesi, (2012): 214-223. Yeniterzi, Emine. "Anadolu Türk Edebiyatında Ahlakî Mesnevîler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Eski Türk Edebiyatı Tarihi II Sayısı, (2007): 433-468.

² <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.aa0003667722;view=1up;seq=1> E.T. 22.11.2018

Lokman Hekim'in nasihatlarını ihtiva eden eserlerden biri de Ahmed Râşid'e ait olup H.1324/M.1906 yılında Mahmud Beg Matbaası'nda basılan *Pend-nâme-i Lokmân Hekîm Terceme-i Manzûmesi'dir*. 30 sayfalık bu eser şahsî kütüphanemizde bulunmakta olup İzmir'deki bir sahaftan satın alınmıştır. Bu eser, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda, Bel_Arp_00321/02 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Ancak burada kayıtlı kitap 18 sayfa olup bizdeki nüshadan 12 sayfa eksiktir. Eksik olan sayfalarda Ahmed Râşid'in çeşitli manzumeleri bulunmaktadır. Bu tercüme mesnevi daha evvel müstakil olarak ele alınmamıştır. Agah Sırrı Levend'in "*Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız*" makalesinde *Farsça'dan tercüme edilen eserler* bahsinde Mahmut Beg Matbaası'nda H.1324/M.1906 yılında basılan bu eserden de söz edilir (Levend, 1963, 96). Mahmut Kaplan'ın "*Türk Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler*" adlı makalesinde bu eserin muhtevası kısaca tanıtılır. Ancak eserin yazılış tarihi sehven H.1222/M.1807 olarak verilmiştir (Kaplan, 2002, 797). Bu makaleye benzer bir çalışma da Emine Yeniterzi'nin "*Anadolu Türk Edebiyatında Ahlakî Mesneviler*" adlı makalesidir. Bu makalede Kaplan'ın yaptığı tanıtım biraz daha genişletilir; lakin eserin yazılış tarihi yine sehven H.1222/M.1807 olarak verilir. Ayrıca manzumenin beyit sayısını, tarih kıt'asını da dahil ederek 158 olarak gösterir. (Yeniterzi, 2007, 463-464) Bu çalışmada da bazı incelemelere bahis konusu olan ancak yeni harflerle neşredilmeyen bu mesnevi müstakil olarak ele alınacaktır. Ahmed Râşid hakkında bilgi verildikten sonra manzumenin tanıtımı ve metnin Arap harflerinden Latin alfabesine aktarımı yapılacaktır.

1. AHMED RÂŞİD'İN HAYATI VE ESERLERİ

Başta *Sicill-i Osmanî* olmak üzere biyografik kaynaklarda pek çok Ahmed Râşid kayıtlıdır. Ancak sadece İbnü'l-Emin Mahmut Kemal İnal'ın (ö.1957) *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserinin üçüncü cildinde *Pend-nâme* mütercimi Ahmed Râşid hakkında bazı bilgiler yer almaktadır. *Pend-nâme*'nin mukaddime kısmında mütercimin hayatı ile ilgili ipucu mahiyetindeki şu bilgiler yer alır:

"...bu 'abd-ı 'adîmü'l-biða'a Âstâneli Ahmed Râşid 'afâ 'anhü ve 'an ebeveyhi Rabbihi'l-Mâcid biñ üçyüz on toköz ve yigirmi sene-i hicriyelerinde min ğayr-ı ğaddin ve liyâkatın Medîne-i münevvere kâdıılığında bulunarak..."

Bu ifadede geçen "Âstâneli" ifadesinden anlaşılacağı üzere Ahmed Râşid İstanbullu olup 2 Şaban 1260/1844 yılında doğmuştur. Babası Danişmend Yahya Efendi'dir. Sıbyan ve Rüşdî mekteplerinde okuduktan sonra Bayezit Camii hocalarından Ahmed Ziyaüddin Efendi'nin öğrencisi olmuştur. Bağdatlı Refet ve Mustafa Vahyi'den Farsça, resmî dairede baş müsevvid olan Hüseyin Efendi'den fıkıh dersleri tahsil etmiştir. Ayrıca Hoca Hasan Hüsam Efendi'nin Mesnevi derslerine beş yıl katılmıştır. Muharrem 1292/M.1875'te naiplik mesleğine girmiş, Malkara naibi iken İdare-i Eytam Meclisi azalığı baş katipliğine getirilmiştir. 13 yıl bu görevi

sürdürdükten sonra Kartal ve Erzurum naibi olmuş ardından Medine kadılığına tayin edilmiştir. Ahmed Râşid, H.1319-1320/M.1901-1903 tarihinde Medine'de kadılık görevini ifa etmiştir. İki defa hacca gitmiş ve sonra emekli olmuştur. İbnü'l Emin, Râşid'in yüze yaklaşan yaşına rağmen şuuru ve kuvvetinin yerinde olduğunu ifade eder (İnal, 1969, 1364). Ölüm tarihi bilinmemekle birlikte en az 90 yıl yaşamış olduğu ve 1934 yılından sonra vefat ettiği düşünülmektedir. Bilinen tek eseri *Pend-nâme* tercümesi olup dağınık halde çeşitli manzumeleri de bulunmaktadır. Râşid'in birden fazla eser sahibi olabileceğini düşünmekteyiz. Âdem Ceyhan'ın yayına hazırladığı "*Düstûr-ı Ahlâkî Muntehabât-ı Eş'âr-ı Alî Tercümesi*" Ahmed Râşid adında biri tarafından yazılmıştır. Yazar, bu kitabın hangi Ahmed Râşid'e ait olduğunu biyografik kaynaklardan tespit etmekte güçlük çekmiş olup şu tahminde bulunmuştur:

"Düstûr-ı Ahlâkî'nin yazarı Ahmed Râşid'in, Mecmûa-i Nevâdir-i Edebiyye (İstanbul 1324) Kalbî Sadâlar (İstanbul 1327) gibi basılmış eserleri bulunan Dersâdet Emtia-i Ecnebiyye Gümrüğünde muâyene kâtibi Dârüşşafaka'dan mezun Seydişehrî Sâbitzâde Ahmed Râşid olması mümkündür" (Ceyhan, 2006, 351 ve 2010: 8).

Kanaatimizce *Düstûr-ı Ahlâkî Tercümesi* ile *Pend-nâme* tercümesini yapan Ahmed Râşid, aynı müelliftir.³ Zira her iki eserin de tercüme edilmiş bir ahlâk, nasihat kitabı olması bu düşüncemizi destekler mahiyettedir. *Düstûr-ı Ahlâk, Pend-nâme Tercümesi*'nden üç yıl sonra H.1327/M.1909'da basılmıştır. *Pend-nâme*'de de Hz. Alî'ye ait bir sözün kullanılmış olması tesadüf değildir:

Mütekebbirlere kibr it dedi şîr-i Yezdân

Vâkıf-ı sırr-ı hafî şahr-ı Resûl-i zîşân (b.149)

Mehmet Atalay, Câmî'nin (ö.1492) *Lüccetü'l-Esrâr* adlı Farsça kasidesinin Ahmed Râşid adında bir şair tarafından manzum olarak Türkçe'ye tercüme (*Tercüme-i Manzûrne-i Lüccetü'l-Esrâr Ma'a Aslihi*) edildiğini bir makalesinde bildirmektedir (Atalay, 2004). Çalışmada manzum tercümenin sahibi olan Ahmed Râşid'in kim olduğuna dair bir bilgi verilmemiştir. Makalenin başlığından anlaşıldığı üzere bu Ahmed Râşid, Erzurum'da kadı vekilidir:

"Mevlana Câmî'nin (817/1414-898/1493), remel bahrinin fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün vezniyle yazdığı 100 beyitlik *Lüccetü'l-Esrâr* adlı kasidesini, Erzurum Merkez naibi (kadı vekili) Ahmed Râşid hezec bahrinin mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün vezniyle manzum olarak Türkçeye çevirmiştir" (Atalay, 2004: 25).

³ Âdem Ceyhan kendisi ile yaptığımız görüşmede Ahmed Râşid'in bazı hukuk kitaplarına olan vukufiyetinden dolayı "hukukçu" kimliğine sahip olabileceğini tarafımıza sözlü olarak ifade etmişti. Ceyhan, Râşid'in bazı önemli hukuk kitaplarından bahsetmiş olması sebebiyle bu kanaate varmıştır. *Pend-nâme* müterciminin de kadılık yapmış olması bu tezimizi daha da güçlendirmektedir.

Bu eser de kanaatimizce *Pend-nâme* mütercimi ve bir dönem Erzurum'da da bulunan Ahmed Râşid'e aittir.

1.2. Pend-nâme-i Lokman Hekim Terceme-i Manzûmesi

Bu eser, 13 + 156 + 2 beyitten müteşekkil, pend-nâme tercümesi bölümü mesnevi nazım formu ile yazılan bir manzumedir. H.1324/M.1906 tarihinde Mahmut Beg Matbaası'nda basılmıştır. Ahmed Râşid, *Pend-nâme*'nin mukaddime bahsinde, bu eserin aslının Şeyhülislam Arif Hikmet'in Medine'de yaptırdığı kütüphanesinde⁴ "*Pend-nâme-i Lokmân Hekîm Cihet-i Ferzend*" adıyla kayıtlı olduğunu söyler. Ahmed Râşid bir tatil zamanı Arif Hikmet'in eserlerini incelerken İbranîceden Farsçaya tercüme edilen, müellifi meçhul bu eseri görür ve içinde yer alan 34 öğüdün Türkçe tercümesini yapar. Farsça eserin kime ait olduğu bilinmemekle birlikte İranlı hattat Hoca İmadeddin'in hattıyla yazılmıştır. Ahmed Râşid, mukaddime kısmında 34 nasihatı beşer beyitle açıkladığını ifade etse de metinde 32 nasihat bulunmaktadır ve Râşid ve bazı nasihatleri de beş beyitten az olmak suretiyle tercüme etmiştir. Mukaddimedeki nasihat sayısının Ahmed Râşid tarafından 34 olarak verilmesi ise "dil" kelimesiyle alakalıdır. Zira ebced hesabıyla dil, 34 sayısına tekabül eder. Eserin mukaddime kısmında Arapça iki kıt'a ve Farsça beyitlerin yanı sıra yine İmadeddin hattıyla yazılmış bir Farsça gazel de bulunmaktadır.⁵ *Pend-nâme*'nin yer aldığı asıl metinde kendisine ait 9 beyitlik bir gazel ve iki kıt'a bulunur. Gazel bir nevi sebab-i telif mahiyetinde, klasik mesnevilerde görülen tertibin dışında, metinden bağımsız olarak yer almaktadır.

Pend-nâme feilâtün/feilâtün/feilâtün feilün kalıbıyla yazılmış olup Farsça öğütler numaralandırılarak başlık halinde verilmiştir. Manzumenin 1-5. beyitlerinde; çocuğun ilk olarak *Allah'ı bilip tanınması* nasihat edilir. 6-10. beyitlerde, *ne öğüt verirsen ver önce kendin yap* nasihatı işlenir. 11-15. beyitlerde, *konuşma adabının* nasıl olması gerektiği tembihlenir. 16-20. beyitlerde *insanın kıymetinin bilinmesine* dair nasihatlerde bulunulur. 21-25. beyitlerde, *sırrın korunması*; 26-30. beyitlerde, *insanın öfkeli zamanlarında nasıl olduğunun tecrübe edilmesi*; 31-35. beyitlerde, *dostun kâr ve zarar ettiği zamanlarda sınanması*; 36-40. beyitlerde, *akıllı ve bilgili dostların tercih edilmesi*; 41-45. beyitlerde, *cahil insanlardan uzak durulması*; 46-50. beyitlerde, *dost ve yakınların sıkıntı ve güçlük zamanında sınanması*; 51-55. beyitlerde, *hayırlı işlerde çaba ve gayret gösterilmesi*; 56-58. beyitlerde, *dindar ve bilgili insanlarla vakit geçirilmesi*; 59-63. beyitlerde, *gençlik zamanının ganimet olarak bilinmesi*; 64-68. beyitlerde, *gençlik çağında dünya*

⁴ Daha fazla bilgi için bk. Cerrahoğlu, İsmail. "Şeyhülislam Arif Hikmet ve Medine-i Münevvere'de Kurduğu Kütüphane", *Ankara Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30, (1988): 111-129. Şarlı, Mahmut. "Medîne-i Münevvere'deki Arif Hikmet Bey Kütüphanesinde Bulunan Edebiyatla İlgili Türkçe Yazma Eserler", *İlmi Araştırmalar*, 11, (2001): 99-112.

⁵ Bu çalışmada Farsça kısımların kontrolünü yapan Prof. Dr. Mehmet Kanar'a, Arapça kısımların kontrolünü yapan Dr. Öğr. Üyesi Bünyamin Ayçiçeği'ne teşekkür ediyorum.

ve ahiret işlerinin birlikte yürütülmesi; 69-73. beyitlerde, dostlara değer verilip onların hoş tutulması; 74-77. beyitlerde, dosta ve düşmana karşı yapılması gerekenler; 78-82. beyitlerde, anne babanın aziz tutulması; 83-87. beyitlerde, üstadın kıymetinin bilinmesi; 88-92. beyitlerde, çocuğa ilim ve edep öğretilmesi; 93-97. beyitlerde, dinin ahiret için, paranın ise bu dünya için korunması; 98-102. beyitlerde, insanın geliri kadar harcama yapması; 103-107. beyitlerde, her işte orta yolun gözetilmesi; 108-112. beyitlerde, bozgunculardan uzak durulması; 113-117. beyitlerde, cömertliğin meslek edinilmesi, cimrilikten kaçınılması; 118-122. beyitlerde, misafirlikte ev sahibine karşı olan sorumluluklar; 123-126. beyitlerde, az tamah eden ve az inciten bir insan olunması; 127-131. beyitlerde, insanın söz söylemeden evvel alacağı cevabı düşünmesi; 132-136. beyitlerde, daima ilim öğrenmenin ne gibi faydaları olduğunun bilinmesi; 137-141. beyitlerde, yaşlılara karşı saygılı olunması; 142-146. beyitlerde, insanlar hakkında iyi konuşulması; 147-151. beyitlerde, kibirli ve cimri insanlardan uzak durulması; 152-156. beyitlerde kanaat sahibi olunması gibi ahlakî bakımdan kusursuz bir insanda bulunması gereken bazı nitelikler için elzem birtakım tavsiye, uyarı ve nasihatler ifade edilir. Eserde yer alan tüm uyarı, nasihatleri şöyle sıralayabiliriz:

Allah'ı tanı (b.1), Allah'ı unutma (b.4), kime öğüt verirsen önce kendin yap (b.6, b.10) aklının ve ruhunun kirliliğini gider (b.7), halkı doğru yola ilet (b.7), nefsini unutma (b.8), söyleyeceğin sözün sınırını bil (b.11) gereksiz fazla söz söyleme (b.11, b.15) her işittiğini başkasına söyleme (b.12) iyice düşünmeden konuşma (b.13, b.127), zamanı geldiğinde konuş (b.14), insanların değerini bil (b.16, b.20), insanlara sevgi göster (b.16), ilim ehline hürmet et (b.16). insanlara saygıda kusur etme (b.20), sırrını kimseye açma (b.21, b.23), sırrın gizli kalacağını sanma (b.22), insanı öfkeli olduğunda gör (b.26), insanın iyi veya kötü olduğu öfkeli zamanında anlaşılır (b.27), öfkeli anında haddini aşan kimse, nefsine yenik düşmüştür (b.28), olgun insan, öfkeli anında bile yumuşaktır (b.29), iyi günde samimi davrananı gerçek dost sanma (b.31, b.49), iyi gününde kardeşlik edene güvenme (b.32), dostunu kâr ve zarar ile imtihan et (b.34), kendini zarar etmiş gibi gösterip dostlarından mal ve para iste, iyilik eden olursa gerçek dost odur (b.35), bilgili insanlarla arkadaş ol (b.36, b.40) aptal dostun faydası olmaz (b.37), akıllı düşman, aptal dosttan üstündür (b.37), iyiyi ve kötüyü ayırt edemeyen arkadaştan uzak dur (b.38), bilgili dostlara danış (b.39) cahil insan gördüğünde ondan kaç (b.41), gönül ehli ile cahil arkadaş olamaz (b.43), cahil insan üzüntü verir (b.45), sıkıntılı zamanda arkadaşını sına (b.46), iyi ve gerçek dost, kötü günde belli olur (b.47, b.48) vefalı dost kötü günde yardım edendir (b.50), paranı hayırlı işlerde harca (b.51), elinden geldiğince hayırlı işlere yönel (b.52), takva sahibi ol (b.54), elinden geldiğince iyilik yap (b.55), bilgili ve ağırbaşlı kimseler, insana doğru yolu gösterir ve doğru yola teşvik eder (b.56, b.58), gençlik çağı ganimettir, zayi etme (b.59), gençlik çağı çabuk geçer, boş yere heba etme (b.60), gençlik çağını ilim öğrenmek ve ibadetle

geçir (b.61, b.63), gençlik çağında nefesine kapılma (b.61), gençlikte iki dünyayı da düşünerek iş yap (b.64), gece gündüz dünya ve ahireti kazanmak için çalış (b.65), ahiret işlerini zamanında yap (b.68), işlerini samimiyetle yap (b.68), dostlarını aziz tut, (b.69, b.70), dostlarından lütfu esirgemek ayıptır (b.70) hizmet ehline lütuf göstermezsen senden kaçır (b.72), sadık dost, insanın derdine doktor olur (b.73), dostun gibi düşmanına da lütuf ve iltifat et (b.74, b.75), düşmanına hakaret etme (b.74), düşmandan eziyet gelirse sabır ve tahammül edip görmezden gel (b.76), görünürde düşmanına dostun gibi itifat et ki düşmanlığı daha fazla artmasın (b.77), anne ve babanı aziz tut (b.78), anne ve babana hürmette kusur etme (b.78), babanın evladda hakkı çoktur (b.80), ilim ve edep öğreten üstadına kıymet ver (b.83), ahlakını güzelleştiren üstadı, anne ve babandan üstün tut (b.86), oğluna ilim öğret (b.88), oğluna ilim ve edep öğretecek bir üstad seç (b.89), oğlun, üstadından ayrılmayıp ilim ve edebi öğrensın (b.92), dinin emirlerini yerine getir (b.93), dinini, ahiret hayatı için muhafaza et (b.94), paranı bu dünya için sakla (b.95), paranı, ihtiyacını gözeterek sakla ki yabancıya muhtaç kalmayasın (b.97), masrafına göre harcama yap (b.98, b.98), boş yere masraf yapıp borca girme (b.100), alışverişte dikkatli ol (b.101), ayağını yorganına göre uzat (b.102), her işte ifrat ve tefritten kaçın (b.103), her işin ortasını gözetmek, ılımlı davranmak hayırlıdır (b.104, b.106, b.107), fesatçı, rezil insanlardan yüzlerce mil uzak dur (b.108, b.112), cömertliği her daim adet edin (b.113, b.117), cimri olup halkın nefretini kazanma (b.115), ihtiyaç ehlini gözetmeyi unutma (b.117), misafirlikte eline, gözüne ve diline sahip ol (b.118, b.120, b.121, b.122), misafirlikte ev sahibinden izin alarak hareket et (b.119), tamahkâr olma (b.123), yaratılanları incitme (b.126), söz söylemeden evvel alacağın cevabı da düşün (b.128, b.129), ilim öğrenmek için çok gayret et (b.132, b.135), fıkıh, hadis ve tefsir ilmini tahsil et (b.136), yaşlılara hürmet et ve onları koru (b.137), yaşlıları gördüğün anda güler yüzlülükle hallerini hatırlarını sor, gönüllerini yap (b.138, b.141), insanlar hakkında kötü söz söyleme (b.142, b.144), insanların ayıbını ortaya dökme (b.143), kötü konuşup günaha girme (b.145), insanları her zaman iyi şekilde an (b.146), kötü insanlara nasihatte bulun (b.146), kibir göstermek ahmaklıktır (b.147), kibirli insanlardan uzak dur (b.148, b.150), kibirliyle kibir göster (b.149), kanaatkâr ol (b.152).

Manzumenin sonunda Ahmed Râşid'in eserin yazılış tarihini bildiren bir tarih kıt'ası yer alır.

Pend-nâme bak idilmiş terceme

Bî- gümân her fıkrası ħabl-ı metîn

Söyledi Râşid güher târîhîni

Dil-güşâ manzûme dir mîrim bihîn [H.1322/M.1904]

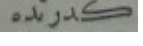
Kıt'adan sonra "Li-mütercimü'l-fâkir" başlığı altında 16 beyitlik bir kıt'a-i kebîre yer almaktadır. Bu hikmet-âmîz manzumenin ardından 35 beyitlik bir bahâriyye kaydedilir.

Manzume çiçek adlarıyla yazılmış olup çiçek adlarının geçtiği yerlere rakam bırakılmıştır. Yine bu manzumelerden sonra Ahmed Râşid'e ait şiirler, Farsça beyitler görülmektedir. Çalışmanın sınırlarını aşmamak adına burada sadece *Pend-nâme* tercümesinin metni verilecektir. Geri kalan şiirler, ayrı bir makale halinde yine tarafımızdan neşredilecektir.

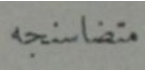
METİN

Metinde baskı ile ilgili bazı küçük problemler yer almaktadır. Kitabın sonunda bazı kelimeler düzeltme cetvelinde verilse de unutulmuş hatalı kelimeler de göze çarpmaktadır. Örneğin;

Saňa hizmetleri çok vaqt-i tufûliyyetde
Siyymâ vaqt-i şedâ'idde dem-i küd[û]retde (b.81)

beytinde şeklinde yazılan kelime her ne kadar vezne uysa da bu imladan anlamlı bir kelime çıkmamaktadır. Kelime, anlam gereği küd[û]retde şeklinde olmalıdır. Bu durumda da vezin bozulmaktadır. Yine;

İktidârınca sehâ-kâr ola dâ'im insân
İhtiyâc ehlini *de* itmeye hergiz nisyân (b.117)

beytinde yer alan ihtiyâc kelimesi de sehven (ictiyâc) şeklinde verilmiştir. Yine mukaddime bölümünde şeklinde yazılan kelimenin "muhtezâsınca" olması gerektiğini düşünüyoruz. Yukarıdaki beyitlerde de görüleceği üzere metinde yapılan aruz kusurları italik şekilde gösterilmiştir.

PEND-NÂME-İ LOKMÂN HEKİM TERCEME-İ MANZÛMESİ

Bismi'llâhi'r-raḥmani'r-raḥîm

Erbâb-ı muṭâla'a nezdinde ḥaffi olmadığı üzre 'ulemâ-yı kâmilîn raḥimeḥümullâh berekât-ı füyûzât-ı ḥazret-i fahrü'l-mürselîn 'aleyhi şalavât rabbü'l-'âlemîn ile nâ'il oldukları şeref-i 'ilm u kemâl ve ma'ârif ü ḥüsn-i ḥişâli nefsi-nefiselerine ḥaşr itmeyüb müteḥallık oldukları ḥüsn-i şîm-i seniyye-i cenâb-ı Ahmedî muhtezâsınca hevâ vü heves-i nefsanîye kapılan güm güşteḡânı râh-ı sâlibü'r-refâh fışk u sefâhatde bırakmaḡ gibi kıllat-i mürüvvet ü 'adem-i ḥamiyyeti kaṭ'â qarîn-i cevâz görmeyüb her bâr *ud'u ilâ sebili Rabbike bi'l-ḥikmeti ve'l-mev'izati'l-ḥasene*⁶ nazm-ı celîli mefhûm-ı münîfince kayd kıllub olan kelimât-ı leyyine serd ile bunları tarîḡ-i ḥikmet refîḡ-i refâh u sa'âdete da'vet eylediklerinde bunların bir kısmı

Şem' eger da'vet koned vakt-i firûz

⁶ "(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et." (Kur'ân, Nahl 125)

Cân-ı pervâne neperhîzed zi-sûz⁷

neşîdesince da'vete icâbete şitâbân ve ol vechile dâhil-i riyâz-ı reyhân ü 'izzet-nişîn-i lâle-zâr u gülistân olub bu da'vet câlibü's-selâmet kısm-ı dîgeriniñ sem'-i kabûllerine vâşıl olmadığını zevât-ı nuşh kunend-gân bildükleri ve bu da'vetden tolayı kendülerine ba'zı sebûksârânuñ itmiş oldukları i'tirâzât u vâhiyyelerine vâkıf oldukları hâlde yine nuşh u pend emrine bi'llâh temâm i'tirâzât u vâhiye-i mesrûdeyi gûş-ı te'essür ve i'tibâra almazlar. Ve bu meslek-i sedâdda şebât ile

Bâz perrân kon hümâm-ı rûhgîr

Der-reh-i da'vet tārîk-ı nûh-gîr⁸

Müşterî gerçi ki sust u bâridest

Da'vet-i dîn kon ki da'vet vâridest⁹

mezâmînce güm geşteğân-ı vâdî-i sūfâhate ale'd-devâm îfâ-yı neşâyihden hâlî kalmazlar şol tabîb-i hâzık-ı 'âdil gibi ki bir ay tedâvî-i marîze varub bir müddet tedbîr-i müdâvât u tertîb-i mu'âlecât eylediği şırada o haste dûçâr olduğu râhatsızlık ilcâ'âtiyle tabîb-i hâzıka karşı "ben bu 'ilâclardan bıkdım artık bunları benim için içmek gayr-ı kâbildür" zemîninde envâ' tehevür ile tabîbe itmiş olduğu mu'âmelât-ı gayr-ı lâyıkadın tabîb-i hâzık aşlâ müte'essir olmayarak ve kelimât-ı münâsibe ile irhâ-yı 'inândan girü tûrmayarak tedâvîye müdâvemet ve faqâcâ iden edviyeyi limûnâta veyâ şürûb şekline vaz' u ifrâğ ve o şûretle hasteye edviye-i muqteziyyeyi şûret-i hekimânede işrâb u isti'mâle ihrâz-ı muvaffakiyet ider. 'Âkıbet o marîz tabîb-i hâzıkın şûret-i meşrûhada harekât-ı hekimâne ve mizâcgrânesiyle edviye-i lâzımevi bi'l-isti'mâl yevmen fe yevmen kesb-i şihhât u 'âfiyet ü tabîbe itmiş olduğu mu'âmele-i haşimânesine izhâr-ı nedâmet eyler. İşte erbâb-ı 'irfân u kemâl olan vücûd-ı pür-sûdlar eţibbâ-yı hâzıka mişillü aḥkâm-ı Qur'ân-ı 'azîmü's-şânı ve aḥâdiş-i şerîfe-i hazret-i faḥr-ı 'âlemiyânı ba'zı [1] hikâyât-ı laṭife ve kışâş-ı 'acîbe serdiyle dil-hastegân u bed-hâlâna bâlâ şarâb-ı 'âzim oldukları râh-ı bî-refâh-ı fısk u sefâhatden men' ü taḥlîş ü tārîk-ı 'izzet-i refîk-ı sa'âdete tesbîl buyurdıkları mü'ellefât-ı kerâmet-âyât-ı 'aliyyeleri ve nice âşâr-ı nâfi'a-ı ber-güzîdeleri delâletiyle daḥı vâşıl-ı mertebe-i şübûtdur.

İş bu muqaddimeden maqşad-ı aşlı aşḥâb-ı 'ilm ü ma'rifet ve erbâb-ı kemâlât ü ḥaḳîḳatın nev'-i beşere neşâyih-i gûn-â-gûn ve veşâyâ-yı cevâhir-i meşḥûnı şâmil olub kitâb u sünnet ḥulâşası olan kütüb ü resâ'il-i mu'tebere ve bâ-ḥuşûş ba'zı müctehidîn-i dîn-i mübîn ü meşâyih-i ehl-i yaḳîniñ mü'ellefât-ı menâfi'-âyâtından bulunan *Siyer-i Kebîr* ve *İhyâ'ül-'Ulûm* ve *Fütûḥât-ı Mekkiye* ve *Meşnevî-i Ma'nevî* ve emşâli kütüb-i mergûbeniñ te'lîf ü taşnîfi ümmet-i merḥûmeniñ

⁷ Mum yanarken davet edecek olsa, pervanenin canı çekinmez yanacak olsa da.

⁸ Ruh alan padişah! Uçurt doğanı. Davet yolunda tut Nuh yolunu.

⁹ Gerçi müşteri gevşektir, soğuktur. Dine davet et; davet söz konusudur.

'amelen ve i'tikâden şâh-râh-ı şerî'at-ı ğarrâya be-ḥakkı salık olmaları maḳşad-ı ḥayr-ı mirşadına mübtenî ve âşâr-ı mergûbe-i mezkûreniñ cedden müṭâla'âtı dahı tehzîb-i aḥlâka bâ'is ü bâdî olmağla bu 'abd-ı 'adîmü'l-biḍa'a Âstâneli Ahmed Râşid 'afâ 'anhü ve 'an ebeveyhi Rabbihi'l-Mâcid bîñ üç yüz on ṭokuz ve yigirmi sene-i hicriyelerinde min ğayr-ı ḥaddin ve liyâḳatin Medîne-i münevvere ḳâdılığında bulunaraq belde-i tâhire-i müşârü'n-ileyhâda Ḥarem-i Şerîf-i ḥazret-i seyyidü'l-enbiyâ 'ileyhe ekmelü's-şalavât ve etemmü't-tahâya civâr-ı sa'âdet-medârında kâ'in 'umdetü'l- 'ulemâ'i's-şâlihîn Şeyḫü'l-islâm esbâḳ 'Ârif Ḥikmet Beg Efendi merḫûmuñ âşâr-ı ḥayriyesinden olan ğâyet muntazam ve dil-ğüşâ kütübḥâne-i zîbâlarında eyyâm-ı ta'tilde ziyâret ve müṭâla'a itdigüm kesb-i nefise ve resâ'il-i 'adîde-i ber-ğüzîde miyânında ḥuṭûṭ-ı cemîle ile meşûr üdebâ-yı sâlifeniñ 'Arabî ve Fârsî âşâr-ı 'aliyyeleri cümlesinden olarak ḥuṭûṭ-ı meşûr Îrânî Ḥâce 'Îmâde'd-dîniñ ḥaṭṭ-ı nefsiyle muḥarrer Fârisü'l-'ibâre "*Pend-nâme-i Lokmân Hekim Cihet-i Ferzend*" nâmıyla mevsûm bir pend-nâmeyi müṭâla'a itmiş idim.

Bu pend-nâme lisân-ı 'İbrânîden zebân-ı Fârsîye vaḳtiyle terceme idilmiş bir eşer-i celîl-i bî-'adîldir. Cümleñiñ ma'lûmı olduğı üzre Ḥazret-i Lokmânıñ nübüvvet-i 'aliyyelerinde beyne'l-'ulemâ'i'l-ḥaḳîḳîn ihtilâf vâḳi' olmağla Ḥazret-i Eyyûb 'aleyhi's-selâmıñ kız ḳarındaşı oğlı yâḥûd teyzesiniñ oğlı ve künye-i şerîfleri Ebû'l-En'am olub Ḥazret-i Dâvûd 'aleyhi's-selâmıñ zamân-ı saltanatlarınıñ onuncı senesi tevellüd itdüğü ve bilâ-mûcib kelâm itmez şamt u sükût üzre bulunur ğâyetle te'ennî-kâr idüğü ve elṭâf-i ilâhiyeden kendüsine ḥikmet a'tâ' ḳılınaraq cemî'-i aḳvâl ü a'mâlinde işâbet ve oğlına dem-â-dem pend ü naşîḥat eylediğı tefsîrde meşûrdur. Sâ'ir aḥvâl ü atvâr-ı 'aliyyelerini tafşîlen bilmek isteyen kütüb-i tefâsîre mürâca'at itmelidir.

Bu 'abd-ı nâçîz-i sâlifü'z-zıkr pend-nâme-i ra'nâ u genc-i neşâyih-i minhâc-nümâyı zebân-ı Fârsîden ḳillet-i behresi olan iḥvâna ve siyyemâ etfâl-i şâf-dilân-ı menâfi'-cûyâne derk ü tefehhümi âsân ve bunlarda neşâyih-i mezkûre ile bi't-tanaşsuḫ vâşıl-ı menâzil-i elṭâf-ı Müste'ân olmak niyyet-i ḥayriyyesi ile otuz dört naşîḥatden 'ibâret ve nice [2] menâfi' ü fevâ'idi câmî' olması cihetle el-ḥaḳ bir kenz-i ḥikmet olan mezkûr pend-nâmeniñ her pendini beşer beyt ile şûret ü vâzîḥada lisân-ı Türkîye naḳl u terceme eyledüm. Bu *Pend-nâmeniñ* ḳillet-i lafzı keşret-i fevâ'id ü menâfi'ine ğayr-ı mâni'dür. Çünkü naẓar-ı im'âna alındığı ḥâlde envâr-ı ḥikmet ü sa'âdet meşâriḳ-ı ma'ânîsinden lâmi'dür. Nitekim dil kelimesi de ḥisâbca otuz dört 'aded ve iki ḥarfden 'ibâret ise de "Câm-ı Cem râ ki şanıdî dil-i âdem bâşed" neşîdesince ba-ḥasebü'l- zâhir bir laḥm olan dil-i insân-ı kâmil nice 'ulûm u 'irfâna ve belki esrâr-ı cihâna vâḳıf u mazḥar olmasıyla andan merdân-ı ḥaḳâyıḳ-perverânıñ müstefîd ü müstefîz oldukları der-kârdır. Bu terceme-i manzûmeniñ müṭâla'asına tenezzül ü 'aṭf-ı lehâza iden iḥvân-ı ḥaṭâ-pûşânıñ ba'zı mertebe ḥaṭâ vü ta'bîr-i nâ-sezâ vuḳû' bulmuş ise ḳalem-i 'afv ile işlâḥ ü itḳân ü âstîn-i şafḥ ile setr ü pinhân buyurmaları mercûdur.

Yine haţţât-ı şehîr 'îmâdü'd-dîniñ haţţ-ı nesih ile pend-nâme-i mezkûrîñ sûtûrı miyânında belîgâne vü şûfiyâne bir gâzel müşâhede ve istinsâh itmiş idim. Neş'e-fezâ-yı ehl-i şabî'at olacağı mülâhazasıyla derc edildi.

Ey tâ'ir-i hüceste bedâm-ı heves mebâş
Çün murğ-ı perşikeste esîr-i kafes mebâş¹⁰

Şeh-bâz-ı 'âlem-i melekûtist cân-ı tû
Çendîn esîr-i dâm-ı hevâ vü heves mebâş¹¹

Merdâne pâ be dâmen-i himmet keş ey fakîr
Gu ber merâm hîş turâ destres mebâş¹²

'Ankâşifat be Kâf-ı kanâ'at qarâr-gîr
Ber hân-ı siflegân-i cihân çün meges mebâş¹³

Çün 'âkıbet zi hemnefesân mîşevî codâ
Gû der zamâne hîç keset hemnefes mebâş¹⁴

Menzil pedîd nîst be nâyî be râh-i 'aşk
Şabr âr pîş ü nâle konân çon ceres mebâş¹⁵

Pîşvâ-yı ehl-i 'ulûm u taqvâ ser-firâz-ı kişver-i âdâb u zühd ü sehhâ, şâhibü'l-hayrât merhûm müşârü'n-ileyh Şeyhü'l-islâm 'Ârif Hikmet Beg Efendiniñ edebiyâtda da ferîd-i zamân ve gâyet melîhü'l-beyân oldukları 'Arabî ve Fârsî ve Türkî âşâr-i şî'riyyelerinden dağı müstebân olub müşârü'n-ileyhiñ biñ iki yüz kırk altı târîhinde kisve-i beyt-i mu'azzam kazâ'en muhterik olması üzerine 'ârifâne ve hekîmâne inşâd eyledikleri kıt'a-i belîge harameyn-i muhteremeyn üdebâsınca dağı taşsîn ü taqdîr idilmiş ve o kıt'anıñ bu maħalle teberrüken derc ü taştîri münâsib görülmüşdür.

¹⁰ Kutlu kuş! Heves tuzağına düşerim deme. Kanadı kırık kuş gibi kafes esiri olma.

¹¹ Melekût âleminin doğanıdır senin canın. Bu kadar da nefis ve heves tuzağının esiri olma.

¹² Hey fakir! Himmet eteğine mertçe bas ayağın. Amacına ulaşamayacakmışsın, olmasın.

¹³ Anka gibi yer edin kanaatin Kaf Dağı'nda. Dünya sefillerinin sofrasındaki sinek gibi olma.

¹⁴ İnsanlardan ayrılmayacak mısın sonunda. Say ki ömründe hiç kimsen yokmuş, olmasın.

¹⁵ Varılacak yer görünmüyor; giremezsen aşk yoluna. Sabırlı ol; çan gibi inleyen biri olma.

Kıt'a-i Laţîfe

Teħammele beytu'llâhi 'an külli zâ'irin
Zunûben kâd isveddet bihe'l-kisvetü'l-beyzâ

Fe-lemme's-teħakkû'n-nâra min vefri zenbihim
Fe-lem yerda illâ en teħammelehâ eyzân¹⁶ [3]

Tercemeü'l- Faķîr

1. Muhtaşar bir Pend-nâme lîk ma'nâsı tavîl
Nuş u hikmet münderic çok nef'i var mânend-i nîl
2. Şübhesiz her pendidür evfaķ kitâb u sünnete
Dünyevî ve âhirî sâlim yola olmuş delîl
3. Eyle im'ân-ı nazar her fıkrası fülk-i necât
Kulzüm-i dürr-i neşâyiḡ lafzıdur gerçi kalîl
4. Killet-i lafzın görüb *bu cevheri tutma* haķîr
Gerçi pırlanḡa ufaķdur kıymeti ḡâyet cezîl
5. Eyledim beş beyt ile her pendi nazm ü terceme
Añlasun herkes me'âlen kalmasun bir kâl u kîl
6. Maķşadım kendim *gibi* kâşırılar olsun ḡişşe-mend
Lafz u ma'nâda naşîhat-nâme zîrâ bî-'adîl
7. Bâ-ḡuşûş etfâle olsun yâdigâr-ı pür şimâr
Zevķ alur bûy u fevâkihden daḡı ḡab'-ı cemîl

¹⁶ Allah'ın evi, bütün ziyaret edenlerin bembeyaz giysileri karartan günahlarını üstlendi. (Ziyaretçiler) günahlarının çokluğundan ateşî hak ettiklerinde bile (Kâbe), bu duruma da razı olmayarak, o günahları da üstlendi.

8. Görse manzûmemde 'ayb eyler haţâ-pûşân nihân
Bezm-i 'irfânda budur 'âdât-ı merdân-ı celîl
9. Eyledüm eşrâf için halka bu pendî terceme
Câm-ı nuşhı nûş kıl Râşid dilersen selsebîl

Münâcât-ı meĥâsin-i âyât

İrĥam bi-ĥâli 'abdeke yâ vâhibe'l-'aţâ
Ve unzur bi-'ayni luţfike yâ muzhire's-seĥâ

Leyse'l-ĥakîmu ġayreke yâ mâlike'l-mülûk
Yâ vâcibe'l-vücûdi ve yâ şâhibe'l-beġâ¹⁷

Diger

Nikâb-ı ġonçe-i 'irfânı aç dil ravzasın kıl şâd
Hezârân mâsivâ ġaydından olsun ey kerîm âzâd

Açılsun 'ayn-ı ġalbim tâ ġörem eşyâyı ĥaġk ile
Ĥarîn it merd-i Ĥaġ-bîne olam tâ mazĥar-ı irşâd

Ve minâllahi't-tevfîġ ve hüve ni'me'l-refîk [4]

Terceme-i Manzûme-i Pend-nâme-i Loġmân Ĥekîm Cihet-i Ferzend

Bismi'llâhi'r-raĥmani'r-raĥîm

Fe'ilâtün/ Fe'ilâtün/ Fe'ilâtün/ Fe'ilün

---

¹⁷ Ey ihsan ve baġış bol olan Allah'ım kulunun haline acı ve merhamet et. Ey cömertliġi ortaya ġıkartan Allah'ım lütuf ve baġış ġözüyle bak. Ey bütün hükümdarların sahibi senden başka hükmeden yoktur. Ey kalıcı olan beka sahibi ve ey varlıġı vacip olan Allah'ım.

[1]

Ey puser Hodâ-yı Te'âlâ râ beşinâs

1. Hâk Te'âlâyı bil ey tıfl-ı zekî Vâhiddür
Dağı mevcûd u gâni muqtedir ü mâciddür
2. Zâtı mevcûd idi 'âlemler iken hep ma'dûm
Yoğ iken şems ü felek ins ü melek mâh u nücûm
3. Şoñra "kûn" emri ile bunları kıldı îcâd
Derk ider varlığın eşyâdan anuñ ehl-i sedâd
4. Heme aḥvâlde Allâh'ı unutma zinhâr
Her işi eyle rızâ-yı Hâka tevfiż ey yâr
5. Târik-i râh-ı Hudânıñ olur aḥvâli maḥûf
Meh yolından çıka olmaz mı giriftâr-ı ḥusûf

[2]

Her çi gûyî ez pend u naşîhat noḥost berân kâr kon

6. Her ne nuşḥ eyler iseñ evvel anı it icrâ
Kıla gör hükmini nefsiñde o pendiñ ifâ
7. 'Akl u cânıñ idüb ey ḥûş püser evvel tehziḇ
Ḥalkı da nuşḥ ile kıl râh-ı şalâḥa teşrif
8. Müstefid itmedesiñ nuşḥ ile nâsı her ân
Nefsiñi eyleme nisyân ki ḳalursıñ giryân
9. Rûsiyeh külḥeni gerçi ışıdub ḥammâmı
Pâk u tanzîf ḳılar himmeti ḥâş u 'âmı

10. Hâşılı söyledigün pend ile it kâr u 'amel
Olma külhenci gibi gayr-ı nazîf ey a'kal [5]

[3]

Sohen-i be endâze-yi hîş gûy

11. Kendi haddiñ düşünüb eyle kelâma âgâz
Geçme miqdârı şağın eyleme hem nuṭkı dırâz
12. Dime halka ne işitdünse anı kıl perhîz
Şerm-sâr itmeye tâ kim seni ehl-i temyîz
13. Bî- te'emmül söze âgâza cesâret itme
Şoñra haclet çekerek şamt u nedâmet itme
14. Kılıb itnâb-ı kelâm eyleme nâsı bîzâr
Hâzım ile söyle sözi gelse de vaqt-i güftâr
15. Hele bîhûde söz itmek kılar insânı melûl
Her zamân hâzım u sükût itmede erbâb-ı 'uḫûl

[4]

Ḳadr-i merdom be şinâs

16. Merdümüñ ḳadrini bil eyle muḫabbet ibrâz
Bâ-ḫuşûş ehl-i ma'ârifse anı kıl i'zâz
17. Ehl-i 'ilm ü hünere ḫürmet iden ḫurrem olur
Nuṭḫ u tedbîrleri rîş-i dile merhem olur
18. İntihâb itmese güc merd-i şaffi 'ayn-ı güher
Böyle merdâna fedâ cânın ider ehl-i başâr
19. Eyle aḫvâl-i enâma göre her dem ḫürmet
Cân-sipârâne ide tâ saña bunlar ḫıdmet

20. adr-i merdâni bilüb itme ri'âyetde uşûr
Ki müheyyâ bulasıñ ravza-i 'izzetde uşûr

[5]

Râz-i hîş nigehdâr

21. Kimseye eyleme esrârıñı ızhâr ey yâr
Olsa *da* yâr-ı muhibb söyleme sırrıñ zinhâr

22. Her kime söyler iseñ sırrı alur şanma nihân
İki lebden ıqa bir sırr olur elbette 'ayân

23. Ketm-ı sırr eyleyecek varsa cihânda 'anâ
Râzı oy mazene miftâhını eyle imâ

24. Eyle mir'âta nazar sırrı nasıl hıfz eyler
Sırrı meydâna osa revnaı almaz n'eyler

25. Râz olur nezd aña bir de be-âyet mektûm
Dehen ü lebleri gûyâ o gürûhuñ matûm

[6]

Merdom râ be vaqt-i hışm âzmây

26. Âdemi tecrübe it vaqt-i azabda o işi
âl u evârına hoş ba nicedür *anuñ* işi

27. Hikmete şer'a muvâfı mı degil *mi* kârı
Bilinür hîn-i azabda işinüñ efkârı [6]

28. addi eylerse tecâvüz bil o maqlûb-ı hevâ
Nefse tâbi'dür o her *ne* diseñ itmez aşâ

29. Kâmil insâna ğazab leşkeri eylerse hücûm
'Asker-i 'hilm ile eyler anı def' ü mehzûm

30. Hımr-ı hısm itmede mâhiyyet-i insânı 'ayân
Kim ki sekrân-ı ğazabdur anı 'add it hayvân

[7]

Dost râ be-sûd u ziyân imtihân kon

31. Dem-i ni'metde saña her kim ider 'arz-ı hulûş
Hemdem-i şâdık anı şanma muhibb-i mahşûş

32. Vaqt-i iqbâlde kim itse uşuvvet ibrâz
İ'timâd itme ki şûrî ola hâzm eyle birâz

33. Söyler o dürlü hikâyât ile merdâne kelâm
Gösterüb şıdık u tevâzu' kılar ülfetde devâm

34. İmtihân dostı it sûd u ziyân/la ola tâ
Yâr-ı şâdıkla riyâ-pîşe muhibler peydâ

35. Naqd u mâl iste ziyân-dîdelik eyle izhâr
Eger eylerse muvâsât anı bil şâdıq-ı yâr

[8]

Dost-i zîrek u dâna ihtiyâr kon

36. Dost ol âdemi tut kim ola dâna vü hakîm
Nuş u tedbîri ile tâ bulasıñ râh-ı selîm

37. Olmasa dost zekî nef'i yok ef'âli hatâ
Yâr-ı ahmaqdan olur düşmen-i 'âkıl evlâ

38. Fârık-ı nîk ü bed olmazsa muhibb olsun dūr
Çünkü hayrı bilemez cehl ile her kârı kuşūr

39. Kîmyâdur o muhibb kim ola 'ilm ü hüneri
Müşkülâtıñ ne ise söyle al andan haberi

40. Her dem insâna gerek böyle muhibb-i 'âkı
Hüsn-i re'y ile olur mîve-i maşşad hâşıl

[9]

Ez merdom-i ebleh ü nâdân begorîz

41. Göricek ebleh ü nâdânı hemân eyle firâr
Şıkar etvârı sözi âdemi eyler bîzâr

42. 'Aklı nâkış sözi bed terbiyesiz şahş-ı cehûl
Devirir çam nereye berķ-i teni itse nüzûl

43. Olamaz ebleh olan yâr u refîķ ehl-i dile
Gülşene karga girüb de uçamaz bülbül ile

44. İktirân eylese taş şîşeye gelmez mi zarar
'Ukalâ meclis-i nâdândan ider farķ-ı hâzer

45. Sözi ef'âli virür câna keder nâdânıñ
Farķı yok hergeleden terbiyesiz insânıñ [7]

[10]

Dost u âşinâ râ be-vâķt-i renc u saķtı âzmây

46. Tecrübe kıl dem-i miñnetde muhibb [ü] yârânı
Süfahâ aldatur ülfetle niçe insânı

47. Vâķt-i ni'metde riyâkâr ider envâ'-ı hülûş
Çunki görmekte seni cevher-i iķbâle füşûş

48. Sentiñe gelmez o zâ'il olıcağ emvâliñ
Zemm ider belki seni olsa dige-gûn hâlin
49. Şanma her 'arz-ı muhabbet ideni yâr-ı muhibb
İdegör tecrübe zâhir olur efkâr-ı muhibb
50. Aña ol ehl-i vefâ yâr-ı muhibdir ender
Vaqt-ı sahtî vü şedâ'idde gelür himmet ider

[11]

Der kâr-i hayr cidd u cehd kon

51. Cümle hayr işde himem naqdini şarf it ey pîr
Ola hâşıl himem ü cehdiñ ile nef'-i keşîr
52. Emr-i hayra idesiñ ez-dil ü cân bezl-i himem
Hayr işiñ çünki huşûlinde olur nef'-i ümem
53. Eyle mâlen bedenen hayr işe cidd ü ikdâm
Yâd ide hayr ile halk ismiñi tâ rûz-ı kıyâm
54. Birr ü takvâya te'âvün ile emr itdi İlâh
Birr ü hayra kılasıñ bezl-i mesâ'î her gâh
55. İktidârınca cihânda hasenât it hasenât
Bulasıñ 'izzet-i dâreyn ile 'âlî derecât

[12]

Tedbîr bâ-merdom-i muşliḡ u dâna kon

56. İde gör 'âlim-i muşliḡ ile tebdîr-i umûr
Gösterir râh-ı şavâb ehl-i hüner merd-i vaḡûr
57. Kılsa bir kâra tefekkürle şürû' ehl-i kemâl
Hüsn-i şûretle işi şübhe yok eyler ikmâl

58. Hikmet ü şer'a kılar her işi dâna tevfiğ
Kim ki re'y istese doğru yola eyler teşvîğ

[13]

Civânî râ ganîmet dâna

59. Ey civân işte ganîmet ki civânlık demidür
İtme zâyî' o demi gerçi şafâ 'âlemidür

60. Beñzedür berğ-i Yemânîye o vaqti üdebâ
Çünkü sür'atle geçer eyleme bîhûde hebâ

61. Kesb-i 'ilm ü hünere tâ'ate haşr it o demi
Şarf idüb nefis ü hevâya şoñucu çekme gamı

62. 'Avğ-ı taşşîl ile vaqt itme hebâ kıl ta'cîl
Ki civânlıkda sühûletledür emr-i taşşîl

63. Cevher-i 'ilme virür nağd-i civânîyi fañin
Kim anı görse bu cevher ile eyler taşşîn [8]

[14]

Be-hengâm-i civânî kâr-i her dü cihân râst kon

64. Genc iken kıl dü cihân kârını ikmâle şürû'
Bul delîl ide seni sevğ-i tarîğ-i meşrû'

65. Neye mevğûf ise esbâbını kıl istihzâr
Dü cihân kârını ikmâle çalış leyl ü nehâr

66. Tut bir iş behr-i ta'ayyüş idesiñ hoş tedbîr
Bu cihân işlerin evvel görerek bî-tağşîr

67. Şer'e tevfiğ ile her kârda sa'y eyle müdâm
Bula tevfiğ-i İlâhîyle işiñ hüsni-i hitâm

68. Uğrevî işleri vaқтаyle edâ it her gâh
Muhlisâne çalış i'mâle şaķın itme günâh

[15]

Dostân u yârân râ 'azîz dâr

69. Cümle yârân u muhibbânı tutub 'izzetle
Anları eyle nevâziş kerem ü hürmetle

70. Dostlar lâyıķ-ı i'zâz u ni'amdur lâreyb
Himem ü luţfi dirîĝ eylemek anlardan 'ayb

71. Okuduñ innemâ'l-insâne 'abîdü'l-ihsân
Kıl ehibbâyı nevâzişle muţayyeb ey cân

72. Ecnebî görse mürüvvet kıl olur hıdmet ider
'Abde luţf itmez iseñ kûh u beyâbâna gider

73. Eyle i'zâz ehibbâyı bilürseñ şâdıķ
Kişinüñ derdinedür dost tabîb-i hâzıķ

[16]

Bâ dost u doşmen pişânî-yi goşâde dâr

74. Düşmen ü dostu it luţf u beşâset izhâr
Kılma a'dâya bed endişe haķâret izhâr

75. Münhaşır kılmaya luţf u nazarıñ ihvâne
İltifât eyle hem a'dâ-yı bed-endişâne

76. Kıl tecâhül saña düşmenden irer cevri ü ezâ
İdegör şabr u taħammül bulur âhir o belâ

77. Anı zâhirde muhibbiñ gibi tut kıl taltîf
Tâ ki düşmenliğini itmeye hâsid taz'îf

[17]

Mâder u peder râ 'azîz dâr

78. Peder ü mâderi i'zâz ile kıl şâd u qarîr
İtme hürmetde kuşûr anları lâzım tevķîr

79. İster evlâdını 'âlî ola dâ'im ebeveyn
Bulunur anları tatyîb ile 'izz-i dâreyn

80. Vâlideyniñ olur evlâdda haķķı bisyâr
Emr ide anlara ihsân ile Rabb-ı Settâr

81. Saña hıdmetleri çok vaķt-i tufûliyyetde
Siyymâ vaķt-i şedâ'idde dem-i küd[û]retde

82. Her dem evlâda ğarazsız hademât itmişler
Bâb-ı işfâķ u mürüvvetde şebât itmişler [9]

[18]

Ostâd râ bihterîn-i pederân dân

83. Eyle üstâda ri'âyet bil anı 'ayn-ı güher
Öğredür 'ilm ü edeb rif'atiñe himmet ider

84. Dâ'im âdâb u şalâh işrine çekmekde seni
Rif'at-i kadriñe haşr eyledi fikr ü bedeni

85. Vesah-ı cehli bırakmaz seni pâk eyler edîb
Kılar ahlâķını ta'lîm edeb ile tehzîb

86. Böyle üstâdı bil evlâ peder ü mâderden
Eyle taḥşîl-i ma'ârif o hüner-perverden

87. Cevher-i 'ilm ü hünerle seni tezyîn ü qarîr
Kılar encâm iderüm işte kaviiyyen tebşîr

[19]

Ferzend râ 'ilm ü edeb beyâmûz

88. Hilye-i 'ilm ile kıl oğlını tezyîne şitâb
Şeref ü 'ilm ü ma'ârifle ola fâ'ide-yâb

89. İntihâb eyle bir üstâd aña behr-i ta'lîm
Ögredüb 'ilm ü edeb göstere hem nehc-i kavîm

90. 'İlm-i ahlâka velîk itmeli gâyet diğğat
Hüsn-i ahlâk olur insâna büyük ehliyyet

91. Süfahâden degül evlâd uzağ olsun pederân
İtdi bunlar niçe evlâdı sefil ü giryân

92. Oğlñ ayrılmayub üstâddan itsün tağşîl
'İlm ü âdâba ola mağhar-ı 'izz ü tebcîl

[20]

Dîn râ ez behr-i ân cihân u direm râ ez berâyi îñ cihân nigâhdâr

93. Dîndür vaz'-ı İlâhî aña vâcib diğğat
Ki diyânetle her işde bulur insân rif'at

94. Dîni 'uğbâ için it hıfz u şiyânet zîrâ
Emr-i dîni şoracak evvel o 'âlemde Hudâ

95. Ağçeyi şağla bu dünyâ için elzem pâre
Kılma tâ işlerini tesviyede bî-çâre

96. Bu cihânda her işi akçe hemân hâşıl ider
Bî-ta'ab menzil-i maqşûda seni vâşıl ider

97. İhtiyâca göre hıfz eyle zer ü sîm ey yâr
Olma dünyâ için ağıyâre varub minnetdâr

[21]

Harc be endâze-yi dahl-kon

98. Ne ise maşrafıñ eyle aña bir hadd ta'yîn
Hârice çıqma o hadden olayım dirseñ emîn

99. Ne ki lâzımsa alub hâcete kâfi harc it
Hâzım u diqqatle taşarrufla o hadde derc it

100. İtme bîhûde meşârif süfahâya bakma
Şoñra çok borca düşüb beyt-i vaqârıñ yakma

101. Kıl idâre işini ağız u 'itâde diqqat
İderek işr-i hekîmânedede bezl-i himmet

102. Yorganıñdan ilerü her kim uzatsa ayağıñ
Üşüdür kendini hem söndürür âhîr ocağıñ [10]

[22]

Der heme kârhâ miyânerov bâş

103. İtme tefrît hem ifrât her işde ey mîr
İhtiyâr evsaṭ-ı emri kılarak it tedbîr

104. Hâyrdur evsaṭı her kârıñ eşer-vâr bisyâr
Mu'tedil rîh ile keştî hoş ider seyr-i bihâr

105. Yağmuruñ nef'i cihân halkınadur bî-pâyân
Yağsa çok seyl başub gark olur ins ü hayvân

106. Eyle her kâr u 'amelde vasaṭ üzre hareket
'Avn-i ḥaḳla ola ḥâşıl her işinde bereket

107. İtmeli mu'tedilâne her işe sa'y ey cân
Ki vasaṭ ḥayr-ı umûr oldığın eyle iz'ân

[23]

Ez müfsidân dûr bâş

108. Eyleme 'aṭf-ı naẓar müfsid-i bed-endişe
Seni nâgeh düşürür mezbele-i teşvîşe

109. Kim uyub nefse kılar nâr-ı fesâdı îḳâd
Celb ider nefret-i ḥalḳı idilür la'n ile yâd

110. Müfsidân vâdî-i zilletde gezer leyl ü nehâr
Rû-yı râḫat göremez pûte-i miḫnetde yanar

111. Mefsedet-kâr ider ülfetle mefâsid ilḳâ
Şûretâ gerçi beşer ma'nidedür ejderhâ

112. Her zamân böyle erâzilden uzak ol şad mîl
Getürür başa belâ işleri dâ'im tesvîl

[24]

Civânmerdî pîşe kon

113. Ey püser cûd u seḫâ 'âdetiñ olsun her dem
Ki olur merd-i seḫî cûd ile mergûb-ı ümem

114. Sever erbâb-ı seḫâyı dil ü cândan insân
Rûz u şeb zıkr-i cemîlin iderek vird-i zebân

115. Celb ider nefret-i halkı nereye gitse bahîl
Sevdürür halka civân-merdi sever Rabb-ı cemîl
116. Her maḥalde yaşar âsûde bulur hem rif'at
Ki olur merd-i seḥî lâyıķ-ı 'izz ü ḥürmet
117. İktidârınca seḥâ-kâr ola dâ'im insân
İhtiyâc ehlini *de* itmeye hergiz nisyân

[25]

Be ḥâne-i her ki revî dest u zebân u çeşm nigâhdâr

118. Her kimiñ ḥânesine 'âzim olursañ ey yâr
Dest ü çeşmi dili hem ḥıfz idici ol her bâr
119. Kapudan ḥâneye gir rıfķ ile ḥoş niyyetle
Görüb ev şâhibin izn iste güzel şûretle [11]
120. Eliñi mâlına ev şâhibiniñ itme dirâz
Yoķdur el sürmeye meydânda daḥı olsa cevâz
121. Edeb ü şânı muḥill sözden idüb ḥıfz-ı lisân
İhtiyât üzre söz it olmaya dil-gîr insân
122. Her yire 'atf-ı nigâh eyleme ḥıfz it göziñi
Seve âhû gibi herkes göziñi hem öziñi

[26]

Kem ṭama' u bâzâr bâş

123. Düşme dâm-ı ṭama'a mażhar-ı ḥirmân olma
Ḳahr u zillet çeküb encâm-ı perîşân olma
124. 'İzz ü râḥat göremez ḥırş ile nâlân ṭami'
Her dem âsûde yaşar 'izz ile merd-i ḳâni'

125. Mâkiyân dâne için oldu kümes içre sefil
Kebk ider ahaha arâda bulur rız-ı cemîl

126. İtme malû-ı Hudâyı aın âzâr alâ
Kim ezâ halka iderse görür elbet o cezâ

[27]

Her i hâhî goften ez cevâb-i ân biyendîş

127.Söz dimek istediginde düşünüb bi'l-erâf
ora îrâd-ı kelâm it dimeye kimse güzâf

128.İtmeden bed'-i sühen fikr-i cevâb it zîrâ
Dimesün ehl-i sühen nukîñ işitdükde haâ

129.Söze bed' eylemeden eyle cevâbîñ ihzâr
İdesiñ ora feâhatle şürû'-ı güftâr

130.Nukîñî müstemi'în itmeli cândan tasîn
İşte kânûn-ı kelâmı saña kıldım tebyîn

131. İş bu üslûb ile söz söyle velîk itme şitâb
Olmaya tâ ki söziñ bihûde çün avt-ı zebâb

[28]

Peyveste âmûzende-i dâniş u huner bâş

132.Eyle öğrenmek için 'ilm ü hüner cidd-i keşîr
İtdi 'âlimleri ur'ânda enâ Rabb-ı baîr

133.Her kim evc-i hüner ü dânişe tarîk ide bâl
Olur alâını tehzîb ile memdû-ı ricâl

134. Zü'l-cenâheyn ise dâna bil anı sen iksîr
Dünyevî uhrevî andan görilür nef'-i keşîr

135. Eyle taḥşîl-i kemâl emrine sa'y u iḳdâm
Tâ mine'l-mehdi ile'l-laḥde olub mazhar-ı tâm

136. Fıḫ u tefsîr ü ḥadîse idesiñ şarf-ı himem
Bu 'ulûm ehlini tut yâr-ı şeffîḫ u hemdem

[29]

Pîrân râ bozorg dâr

137. Pîrler lâylık-ı ta'zîm ri'âyet eyle
Ey civân eski müsinn zâtı ḥimâyet eyle [12]

138. Gördigün anda kı l envâ'-ı beşâset izhâr
Ḥâl u ḥâtırlarını cidden idüb istifsâr

139. İḫtiyâr âdeme itmekde mürâ'ât üdebâ
Bâ-ḥuşûş ehl-i muḥabbet ola yâ ehl-i vefâ

140. Nice yıl eylese mollâsına bende ḥıdmet
Anı tutmaz yeñi bende gibi mollâ elbet

141. Yapa gör ḥâtır-ı pîrânı hemân it ta'zîm
Ustalar yıḫmaz ider eski binâyı termîm

[30]

Merdom râ be-nâm-ı nikû ḥân

142. Eyle insânı güzel nâm ile yâd u tezkâr
Faşl u zemm itme daḫı kimseyi taḫbîḫ ey yâr

143. Ḥüsn-i ef'âlini söyle kişiniñ görme 'uyûb
Kendi 'aybıñ gören eyler mi enâmı maḫcûb

144. İtme bed-nâm ile bir kimseyi yâd u takbîh
Kılma agrâza düşüb nefsiñi halka tercîh

145. Faşl u zemm oldı harâm itme günâha cür'et
Hayr ile zıkr ider insânı mekârim haşlet

146. Nâm-ı nîgû ile yâd eyle enâmı her gâh
Kötü hâli olanı nuşh iderek kıl âgâh

[31]

Ez merdom-i mutekebbir u baḥîl dūr bâş

147. Kibriyâ Hazret-i Allâh'a sezâdur ancak
Kim tekebbür ide ednâdur o şahş-ı aḥmaḳ

148. Göricek şahş-ı baḥîl ü mutekebbir dūr ol
Semtine uğrama illâ aña kibr it nūr ol

149. Mutekebbirlere kibr it dedi şîr-i Yezdân
Vâkıf-ı sırr-ı hafî şahr-ı Resûl-i zîşân

150. Uzaḳ ol baḥl u tekebbür idene kılma nigâh
İtmesün halkı o bed-hûlara muhtâc Allâh

151. Bunlara ḥâk-i mezellet olur encâm-ı maḳarr
Baḳ baḥîl aḳçesi çok her demi miḥnetle geçer

[32]

Tuvângerî der ḳanâ'at dân

152. Her ne verdiyse Hudâ eyle ḳanâ'at zîrâ
Kişi bu kenz-i ḳanâ'atla ider kesb-i ğinâ

153. İder insânı tûvânger bu hazîne memdûh
Nâ'il olmazsa bu kenze olur insân maqdûh

154. İdemez merde bile hâlini ifşâ kâni'
Pîş-i nâ-merde gidüb faqrını söyler tîmi'

155. Rızkıñ esbâbına lâzımsa tevessül itmek
Halkı iz'âc ile lâyıq mı tezellül itmek

156. Bil yakîn kenz-i kanâ'atde ğinâdur mevcûd
Tutub esbâbını iste kılar a'tâ ma'bûd [13]

Hamd-i bî-pâyân ân Hudâ-yı Müste'ân râ 'azze ü celle ki în terceme-i manzûme-i *Pend-nâme* be-
hadd-i hitâm resîde ez kâriân-ı 'ayb-pûşân ümmîd dârem ki ıslâh-ı ha tâ ü nevâkış konend.

Pend-nâme bak idilmiş terceme
Bî- gümân her fıkrası habl-ı metîn
Söyledi Râşid güher târîhîni
Dil-güşâ manzûme dir mîrim bihîn [1322] [14]

SONUÇ

Ahmed Râşid'in 1904 yılında yazdığı "Pend-nâme-i Lokman Hekim Terceme-i Manzûmesi" adlı eser 13 + 156 + 2 beyitten ibaret olup mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır. Klasik mesnevi tertibinin olmadığı bu eserde asıl metinden bağımsız olarak gazel ve kıt'alar da yer almaktadır. Her ne kadar Ahmed Râşid mukaddime bahsinde 34 Farsça nasihati beşer beyit halinde tercüme ettiğini söylese de manzumede yer alan nasihat sayısı 32'dir ve 12. nasihat üç beyit, 16. nasihat ise dört beyit halinde tercüme edilmiştir. Eserin mukaddimesinde Hz. Lokman'ın kim olduğuna dair bazı açıklamalar yapılmış olup buradaki bilgiler, tarihî kaynaklarda yer alan bilgilerle örtüşmektedir. *Pend-nâme*'de; din ve ahiret, sosyal hayatta ve insanlar arası münasebette dikkat edilmesi gerekenler, bir insanda bulunması elzem, insanın değerini yükseltecek vasıflar ifade edilmiştir. Manzumede bütün nasihat türü eserlerde de görüldüğü gibi, ayet (b.3, b.54, b.93, b.147) ve hadisler (b.135), din büyüklerine ait sözler (b.149) bazı atasözleri (b.71, b.102) ve deyimler (b.42, b.120) iktibas olarak kullanılmıştır. Yine fabl türüne dahil olabilecek beyit örnekleri de (b.125) mevcuttur.

Sonuç olarak bu manzumenin neşri, ahlâk kitaplarına dair ve edebiyat tarihlerinde adı anılmayan Ahmed Râşid hakkında yapılacak olan yeni çalışmalara zemin hazırlamıştır.

KAYNAKÇA

Arslan, Mehmet. "Divan Edebiyatında Nasihat-nâmeler (Pend-nâmeler) ve Vak'a-nüvis Es'ad Efendi'nin Pendnamesi", *Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri*, 4, (2004): 5-80.

Atalay, Mehmet. "Câmî'nin Lücetü'l-Esrâr Adlı Kasidesi ve Erzurum Kadı Vekili Ahmed Râşid'in Manzum Terzümesi", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 24, (2004): 23-42.

Bayat, Ali Haydar. *Türk Kültüründe Lokman Hekim*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2000.

Bilgin, Azmi. "Türk Edebiyatında Nasihatnâme ve Emre'nin Tercüme-i Pendnâme-i Attâr'ı", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 93, (1994): 197-208.

Canım, Rıdvan. "Pendnameler ve Türk Edebiyatında Benzer Nitelikli Öğüt Kitapları", *Millî Kültür*, 66, (1989): 22-25.

Cerrahoğlu, İsmail. "Şeyhülislam Arif Hikmet ve Medine-i Münevvere'de Kurduğu Kütüphane", *Ankara Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30, (1988): 111-129.

Ceyhan, Âdem. *Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri*, Ankara: Öncü Kitap, 2006.

Ceyhan, Âdem. *Ahlâk Düsturu- Hazret-i Ali'nin Şiir ve Vecizelerinden Seçmeler*, İstanbul: Buhara Yayınları, 2010.

Ekin, Yunus. "Lokman Sûresi'nin Tanıtımı", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1, (1996): 157-162.

Eliaçık, Muhittin. "Fânî, Fânî Çelebi" *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü Maddesi*, 2014, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=5106> E.T. 02.12.2018

Gül, Ahmet. "Lokman Hekim ve Öğütleri", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, (1985): 387-406.

Güngör, Mevlüt. "Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Lokman", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35, (1996): 167-178.

Harman, Ömer Faruk. "Lokman", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 27: 205-206. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

İnal, İ.Emin Mahmut Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*, C. 3, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969.

Kaplan, Mahmut. "Manzûm Nasihat-nâmelerde Yer Alan Konular", *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 9, (2001): 133-85.

Kaplan, Mahmut. "Türk Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler", *Türkler* C. 11, (Ed: Hasan Celâl Güzel vd.), Ankara, (2002): 791-99.

Keleş, Reyhan. "Türk Edebiyatı'nda Nasihat", *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 44, (2010): 183-209.

Keskiöglü, Osman. "Hazret-i Lokman'ın Oğluna Öğütleri", *Diyanet İlmi Dergi*, 3, (1962): 5-6.

Kocaer, Sibel. "*Pendnâme-i Azmî'nin Osmanlı Nasihatnâme Geleneğindeki Yeri*", Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Bilkent Üniversitesi, 2009.

Levend, Agâh Sırrı. "Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten*, 11, (1963): 96-115.

Meral, Yasin (2018). "Hz. Lokman'ın Öğütleri ve Antik Mısır'ın Sebait Metinleri", *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür, ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 15/1, (2018): 7-32.

Özcan, Hatice. "*Kaysûnîzâde Nidâî Muhammed Çelebi El-Ankaravî'nin Menâfi'u-Nâs Adlı Eseri: Metin-Dil Özellikleri-Dizin (57a-99b)*" Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi, 2007.

Sümbüllü, Yusuf Ziya. "Türk-İslam Kültüründe Nasihâtname İçerikli Eserlere Genel Bakış", *Türk-İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2, (2015): 1-7.

Şarlı, Mahmut. "Medîne-i Münevvere'deki Arif Hikmet Bey Kütüphanesinde Bulunan Edebiyatla İlgili Türkçe Yazma Eserler", *İlmi Araştırmalar*, 11, (2001): 99-112.

Tan, Zeki. "Lokman Sûresi 12-19 Ayetleri Bağlamında Baba-Çocuk İlişkisi", *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Uluslararası Aile İçi Eğitim Çalıştayı*, (2016): 211-222.

Taşkesenlioğlu, Lokman. "Çetin Bir İddia: "Lokman İle Bahs"e Giren Şairler", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 31, (2016): 171-179.

Ulucan, Mehmet. "Türk Kültür ve Edebiyatında Pend (Öğüt) Geleneği", *Prof. Dr. Mine Mengi Türkoloji Sempozyumu Bildirileri*, (Haz: Muna Yüceol Özen-Huriye Sözer) Adana: Çukurova Üniversitesi, (2012): 2014-223.

Uzun, Mustafa. "Lokman (Türk Edebiyatı)", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 27: 206-208, Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Ünver, Süheyl. *Lokman Hekim'in Oğluna Verdiği 100 Nasihat*, İstanbul: Lokman Sağlık Yayınları, 1968.

Yıldız, Alim. "İbrahim Gülşenî'nin Pend-nâmesi" *D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16, (2002): 57-95.

Yeniterzi, Emine. "Anadolu Türk Edebiyatında Ahlakî Mesnevîler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Eski Türk Edebiyatı.

Oded PERI, Christianity Under Islam in Jerusalem: The Question of the Holy Sites in Early Ottoman Times, Brill, Leiden-Boston-Köln, 2001. (i-xi+219 sayfa)

Dr. Öğr. Üyesi Gülcan AVŞİN GÜNEŞ*

Halil İnalçık önderliğinde başlatılan “Osmanlı İmparatorluğu ve Mirası” (Ottoman Empire and Its Heritage) adlı proje kapsamında, Osmanlı coğrafyasının değişik yerlerini ele alan, siyasi, toplumsal ve ekonomik alanlardaki çalışmalar Brill Yayınları tarafından basılmıştır ve basılmaya devam etmektedir. Günümüzde 62 cilde ulaşılmış olan bu serinin 23. cildi Oded Peri'nin incelediğimiz eseridir. Eserin aslı, Peri'nin, Kudüs'te İbrani Üniversitesinde Amnon Cohen'in danışmanlığında hazırladığı doktora tezi olup 1995 tarihlidir.

Eserin bu erken tarihli basımına rağmen henüz Türkçeye tercüme edilmemiş olması dolayısıyla Türk araştırmacıların layıkıyla faydalanamadıkları gerçeğinden hareketle eseri kısaca tanıtmanın ve içeriğini analiz etmek istiyoruz.

Kitabın ana kaynaklarını fermanlar oluşturmakta olup bunların bir kısmı, yazarın Filistin Yüksek İslam Şurası sayesinde ulaştığını ifade ettiği şer'iyeye sicillerinde mukayyet evraktır ve Kudüs'te bulunmaktadır. Bir kısmı ise İstanbul'da Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan mühimme defterleri, kilise defterleri, surre defterleri ve benzeri defter serileri içinde yer almakta ve ayrıca müteferrik evrak olarak bulunmaktadır.

İkinci el kaynaklar içinde genelde şehir çalışmaları yapan yazarların, özelde Kudüs uzmanlarının kaleme aldıkları tezler, kitaplar ve makaleler yer almaktadır. Bunların dışında az da olsa seyahatnamelere ve belli konularda yazılmış tetkik eserlere atıflar bulunmaktadır. Bu haliyle, döneminde yazılmış belli başlı eserlerden haberdar olarak ve arşiv kaynaklarını kullanarak vücuda getirilmiş önemli bir eser olduğu su götürmez bir gerçektir. Yalnız ana kaynak grubunun fermanlar olduğu göz önüne alınırsa, pratikten çok resmî olanın ya da Osmanlı yönetimi gözünde ideal olanın tespitini mümkün kılan bir çalışma ile karşı karşıya olduğumuz anlaşılır. Esasen şer'iyeye sicillerinde (defterlerde) pratikteki durumu daha açık hale getirecek - ferman dışında- pek çok belge türü yer almaktadır ve eserin gelecekte bu bilinçle yapılacak çalışmalarla tekmil edilmesi mümkündür.

* Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Dört ana bölümde hazırlanmış kitabın ilk bölümü “Erken Osmanlı Döneminde Kutsal Yerler Sorununun Temel Öğeleri” adını taşımakta olup Hristiyanlığın kutsal mekânlarının neler olduğu, kutsal yerlerin çevresinde yaşayan Hristiyan cemaatlerin niteliksel ve niceliksel olarak durumları üzerine kurulmuştur. Ayrıca Osmanlı öncesi ve Osmanlı dönemlerinde kutsal yerlerin nasıl algılandığı ve ele alındığı üzerine genel açıklamalar yapılmıştır. Esasen İngiltere’nin dillendirdiği şekliyle, çözümlenemez bir mesele olarak ortaya konduğu 20. yüzyılın çok öncesinde, kutsal yerler üzerine anlaşmazlıkların varlığı ve kökeni tarihi bir olgu olarak anlatılmaktadır. Kutsal yerler olarak ele alınan ve birtakım siyasi manevralarla dönemin hâkim gücü Bizans tarafından belki de “yaratılan” mekânlar, aidiyet, ibadet ve tâli Hristiyan cemaatlere tahakküm noktasında önem kazanmaktadır. Dolayısıyla kutsal yerler, hem Filistin içinde, hem de dışında siyasi otoritenin aracı olarak kullanılmıştır.

Temelde Kudüs’teki Kutsal Mezar Kilisesi (Kamame/ Kıyamet Kilisesi) ve Beytullahim’deki Yeniden Doğuş Kilisesinin farklı Hristiyan cemaatlerince paylaşılabilmesi ve tarih içinde Hristiyanların bu konuda birbirine karşı aldıkları yüksek ya da düşük pozisyon sebepleriyle ele alınmıştır. Bu bölüm sayesinde, demografik, ekonomik ve siyasi faktörle etkilenen Rum, Ermeni, Kıpti, Yakubi, Habeş, Gürcü, Marunî Kiliseleri gibi Doğu kiliseleri veya Fransiskenlerinki gibi Batı Katolik kiliselerinin varlıkları ve haklarından 19. yüzyıla kadar haberdar olabiliyoruz. Bu arada Kudüs’ün durumunu, yalnız Osmanlı yönetiminde değil, ondan önceki İslam hâkimiyetinde ve öncesinde de, Hristiyan mabetleri ve cemaatleri bağlamında, öğrenme imkânı buluyoruz.

İkinci bölüm ise Osmanlı idaresinde kutsal yerler meselesinin yasal durumunu ele almaktadır. Öncelikle konuyla ilgili mevzuata kaynaklık eden Osmanlı hukuki dayanakları incelenmekte ve teorik çerçeveyi oluşturan şer’î ve örfî hukuk ortaya konmaktadır. Bunlara ilaveten Osmanlı yönetim stratejilerinden biri olarak evvelki idarelerin yürürlüğe koyduğu diplomatik anlaşmalar da yaklaşıma yön veren faktörlerden biri olarak sayılmaktadır.

Burada çok isabetli olarak Peri’nin işaret ettiği üzere, Osmanlı tavrını, padişahların istikrarsız ve keyfi istekleri doğrultusunda şekillenmiş kabul eden yazarların konuya nüfuz edemeyişleri/etmeyişleri önem arz etmektedir. Peri bu yanlışlığı, İslam hukukunun bağlayıcılığını, Osmanlı kanunlarını şekillendirmekteki başat rolünü, gayrimüslim politikalarına temel olan Kur’ânî referansları anlatarak göstermeye çalışmıştır. Ne var ki Peri, örfî hukukun oluşturulması veya şer’î hukuk yanındaki varlığının gerekçesini anlatmaya giriştiğinde, oryantalist bakış açısından çıkamamış ve belki de kendinin de tam olarak Osmanlı hukukunu anlayamadığını ortaya koymuştur. Ona göre, İslam hukukunun yetersiz kaldığı yerde örfî hukuk devreye girmektedir. “Değişen ihtiyaçlara cevap veremeyen şeriat ve bu yetersiz kanunlardan kaynaklanan problemler Osmanlı Devletini sultanî kanunlar koymaya itmiştir” (ss. 54-55)

şeklindeki değerlendirmesine sultanî hukukun işlevini, çıkış noktasını düşünerek bakmak gereklidir. Halil İnalçık'ın da belirttiği üzere sultanî hukuk, şeriatın yetersizliğinde ortaya çıkmış değildir; Türklerin en eski devirlerinden beri varlığı bilinen kadim bir geleneğin Osmanlı Devletinde görünen yüzüdür. Osmanlı Devletinin bir İslam devleti olduğu kadar, bir Türk devleti olduğunu ve İslam öncesi Türklük devirlerine ait tarihi kökenini ve kültürünü akıldan çıkarmamak gerekir. Ayrıca problemlerin kaynağının yetersiz kanunlar olduğu kabul edilse bile, bu yazarın iddia ettiği gibi bir küll olarak şeriatın değil, olsa olsa Osmanlı Devletinde uygulanan şer'î kanunların eksikliğini gösterebilir.

Diplomatik anlaşmalarla birlikte Avrupalı devletlere tanınan imtiyazların, Kudüs gündemine kapitülasyonları soktuğu ve 17. yüzyıl başlarından itibaren Venedik'in Kudüs'te hak sahibi olmasıyla başlayan Katolik nüfuzuna dair iddialar, Oded Peri'nin ele aldığı mevzulardan bir diğerini teşkil etmektedir. Peri, bu iddialara karşın, 18 ve 19. yüzyıllara kadar Katoliklerin Kudüs'teki durumunun değiştirmedeğini ifade etmektedir.

Aynı bölümde, Kudüs'ün fiziki yapısının gerek Hristiyan idareler ve gerekse Müslüman idareler tarafından hâkim gücün göstergesi olarak değiştirilmesi, Osmanlı devrinde –nispeten– az olsa da uygulanan bir hareket tarzı olarak ele alınmaktadır. Ona göre Müslüman liderler, şeriatı uygulamaya gösterdikleri özeni, gayrimüslim kutsallarına göstermiyorlar ve şeriata gösterilmesi gereken saygıyı bahane ederek Hristiyanların kutsal yerlerine müdahale ediyorlardı (ss. 64-67). Yazar, Gürcülerin Beytullahim'deki Kutsal Haç Kilisesi'nin tahribi ve İstanbul'daki Rum Ortodoks Patrikliği Kilisesi'nin camiye dönüştürülmesi olaylarında görüldüğü gibi, kutsal bir amaç için bir başka kutsala saygısızlık yapıldığını ifade etmektedir (s. 68). Esasen burada da oryantalist bir bakış açısı dikkat çekmektedir. Sanki Osmanlı Devletinin uygulayacağı başka bir hukuk varmış gibi şeriat zaviyesinden bakarak hareket etmesi eleştirilmektedir. Ayrıca anakronik bir bakışla, insanî bir yaklaşım sergilenmesi gerektiği, İslam'ın kutsalı kadar Hristiyanlığın kutsalının da hürmete layık olduğu ifade edilmektedir. Bu haliyle yazar, şeriat kavramını da manipüle etmekte, şeriat adına insani değerlere önem verme gereğini öne çıkarmaya çalışmaktadır (s. 68). Oysa şeriatın temeli Kur'ân, gayrimüslimleri Müslümanlardan aşağı tuttuğunu bildirmekte, bunun göstergesi olarak gayrimüslimlerden cizye alınmasını farz kılmaktadır. “millet-i hâkime” ve “millet-i mahkûme” kavramsallaştırmasının da kaynağı olan Tevbe Suresi'nin 29. ayetinde bu konu açıkça yer almaktadır. Yani yazarın iddia ettiği gibi Osmanlı idaresi, şeriata aykırı davranmamış, bilakis şeriata uymuştur. Bu tavır da Osmanlı Devletine has olmayıp halefi olduğu İslam devletlerinin devamı niteliğindedir. Sonuç olarak yazarın, Osmanlı Devletini dönemin zihniyeti içinde değil, 20. yüzyılın batılı kabullerine göre değerlendirdiği açıktır. Osmanlı Devletinin izlediği politika, yazarın zannettiği gibi yanlış

anlaşılmış bir şeriat üzerine bina edilmiş olmayıp net şer'î dayanaklar üzerine temellendirilen ve örf ile örülen bir hukukî yapı ile somutlaşmıştır.

Bu bölümde genel olarak, Osmanlı Devletinin kutsal yerler bağlamında Kudüs'te, önceki Müslüman idarelerine nispetle toleranslı, ılımlı, dengeli ve şeriata uygun bir yönetim kurduğu ifade edilmektedir. Osmanlı tavrının, Hristiyan mabetlerini Müslümanlardan koruyucu niteliği ile devamlılığını sağladığı da vurgulanmıştır. Yenileme ve tamir işlerine ise pek işe yaramasa da izin verildiği ve kutsal yerlerin korunmasının Hristiyan halkın Osmanlı'ya bağlılığını temin ettiği belirtilmektedir. Sonuç olarak Peri'ye göre Osmanlı yönetimi, bu problemleri oldukça başarılı bir şekilde ele almıştır.

Üçüncü bölüm, kutsal yerler hususunda, Hristiyan cemaatlerin kendi aralarındaki çekişmelerinin neler olduğu üzerine kurulmuştur. Kutsal yerlerin kime ait olduğu, ibadet hakları ve daha küçük kiliselerin himayesi konularında yaşanan mücadelede, Kamame Kilisesi ve Yeniden Doğuş Kilisesinde bulunan ve çeşitli Hristiyan anlatılarıyla özdeşleştirilen ibadet mahallerinin sahiplenilmesi, kullanımı ile diğer cemaatler üzerinde nüfuz tesisine dair anlaşmazlıklar açıklanmaktadır. Bu bölümün en önemli konularından biri olarak, cemaatler arası anlaşmazlıklar karşısında Osmanlı yönetiminin sergilediği duruş dikkat çekmektedir. Öncelikle durumun net tarifi yapılmakta ve Osmanlı Devletinin kimilerine göre ikircikli sayılabilecek kararlarının sebep ve sonuçları üzerinde durulmaktadır. Aslında Peri, Osmanlı tavrını dikkatle hazırlanmış, mantıklı bir denge siyaseti olarak görme eğilimindedir. Ona göre cemaatlerin, Osmanlı yöneticilerinin gözdesi olmak ve daha fazla hak alabilmek için verdiği rüşvetler veya yaptığı ödemeler, yerel idarecileri ve şehir ileri gelenlerini aracı kılması, eski yönetimlerden Osmanlı'ya intikal eden İslamî miras ya da dış baskılar, tek başına Osmanlı tavrını belirlemekte etkili değildir. Osmanlı merkez idaresi, bu gibi motivasyonları genelleştirmeyecek kadar profesyonel davranarak Kudüs'te Hristiyanları idare etmesini bilmiştir.

Dördüncü bölüm, Osmanlı Devletinin kutsal yerleri gelir kaynağı olarak değerlendirilmesini ele almakta ve özellikle hac ameliyesine dayanan Kudüs ekonomisinin hazineye kattığı değere odaklanmaktadır. Hac için gelenlerin ulaşımı, konaklaması, ibadet için gerekli malzemelerin tedariki gibi hizmetler, devletin seve seve yaptığı işler durumundadır. Çünkü tüm bunlar için istenecek miktar ile zorunlu vergiler ve diğer ödemeler, Osmanlı yönetiminin kutsal yerler sorununa bakışını önemli ölçüde etkilemektedir. Sadece Hristiyan hacılar için değil, Müslüman hacılar için de önemli olan Kudüs ziyaretleri, merkezdeki idarecilerin, yerel idarecilerin ve halkın sorumlu olduğu ve para kazandığı işleri beraberinde getirmektedir. Yazara göre, Osmanlı yöneticileri açısından Kudüs'teki Hristiyan ziyaretgâhları sırf ekonomik getirisi için bile olsa himaye edilmeye değer görülmüştür. Aslında her ne sebeple olursa olsun, Kutsal Yerler

Meselesinin Osmanlı hâkimiyeti devrinde çoğu zaman sükûnetle halledilmesi önemli bir başarıdır.

Kitabın, Kudüs Hristiyanlarının durumu ve iç tartışmalarına dair önemli bir boşluğu doldurduğu kanaatindeyiz. Özellikle Osmanlı Devletinin Kudüs politikasının rastgele, mantıksız ve özensiz değil, aksine ince düşünülmüş ve uygulamaya konmuş manevralardan oluştuğu, temelleri olan çetrefil bir politika olduğu kitapta pek çok vesileyle ifade edilmiş ve kanıtlanmıştır. Bu yönüyle kitabın, Osmanlı yönetim felsefesini anlamaya, özellikle de imparatorluk zihniyetini kavramaya büyük katkısı olduğunu düşünmekteyiz. Basımının üzerinden geçen yaklaşık 20 yıllık zamana rağmen kitabın hakkıyla kullanılmamasından hareketle, Oded Peri'nin bu önemli eserine dikkatlerin çekilmesini gerekli görüyoruz.